

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»**

Кафедра документознавства

**ISSN 2518-7600 (Print)
ISSN 2524-1060 (Online)**

Соціум. Документ. Комунікація

Збірник наукових статей

**Випуск 3
Серія «Історичні науки»**

**Переяслав-Хмельницький
2017**

УДК 316.77+002.1(082)
ББК 60+73я43
С69

Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Вип. 3. Серія «Історичні науки» / [ред. колегія: Коцур В.П. (голов. ред.) та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – 152 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 8 від 17 травня 2017 р.).

Редакційна колегія: **В.П. Коцур**, доктор історичних наук, професор (головний редактор); **М.І. Навальна**, доктор філологічних наук, професор (заступник головного редактора); **О.Д. Ісайкіна**, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар); **М.М. Ігнатенко**, доктор історичних наук, професор; **В.К. Молоткіна**, доктор історичних наук, професор; **В.М. Орлик**, доктор історичних наук, професор; **Л.І. Буряк**, доктор історичних наук, професор; **І.О. Демуз**, доктор історичних наук, доцент; **А.М. Зленко**, кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна редакційна колегія: **К. Філіпов**, доктор історичних наук, професор (Польща); **Я. Мокляк**, доктор історичних наук, професор (Польща).

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань джерелознавства й архівознавства, а також матеріали круглого столу «Українське суспільство в історичному вимірі: минуле та сучасність».

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 21860-11760Р від 21.12.2015 р.

Зареєстрований як наукове фахове видання України зі спеціальності «Історичні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р.).

Адреса редакційної колегії:

08401, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, каб. 312.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

© Кафедра документознавства,
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький ДПУ
імені Григорія Сковороди», 2017.

**Министерство образования и науки Украины
Государственное высшее учебное заведение
«Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет
имени Григория Сковороды»**

Кафедра документоведения

**ISSN 2518-7600 (Print)
ISSN 2524-1060 (Online)**

Социум. Документ. Коммуникация

Сборник научных статей

**Выпуск 3
Серия «Исторические науки»**

**Переяслав-Хмельницкий
2017**

УДК 316.77+002.1(082)
ББК 60+73я43
С69

Социум. Документ. Коммуникация: сборник научных статей. Вып. 3. Серия «Исторические науки» / [ред. коллегия: Коцур В.П. (глав. ред.) и др.]. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – 152 с.

Рекомендовано к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (протокол № 8 от 17 мая 2017 г.).

Редакционная коллегия: **В.П. Коцур**, доктор исторических наук, профессор (главный редактор); **М.И. Навальная**, доктор филологических наук, профессор (заместитель главного редактора); **Е.Д. Исайкина**, кандидат исторических наук, доцент (ответственный секретарь); **М.Н. Игнатенко**, доктор исторических наук, профессор; **В.К. Молоткина**, доктор исторических наук, профессор; **В.М. Орлик**, доктор исторических наук, профессор; **Л.И. Буряк**, доктор исторических наук, профессор; **И.А. Демуз**, доктор исторических наук, доцент; **А.Н. Зленко**, кандидат исторических наук, доцент.

Международная редакционная коллегия: **К. Филиппов**, доктор исторических наук, профессор (Польша); **Я. Мокляк**, доктор исторических наук, профессор (Польша).

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам источниковедения и архивоведения, а также материалы круглого стола «Украинское общество в историческом измерении: прошлое и современность».

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации: серия КВ № 21860-11760Р от 21.12.2015 г.

Зарегистрирован как научное профильное издание Украины по специальности «Исторические науки»

(Приказ Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г.).

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, каб. 312.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

© Кафедра документоведения,
Государственное высшее учебное
заведение «Переяслав-Хмельницкий ГПУ
имени Григория Сковороды», 2017.

**Ministry of Education and Science of Ukraine
State Higher Educational Establishment
«Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda
State Pedagogical University»**

Document Science Department

**ISSN 2518-7600 (Print)
ISSN 2524-1060 (Online)**

Society. Document. Communication

Collection of scientific articles

**3 Edition
A series of «Historical science»**

**Pereyaslav-Khmelnytskyi
2017**

UDC 316.77+002.1(082)
LBC 60+73я43
S69

Society. Document. Communication: collection of scientific articles.
Ed. 3. A series of «Historical science» / [edit. board: Kotsur V.P. (chief editor) and others]. – Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2017. – 152 p.

*Recommended for printing by Scientific Council of SHEE
«Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»
(protocol № 8 of Mai the 17th, 2017).*

Editorial board: **V.P. Kotsur**, Doctor of Historical Sciences, professor (chief editor); **M.I. Navalna**, Doctor of Philological Sciences, professor (deputy editor); **O.D. Isaikina**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (executive secretary); **M.M. Ihnatenko**, Doctor of Historical Sciences, professor; **V.K. Molotkina**, Doctor of Historical Sciences, professor; **V.M. Orlyk**, Doctor of Historical Sciences, professor; **L.I. Buryak**, Doctor of Historical Sciences, professor; **I.O. Demuz**, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor; **A.M. Zlenko**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

International editorial board: **K. Philipov**, Doctor of Historical Sciences, professor (Poland); **Y. Moklyak**, Doctor of Historical Sciences, professor (Poland).

Scientific articles on actual questions in source and archive science are printed in the collection and materials of the round table «Ukrainian society in historical dimension: present and past».

For scientists, teachers, post-graduate students, students.

***Certificate about state registration of print media:
series KB № 21860-11760P of 21.12.2015.***

***Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty
«Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine
№ 693 of 10.05.2017)***

The address of editorial board:

08401, Pereyaslav-Khmelnytskyi, 30 Sukhomlynskyi Street, of. 312.

Founder and publisher: State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

© Document Science Department,
State Higher Educational Establishment
«Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhorii
Skovoroda SPU», 2017.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХІВОЗНАВСТВА

Довжук І. В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ
АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ 13

Ластовська О. Л.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВДЧЕННЯ ПРО БУДІВНИЦТВО
КИЇВСЬКИМ МИТРОПОЛИТОМ СЕРАПІОНОМ ЦЕРКВИ
В ІМ'Я СВ. СЕРАПІОНА У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ 26

Світлик Н. М.

ОБЩЕСТВО СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО
І КНИГОТОРГІВЛЯ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ
ІМПЕРІЇ В КІНЦІ ХІХ ст. 33

Ільчишин С. О.

ШКІЛЬНА АКЦІЯ ОУН 1933 року: ХАРАКТЕРИСТИКА
ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ТА ДОКУМЕНТІВ 48

Нікілев О. Ф.

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО ЗА ЧАСІВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ:
ЗА СПОГАДАМИ СЕЛЯН (літо 1941 – осінь 1944 рр.) 62

РОЗДІЛ ІІ. МАТЕРІАЛИ КРУТЛОГО СТОЛУ «УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ: МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ»

Абакумова В. І.

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА В СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ
НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ 77

Бакалець О. А., Курок О. І.

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ У 1917–1918 рр. 81

Баланюк Н. Ю.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ 90

Гирич Я. М.

ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ МІСТ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ
З ПРОЦЕСОМ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ (2015–2016 рр.) 95

Демуз І. О.

ПЕТРО СТЕБНИЦЬКИЙ – ОДИН З АКТИВНИХ
УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. 102

Довжук І. В.

ХУДОЖНИКИ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ» 109

Заремський М. Й., Заремська І. М.

СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «КУЛЬТУРА»:
ВІТЧИЗНЯНИ ПРІОРИТЕТИ 114

Коротенко Д. В.

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ПОЛІЦІЇ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ
ДО РЕФОРМИ 1862 р. 119

Крижанівський В. М.

ФЕДОРЕНКО ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ – ВИКЛАДАЧ
ГЛУХІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ 128

Олійник А., Крижанівський В. М.

ТВОРЦІ КІНОСТРІЧКИ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»
ЯК ВТІЛЕННЯ НОВОЇ ЕПОХИ УКРАЇНСЬКОГО КІНО 131

Федоров І. О.

ІДЕОЛОГ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1860–1870-х років
ОЛЕКСАНДР КІСТЯКІВСЬКИЙ 135

Шляхов О. Б.

ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ МАРТИНОВ:
ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ГУБЕРНАТОРА КІНЦЯ ХІХ ст. 139

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ I. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И АРХИВОВЕДЕНИЯ

- Довжук И. В.**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ
РЕГУЛИРОВАНИЯ АРХИВНОГО ДЕЛА
В УКРАИНЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ 13
- Ластовская О. Л.**
ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА
О СТРОИТЕЛЬСТВЕ КИЕВСКИМ МИТРОПОЛИТОМ
СЕРАПИОНОМ ЦЕРКВИ ВО ИМЯ СВ. СЕРАПИОНА
В КИЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЕ 26
- Свитлык Н. М.**
ОБЩЕСТВО СВЯТОГО ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО
И КНИГОТОРГОВЛЯ В АСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ
ИМПЕРИИ В КОНЦЕ XIX в. 33
- Ильчишин С. О.**
ШКОЛЬНАЯ АКЦИЯ ОУН 1933 года:
ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ И ДОКУМЕНТОВ 48
- Никилев А. Ф.**
УКРАИНСКОЕ СЕЛО В ПЕРИОД НЕМЕЦКОЙ
ОККУПАЦИИ: ПО ВОСПОМИНАНИМ КРЕСТЬЯН
(лето 1941 – осень 1944 гг.) 62

РАЗДЕЛ II. МАТЕРИАЛЫ КРУГЛОГО СТОЛА «УКРАИНСКОЕ ОБЩЕСТВО В ИСТОРИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ: ПРОШЛОЕ И НАСТОЯЩЕЕ»

- Абакумова В. И.**
РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОГО ИСТОЧНИКА
В СУБЪЕКТИВИЗАЦИИ НАУЧНО-
ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА 77

Бакалец А. А., Курок А. И. МОНЕТАРНАЯ ПОЛИТИКА УНР И УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА В 1917–1918 гг.	81
Баланюк Н. Ю. ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ НАЧАЛА ОРГАНИЗАЦИИ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ	90
Гирич Я. Н. ПЕРЕИМЕНОВАНИЕ ГОРОДОВ УКРАИНЫ В СВЯЗИ С ПРОЦЕССОМ ДЕКОММУНИЗАЦИИ (2015–2016 гг.)	95
Демуз И. А. ПЕТР СТЕБНИЦКИЙ – ОДИН ИЗ АКТИВНЫХ УЧАСТНИКОВ УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 гг. ...	102
Довжук И. В. ХУДОЖНИКИ УКРАИНЫ В ПЕРИОД ХРУЩЕВСКОЙ «ОТТЕПЕЛИ»	109
Заремский М. И., Заремская И. М. СТАНОВЛЕНИЕ КАТЕГОРИИ «КУЛЬТУРА»: ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ ПРИОРИТЕТЫ	114
Коротенко Д. В. ОБЩЕЕ СОСТОЯНИЕ ПОЛИЦИИ ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ ДО РЕФОРМЫ 1862 г.	119
Крижановский В. М. ФЕДОРЕНКО ВАСИЛИЙ КОНСТАНТИНОВИЧ – ПРЕПОДАВАТЕЛЬ ГЛУХОВСКОГО ИНСТИТУТА ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА	128
Олейник А., Крижановский В. М. СОЗДАТЕЛИ КИНОЛЕНТЫ «ТЕНИ ЗАБЫТЫХ ПРЕДКОВ» КАК ВОПЛОЩЕНИЕ НОВОЙ ЭПОХИ УКРАИНСКОГО КИНО	131
Федоров И. А. ИДЕОЛОГ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1860–1870-х годов АЛЕКСАНДР КИСТЯКОВСКИЙ	135
Шляхов А. Б. ДМИТРИЙ НИКОЛАЕВИЧ МАРТЫНОВ: ШТРИХИ К ПОЛИТИЧЕСКОМУ ПОРТРЕТУ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОГО ГУБЕРНАТОРА КОНЦА XIX в. ...	139

CONTENT

SECTION I. ACTUAL PROBLEMS OF SOURCE AND ARCHIVE SCIENCE

Dovzhuk I. V.

LEGISLATIVE AND REGULATORY FRAMEWORK
OF THE ARCHIVAL AFFAIR ARRANGEMENT IN UKRAINE
DURING THE PERIOD OF ITS INDEPENDENCE 13

Lastovska O. L.

DOCUMENTARY EVIDENCE OF THE BUILDING BY
THE KIEV METROPOLITAN SERAPION OF THE CHURCH
OF ST. SERAPION IN THE KIEV-PECHERSK LAVRA 26

Svitlyk N. M.

THE SOCIETY OF ST. BASIL THE GREAT
AND THE BOOK TRADE IN THE AUSTRO-
HUNGARIAN EMPIRE IN XIX century 33

Ilchyshyn S. O.

SCHOOL CAMPAIGN OF THE OUN IN 1933:
FEATURE OF THE SOURCE BASE AND DOCUMENTS 48

Nikiliev O. F.

UKRAINIAN VILLAGE DURING THE TIME
OF GERMAN OCCUPATION: THE MEMORIES
OF VILLAGERS (summer of 1941– autumn of 1949) 62

SECTION II. MATERIALS OF THE ROUND TABLE «UKRAINIAN SOCIETY IN THE HISTORICAL DIMENSION: PRESENT AND PAST»

Abakumova V. I.

THE ROLE OF HISTORICAL SOURCE
IN THE SUBJECTIVIZATION OF SCIENTIFIC
AND COGNITIVE PROCESS 77

Bakalets O. A., Kurok O. I.	
MONETARY POLICY OF THE UNR AND UKRAINIAN STATE IN 1917–1918s.	81
Balaniuk N. Yu.	
HISTORICAL AND LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION OF PRIVATE PENSION PROVISION OF UKRAINIAN POPULATION	90
Gyrych Ya. M.	
RENAMING OF UKRAINIAN CITIES IN RELATION TO THE PROCESS OF DECOMMUNISATION (2015–2016s)	95
Demuz I. O.	
PETRO STEBNYTSLYI AS ONE OF THE MOST ACTIVE PARTICIPANT OF UKRAINIAN REVOLUTION 1917–1918s	102
Dovzhuk I. V.	
ARTISTS OF UKRAINE IN THE PERIOD OF KHRUSHCHOV «THAW»	109
Zaremskyi M. Y., Zaremska I. M.	
THE FORMATION OF CATEGORY «CULTURE»: DOMESTIC PRIORITIES	114
Korotenko D. V.	
GENERAL STATE OF POLICE OF KATERYNOSLAVSCHINA TILL THE REFORM OF 1862	119
Kryzhanivskiy V. M.	
FEDORENKO VASYL KOSTIANTYNOVYCH – THE TEACHER OF GLUKHIV INSTITUTE OF TRANSITIONAL TIMES	128
Oliynyk A., Kryzhanivskiy V. M.	
CREATORS OF THE FILM «SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS» AS AN EMBODIMENT OF NEW EPOCH OF UKRAINIAN CINEMA	131
Fedorov I. O.	
IDEOLOGIST OF JUDICIAL REFORM OF 1860–1870s OLEKSANDR KISTIYAKIVSKYI	135
Shliakhov O. B.	
DMYTRO MYKOLAIOVYCH MARTYNOV: STROKES TO POLITICAL PORTRAIT OF KATERYNOSLAVSKYI GOVERNOR OF THE END OF XIX century	139

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХІВОЗНАВСТВА

УДК 930.25:340.134(477)«199/201»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Довжук І. В.

У статті розглядаються нормативно-правові аспекти регулювання архівної справи в Україні, проблеми створення бази для нормативно-правового забезпечення реорганізації архівної справи в Україні, що надасть змогу організувати повноцінне функціонування НАФ України. Підкреслено, що продуктивна діяльність системи архівних установ сприяє формуванню НАФ, збереженню і використанню архівної інформації, здійсненню управлінських, науково-дослідних та довідково-інформаційних функцій в архівній справі.

На сьогодні напрацьований певний механізм реалізації законодавчих положень, відповідно до нього розбудовано систему архівних установ, правова свідомість усе глибше входить у діяльність суб'єктів архівних відносин: творців, зберігачів та споживачів архівної інформації, її власників та користувачів.

Удосконалення нормативної бази галузі має здійснюватися передусім з таких фундаментальних напрямів як: збереженість архівних документів, формування НАФ, забезпечення вільного доступу до відкритої інформації, захист прав громадян, законних інтересів держави та юридичних осіб і, нарешті, піднесення соціального статусу архівістів та авторитету галузі.

Розв'язання правових проблем архівної справи потребує більш ґрунтовного науково-теоретичного забезпечення. Поява недержавного сектора документотворення активізує проблему майнових відносин щодо документів НАФ, зокрема, вироблення критеріїв і методики грошової оцінки архівних документів. Суттєвого наукового обґрунтування потребують і нормативні акти щодо кадрового і матеріального забезпечення діяльності архівів.

Ключові слова: архівна справа, правове врегулювання в архівній сфері, Національний архівний фонд, законотворча діяльність у галузі архівної справи.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ АРХИВНОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Довжук И. В.

В статье рассматриваются нормативно-правовые аспекты регулирования архивного дела в Украине, проблема создания базы для нормативно-правового обеспечения реорганизации архивного дела, которая даст возможность организовать полноценное функционирование НАФ Украины. Подчеркнуто, что продуктивная деятельность системы архивных учреждений способствует формированию НАФ, сохранению и использованию архивной информации, осуществлению управленческих, научно-исследовательских и справочно-информационных функций в архивном деле.

На сегодня наработан определенный механизм реализации законодательных положений, в соответствии с ним перестроена система архивных учреждений, правовое сознание все глубже входит в деятельность субъектов архивных отношений: творцов, хранителей и потребителей архивной информации, ее владельцев и пользователей.

Совершенствование нормативной базы отрасли должно осуществляться прежде всего из таких фундаментальных направлений как: сохранность архивных документов, формирование НАФ, обеспечение свободного доступа к открытой информации, защита прав граждан, законных интересов государства и юридических лиц и, наконец, повышение социального статуса архивистов и авторитета отрасли.

Решение правовых проблем архивного дела нуждается в более обстоятельном научно-теоретическом обеспечении. Появление негосударственного сектора документообразования активизирует проблему имущественных отношений относительно документов НАФ, в частности, выработки критериев и методики денежной оценки архивных документов. В существенном научном обосновании нуждаются и нормативные акты относительно кадрового и материального обеспечения деятельности архивов.

Ключевые слова: архивное дело, правовое урегулирование в архивной сфере, Национальный архивный фонд, законотворческая деятельность в области архивного дела.

LEGISLATIVE AND REGULATORY FRAMEWORK OF THE ARCHIVAL AFFAIR ARRANGEMENT IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF ITS INDEPENDENCE

Dovzhuk I. V.

The article deals with legal and regulatory aspects of both the archival affair arrangement in Ukraine and the problems of foundation of the basis for legislative and regulatory support of archival affair reorganization in Ukraine that'll give an ability to organize the proper functioning of the National Archival Fund. It has been emphasized that productive activity of the system of archival institutions facilitates the formation of the National Archival Fund, preservation and using the archival information, realization of administrative, research, information and reference functions within archival affair.

It has been noticed that nowadays some mechanism for the implementation of legislative provisions had been gained and due to it the system of archival institutions has been built up, the legal consciousness becomes the activity of the subjects of archival relations which are represented by creators, keepers and users of archival information, its owners and users. But the improvement of regulatory base of the field first is to be done within such fundamental directions as preservation of documents, formation of the National Archival Fund, providing the free using of open information, protection of citizens' rights, legal interests of the state and entities and at last improving the social status of archivists and the authority of the field.

Solution the legal problems of archival affair needs more fundamental scientific and theoretical providing. The appearance of private sector of formation of documents intensifies the problem of property relations due to the NAF documents, in particular making criteria and methods of money value of archival documents. The regulatory acts about personnel and material support of archival establishments' activity also need the substantial reasoning.

Paying attention on the status of archival institutions within structural subdivision of the body of local authorities, it's necessary to emphasize that they also have to intensify their participation in the regulatory work because they are nearer to the deep elements of legal relations in archival affair which need a generalization and further regulation. At the same time we should constant that the state archival system doesn't have enough qualified law service. Naturally that this situation basically hinders the realization of the main function by the State Committee of Archives – regulatory and methodical providing of archival affair and documentation conducting.

Key words: *archival affair; legal regulation in archival affair; The National Archival Fund, legislative work in the archival affair field.*

Постановка проблеми. Відновлення державної незалежності України започаткувало новий етап розвитку архівної справи, відродження її національних традицій, демократизацію архівної системи. З падінням тоталітарного режиму, виходом України зі складу СРСР гостро постала проблема правового врегулювання нових відносин в архівній сфері, створення нормативно-правової бази, яка б відповідала сучасним реаліям, та вирішення питання правонаступництва стосовно Державного архівного фонду колишнього СРСР. Після розпаду Радянського Союзу багато союзних правових актів втратили силу, проте окремі закони та постанови, що не суперечили інтересам України, не були скасовані та продовжували використовуватися на практиці. Варто зазначити, що вихід України на міжнародну арену як окремого суб'єкта міжнародних відносин поставив перед нею завдання унормувати діловодну сферу у відповідності з потребами часу та міжнародних стандартів. Значна частина питань сфери діловодства була врегульована підзаконними нормативно-правовими актами. Проте, незважаючи на певні досягнення у сфері діловодства незалежної України, активною цю діяльність назвати не можна. Більшість нормативно-правових актів та методично-наукових розробок з'явилися з відчутним запізненням у часі [6, с. 47].

Основною метою статті є огляд та аналіз правових засад регулювання архівної справи в Україні, дослідження процесу розвитку і вдосконалення національного архівного законодавства.

Аналіз останніх досліджень. Історіографічний огляд досліджуваної теми відбиває ступінь та глибину здобутків науковців у розкритті даної проблеми, стан та рівень її висвітлення у сучасній вітчизняній науковій літературі. Дослідження представлені роботами І. Матяш¹,

---

¹ Матяш І. Б. Сучасна українська архівістика: організація, проблеми, завдання / І. Б. Матяш // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2004. – № 1. – С. 45–50.

В. Ляхощького², К. Новохатського³, К. Селіверстової⁴, Р. Пирого⁵, Я. Калакури⁶ та ін. і висвітлюють проблеми й перспективи розвитку архівної галузі на сучасному етапі. Ці наукові надбання з питань нормативно-правового забезпечення діяльності архівної сфери України вищенаведених авторів є важливими для дослідження аспектів регулювання архівної справи згідно чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Прийняття 24 грудня 1993 р. Верховною Радою України Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи» закріпило процес інтеграції вітчизняних документальних надбань до Національного архівного фонду. Ця подія стала знаковою в архівному будівництві незалежної України, бо означала початок національного архівного законотворення. Уперше на законодавчому рівні було визначено правові засади функціонування системи архівних установ та запроваджено нову цілісну категорію культури і права – Національний архівний

² Ляхощький В. П. УНДІАСД: п'ять років наукових досліджень в галузі архівознавства та документознавства / В. П. Ляхощький // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД. – К., 1999. – Т. 4. – С. 18–27; його ж. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства: десятиліття діяльності // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 10. – С. 39–43.

³ Новохатський К. Є. Архівне законодавство України (1991–2001) / К. Є. Новохатський // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий зб. наук. праць. Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 67–68; його ж. Правове регулювання відповідальності за порушення архівного законодавства в Україні // Інформаційний вестник № 3 (29). – 2003. – С. 17–20; його ж. Проект нової редакції архівного закону // АУ. – 2001. – № 3 (246) – С. 15–25. його ж. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 5–6.

⁴ Селіверстова К. Організація архівної справи в Україні: тенденції, шляхи модернізації / К. Селіверстова // Студії з архівної справи та документознавства, 1999. – Т. 4. – С. 33–54.

⁵ Пиріг Р. Я. Сучасне архівне будівництво і вітчизняне архівознавство / Р. Я. Пиріг // Українське архівознавство: історія, сучасний стан і перспективи. Ч. 1. – К., 1997. – С. 26.

⁶ Калакура Я. С. Сучасна концепція архівознавчої освіти / Я. С. Калакура // Українське архівознавство: історія, сучасний стан і перспективи. Ч. 1. – К., 1997. – С. 42–47.

фонд (НАФ). Законом визначено, що НАФ – це сукупність документів, незалежно від їхнього виду, місця створення і форми власності на них, що зберігаються на території України або підлягають поверненню в Україну, відбивають історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, мають офіційно визнану історико-культурну цінність. П'ять років по тому день прийняття галузевого Закону – 24 грудня – Указом Президента України від 30 жовтня 1998 р. був визнаний професійним святом українських архівістів і щорічно відзначається як День працівників архівних установ [5].

Зрозуміло, значення архівного закону значно ширше, ніж регламентація суто галузевих питань. Прийняття такого закону, конституювання в ньому всієї сукупності цінних архівних джерел (незалежно від того, у чийй власності вони знаходяться) Національного архівного фонду – є однією з найвищих загальнонаціональних цінностей, суттєвою складовою вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства.

Крім основної мети – забезпечення збереженості НАФ – Закон регламентував питання доступу до архівної документної інформації у нормах, узгоджених зі щойно прийнятим тоді Законом «Про інформацію» [4]. Таким чином було створено базу для нормативно-правового забезпечення реорганізації архівної справи в Україні, реформування її за сучасними цивілізованими принципами деполітизації, демократизації, захисту прав як власників архівів, так і споживачів архівної інформації. Цей закон відіграв визначальну роль у законодавчому забезпеченні архівної справи, відкритості й доступності архівів, їхньому динамічному поповненні новими документаційними надходженнями, більш широкому задоволенні потреб громадян і держави в архівній інформації.

Закон визнав Національний архівний фонд складовою української і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, поставив його під охорону держави й зафіксував державні гарантії його зберігання, примноження та використання. Із прийняттям Закону було закладено основи правової бази розвитку національної архівної

системи. Прийняття закону дало помітний імпульс наступному розвитку правової бази архівної справи, що дозволило завершити підготовку низки нормативно-правових актів, методичних документів, визначених законодавством [8, с. 5].

В архівному будівництві посилюються тенденції децентралізації. Державні архіви областей стали складовою частиною облдержадміністрацій, тобто органами регіонального управління, перебрали на себе певну частку функцій колишнього Головархіву. Чинне законодавство про місцеве самоврядування теж вносить певні корективи в ієрархію взаємин обласних і міських архівів.

Актуальність розроблення і прийняття юридичних актів, що регулюють правові відносини в архівній галузі, обумовлена новими тенденціями світового архівного будівництва, зокрема процесами децентралізації архівних систем. Демократизація суспільства, перехід до ринкових відносин сприяли розширенню приватного сектора документоутворення та документообігу, появи архівів різних форм власності. У цей час опрацьовується законодавче обґрунтування проблеми комплектування Національного архівного фонду документами, які перебувають у приватній або колективній власності, наприклад, матеріали про діяльність політичних партій, громадських об'єднань, релігійних конфесій тощо.

До недостатньо розроблених правових та економічних проблем належить захист інформаційних ресурсів держави в умовах комерціалізації архівної справи [2].

Після прийняття базового архівного закону, механізм реалізації якого передбачав створення понад тридцяти нормативно-правових актів різного рівня, активізувалася нормотворча діяльність у сфері архівної справи. Перший пакет таких актів було затверджено Урядом у жовтні 1995 р. постановою «Питання діяльності архівних установ України» [11]. Кількома урядовими постановами було засновано галузеві державні архіви в системах геодезії та картографії, гідрометеорології, геології, силових відомств. У 1996 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Типові положення про Державний архів області, міст Києва

та Севастополя», у 1998 р. – «Типове положення про архівний відділ районної державної адміністрації» [3].

Протягом 1996-2000 рр. розроблено або внесено зміни до положень практично про всі державні архівні установи, про порядок передання до державних архівів України кіно-, фото-, фотодокументів, типові положення про експертні комісії, порядок ведення державного обліку документів Національного архівного фонду, методика та критерії виявлення унікальних документальних пам'яток, перелік документів із зазначенням термінів їхнього зберігання, інструкцію про порядок призупинення діяльності архівних установ, порядок надання платних послуг державними архівними установами та ще ряд документів з різних напрямів діяльності. Для архівістів України новою формою унормування питань архівної справи стала участь у підготовці державних і галузевих стандартів. Першим результатом їхніх досліджень у галузі архівної термінології стала колективна праця – термінологічний словник «Архівістика» (1998 р.) [1].

Поряд із напрацюванням нових нормативно-правових актів здійснювався систематичний перегляд раніше затверджених для визначення їхньої відповідності чинному законодавству, досягненням теорії і практики архівної справи. Наприклад, 1996 р. Головне архівне управління України розпочало роботу над внесенням змін і доповнень до архівного закону. У вересні 2000 р. Уряд подав до Верховної Ради України проект нової редакції закону, згідно якого посилювалася регулююча роль держави в організації архівної справи, внесені уточнення до системи архівних установ, режиму регулювання стосовно документів Національного архівного фонду залежно від форми власності на них, вдосконалені норми для процедури експертизи цінності документів, захисту Національного архівного фонду й забезпечення збереженості його документів, зафіксовано статус цих документів як культурних цінностей, додатково внесені положення про соціальний захист архівних працівників та інші зміни, спрямовані на більш повну реалізацію закону [7, с. 67].

Семирічний досвід застосування цього закону показав його певні слабкі місця та недостатню прогностичність. Реалії

сучасного архівного життя вимагають урахування дії багатьох важливих чинників.

Упродовж цих років динаміка розвитку архівного будівництва переконувала в необхідності внесення змін і доповнень до Закону. У грудні 2001 р. було затверджено його нову редакцію, яка повніше відповідала реаліям часу. Одна з принципових новацій другої редакції полягала в тому, що вона значно посилила «компетенцію державних архівних установ у сфері діловодства» і визначила архівні документи як «рухоме майно». Практично всі державні архівні установи системи Держкомархіву Закон визначав як державні органи, що не тільки виконують функції збирання, обліку, збереження архівних документів, використання їхньої інформації, але і керують архівною справою та справочинством. Співробітники центральних державних архівів одержали статус державних службовців, що, поза сумнівом, позитивно вплинуло на імідж професії [12, с. 38].

Загалом, однією з характерних рис нової редакції Закону є посилення регулюючого впливу держави, її відповідних органів на всю сферу архівної справи та діловодства.

Прийняття нової редакції Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» дозволило привести норми архівного законодавства у відповідність з Конституцією, усунути наявні розбіжності з іншими законодавчими актами. Пропоновані зміни розширили сферу застосування Закону, забезпечили його повнішу реалізацію, а, отже, сприяли зміцненню і подальшому розвитку такої суспільно важливої справи, як архівна. Розгляд цього питання у владних структурах став ще одним кроком у розв'язанні головної проблеми архівної справи – піднесенні її суспільного престижу [10].

Із прийняттям нової редакції документа законотворча діяльність у галузі архівної справи не завершилася. Важливим напрямком діяльності в цій сфері стало розроблення проекту Закону України «Про загальне діловодство», участь у розробленні проекту Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», низки підзаконних актів. Удосконалення нормативної бази відбувається з таких

фундаментальних напрямків галузі як: забезпечення збереженості архівних документів (розробляються профільні стандарти), формування Національного архівного фонду, захист прав громадян і законних інтересів держави та юридичних осіб (розроблено проект Концепції захисту національних інтересів у сфері архівної справи), підвищення соціального статусу архівістів [9, с. 18].

Створення сучасної законодавчої бази архівної справи покликане забезпечити повноцінне функціонування НАФ та продуктивну діяльність системи архівних установ, які забезпечують формування НАФ, його збереження і використання архівної інформації, здійснюють управлінські, науково-дослідні та довідково-інформаційні функції в архівній справі.

Висновки. Таким чином, за період незалежності в Україні через відповідні владні інституції була проведена велика робота: сформовано нормативно-правову базу регулювання галузі, проведено розробку наукового та методичного забезпечення, упроваджено в архівну сферу засоби інформатизації, йде постійна підготовка кваліфікованих фахівців-архівістів тощо.

На сьогодні напрацьований певний механізм реалізації законодавчих положень, відповідно до нього розбудовано систему архівних установ, правова свідомість усе глибше входить у діяльність суб'єктів архівних відносин: творців, зберігачів та споживачів архівної інформації, її власників та користувачів. Проте слід зазначити, що вдосконалення нормативної бази галузі має здійснюватися передусім з таких фундаментальних напрямів як: збереженість архівних документів, формування НАФ, забезпечення вільного доступу до відкритої інформації, захист прав громадян, законних інтересів держави та юридичних осіб і, нарешті, підвищення соціального статусу архівістів та авторитету галузі.

Розв'язання правових проблем архівної справи потребує більш ґрунтовного науково-теоретичного забезпечення. Поява недержавного сектора документотворення активізує проблему майнових відносин щодо документів НАФ, зокрема, вироблення критеріїв і методики грошової оцінки архівних документів.

Суттєвого наукового обґрунтування потребують і нормативні акти щодо кадрового і матеріального забезпечення діяльності архівів.

З огляду на статус державних архівних установ як структурних підрозділів органів місцевої виконавчої влади, вони також мають активізувати свою участь у нормотворчій роботі. Адже вони найближче стоять до глибинних елементів правовідносин в архівній сфері, які потребують узагальнення та подальшого врегулювання. Водночас слід констатувати, що державна архівна система не має достатньо кваліфікованої юридичної служби. Природно, ця обставина суттєво стримує виконання Укрдержархівом однієї з його провідних функцій – нормативно-методичного забезпечення ведення архівної справи і діловодства.

Розглянута проблема має подальші перспективи дослідження, зокрема, що стосується шляхів удосконалення законодавчої бази в архівній галузі початку XXI ст.

Список використаних джерел

1. Архівістика: Термінологічний словник / Авт.-упоряд. К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова, Н. І. Гончарова та ін. – К., 1998. – 106 с.
2. Боряк Г. Архіви – серце інформаційного поля / Г. Боряк // Урядовий кур'єр. – 2005. – 26 лютого. – С. 10.
3. Див.: Про затвердження Типового положення про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного і комунального підприємства, установи та організації // Наказ Міністерства юстиції України № 232/5 від 10.02.2012. [зі змінами]. – Електрон. аналог друк. вид.: режим доступу: <http://zakon3.gada.gov.ua/laws/show/z0202-12> (дата звернення: 09.04.2017).
4. Закон України «Про інформацію» [зі змінами] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48.
5. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 13 грудня 2001 р. [зі змінами] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 11. – Ст. 81.
6. Калакура Я. С. Сучасна концепція архівознавчої освіти / Я. С. Калакура // Українське архівознавство: історія, сучасний стан і перспективи. Ч. 1. – К., 1997. – С. 42–47.
7. Новохатський К. Є. Архівне законодавство України (1991–2001) / К. Є. Новохатський // Архівознавство. Археографія.

Джерелознавство. Міжвідомчий зб. наук. праць. Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 67–68.

8. Новохатський К. Є. Проект нової редакції архівного закону / К. Є. Новохатський // АУ. – 2001. – № 3 (246). – С. 15–25.

9. Новохатський К. Є. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ / К. Є. Новохатський // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 5–6.

10. Пиріг Р. Я. Сучасне архівне будівництво і вітчизняне архівознавство / Р. Я. Пиріг // Українське архівознавство: історія, сучасний стан і перспективи. Ч. 1. – К., 1997. – С. 26.

11. Питання діяльності архівних установ України. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 1995 р. № 853 [зі змінами] // Зібрання постанов Уряду України, 1995. – № 3 – Ст. 79.

12. Селіверстова К. Організація архівної справи в Україні: тенденції, шляхи модернізації / К. Селіверстова // Студії з архівної справи та документознавства, 1999. – Т. 4. – С. 33–54.

References

1. Arhivistyka: Terminologichnyj slovnyk / Avt.-uporjad. K. Je. Novohatskyj, K. T. Seliverstova, N. I. Goncharova ta in. – К., 1998. – 106 s.

2. Borjak G. Arhivy – serce informacijsnogo polja / G. Borjak // Urjadovoj kur'jer. – 2005. – 26 ljutogo. – S. 10.

3. Dyv.: Pro zatverdzhennja Typovogo polozhennja pro arhivnyj pidrozdil derzhavnogo organu, organu misceвого samovrjaduvannja, derzhavnogo i komunalnogo pidprijemstva, ustanovy ta organizacii // Nakaz Ministerstva justycii Ukrainy № 232/5 vid 10.02.2012. [zi zminamy]. – Elektron. analog druk. vyd.: rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0202-12> (data zvernennja: 09.04.2017).

4. Zakon Ukrainy «Pro informaciju» [zi zminamy] // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 1992. – № 48.

5. Zakon Ukrainy «Pro Nacionalnyj arhivnyj fond ta arhivni ustanovy» vid 13 grudnja 2001 r. [zi zminamy] // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – № 11. – St. 81.

6. Kalakura Ja. S. Suchasna koncepcija arhivoznavchoi osvity / Ja. S. Kalakura // Ukrainske arhivoznavstvo: istorija, suchasnyj stan i perspektivy. Ch. 1. – К., 1997. – S. 42–47.

7. Novohatskyj K. Je. Arhivne zakonodavstvo Ukrainy (1991–2001) / K. Je. Novohatskyj // Arhivoznavstvo. Arheografija. Dzhereloznavstvo. Mizhvidomchij zb. nauk. prac. Arhivy – skladova informacijsnyh resursiv suspilstva. – К., 2002. – Vyp. 5. – S. 67–68.

8. Novohatskyj K. Je. Proekt novoi redakcii arhivnogo zakonu / K. Je. Novohatskyj // AU. – 2001. – № 3 (246). – S. 15–25.

9. Novohatskyj K. Je. Shljahy vdoskonalennja normatyvno-pravovoi bazy dijalnosti arhivnyh ustanov / K. Je. Novohatskyj // Arhivy Ukrainy. – 2000. – № 1–3. – S. 5–6.

10. Pyrig R. Ja. Suchasne arhivne budivnytvo i vitchyznjane arhivoznavstvo / R. Ja. Pyrig // Ukrainske arhivoznavstvo: istorija, suchasnyj stan i perspektyvy. Ch. 1. – К., 1997. – S. 26.

11. Pytannja dijalnosti arhivnyh ustanov Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 zhovtnja 1995 r. № 853 [zi zminamy] // Zibrannja postanov Urjadu Ukrainy, 1995. – № 3 – St. 79.

12. Seliverstova K. Organizacija arhivnoi spravy v Ukraini: tendencii, shljahy modernizacii / K. Seliverstova // Studii z arhivnoi spravy ta dokumentoznavstva, 1999. – Т. 4. – S. 33–54.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Довжук Игорь Владимирович, доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры документоведения
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

DATA ON AUTHOR

Dovzhuk Igor V., Doctor of Historical Sciences, professor, professor of Document Science Department
SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University»
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

УДК 93.908.27.«19-20»

ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВІДЧЕННЯ ПРО БУДІВНИЦТВО КИЇВСЬКИМ МИТРОПОЛИТОМ СЕРАПІОНОМ ЦЕРКВИ В ІМ'Я СВ. СЕРАПІОНА У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ

Ластовська О. Л.

У статті розглядаються можливості дослідження та введення до наукового обігу нових документів XIX ст., пов'язаних з діяльністю київського митрополита Серапіона, зокрема його внеском у розбудову Києво-Печерського монастиря. Головним джерелом для вивчення розвитку церковного будівництва у Києві початку XIX ст. служать щоденники митрополита, котрі вивчалися істориками ще у XIX ст., однак були опубліковані лише частково. Разом з тим, у них зберігається значна кількість інформації, пов'язаної з повсякденним життям міста, станом окремих церковних пам'яток, церковним будівництвом тощо.

Ключові слова: Серапіон, Київ, митрополит, Києво-Печерська лавра, церква св. Серапіона.

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА О СТРОИТЕЛЬСТВЕ КИЕВСКИМ МИТРОПОЛИТОМ СЕРАПИОНОМ ЦЕРКВИ ВО ИМЯ СВ. СЕРАПИОНА В КИЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЕ

Ластовская О. Л.

В статье рассматриваются возможности исследования и введения в научный оборот новых документов XIX века, связанных с деятельностью киевского митрополита Серапиона, его участием в строительстве Киево-Печерского монастыря. Главным источником для изучения развития церковного строительства в Киеве начала XIX века служат дневники митрополита, которые изучались историками еще в XIX веке, но опубликованы были лишь частично. Вместе с тем, в них хранится значительное количество информации, связанной с повседневной жизнью города, состоянием отдельных церковных памятников, церковным строительством и т. д.

Ключевые слова: Серапион, Киев, митрополит, Киево-Печерская лавра, церковь св. Серапиона.

**DOCUMENTARY EVIDENCE OF THE BUILDING BY
THE KIEV METROPOLITAN SERAPION OF THE CHURCH
OF ST. SERAPION IN THE KIEV-PECHERSK LAVRA**

Lastovska O. L.

The article discusses the possibilities to study and introducing into the scientific circulation of new documents of the XIX century related to the activities of the Kiev Metropolitan Serapion, in particular his contribution to the development of the Kiev-Pechersk monastery. The main source for the study of development of Church building in Kiev in the beginning of the XIX century are diaries of Metropolitan, which were studied by historians in the XIX century, but was published only partially. However, they store significant amount of information related to the daily life of the city, as a separate ecclesiastical monuments, churches and others.

Keywords: Serapion, Kiev, Metropolitan, Kiev-Pechersk Lavra, the Church of St. Serapion.

Постановка проблеми. Уведення нових документальних матеріалів у науковий обіг є одним із найважливіших завдань сучасного дослідника, за допомогою чого з'ясовуються обставини та перебіг історичних подій. Значну роль у цьому відіграють не тільки актові документи, але й документи особистого походження, зокрема щоденники. Завдяки записам, які свого часу вів київський митрополит Серапіон, можна реконструювати минуле з найменшою вірогідністю його спотворення.

Про побудову церкви в ім'я св. Серапіона можна отримати інформацію з праць Євгенія Болховітінова, В. Щербини, С. Безсонова, О. Сіткарьової, В. Дятлова та ін., однак, вона має досить фрагментарний характер [1, с. 121; 2, с. 292; 3, с. 96; 5, с. 272; 6, с. 57; 7, с. 108–111].

Виклад основного матеріалу. Як відомо, 21 серпня 1803 р. з посади київського митрополита був відправлений на пенсію до Одеси Гавриїл Банулеско-Бодоні. А вже через кілька місяців, 11 грудня, до Києва був відправлений за розпорядженням Св. Синоду Серапіон Александровський. Одночасно він був призначений і архімандритом Києво-Печерської лаври. До Києва він прибув вже 5 лютого 1804 р.

Ось що записав з приводу церкви в ім'я св. Серапіона митрополит Євгеній Болховітінов: «Настоятельские

архимандричьи келии каменные двурусные, построены в 1727 году... С запада при них был деревянный флигель, в коем архимандрит Зосима в 1776 году устроил домовую церковь во имя Благовещения Богородицы. Но преосвященный митрополит Серапион на месте оной устроил каменную, во имя св. Серапиона, архиепископа Новгородского, и освятил оную в 1809 году апреля 7, а в 1827 г. она переименована во имя первого митрополита Киевского св. Михаилва. Церковь сия отгорожена от Лаврской площади двором с воротами, а за южной стороной ее и дома находится настоятельский дом, от коего остались только погреба» [2, с. 292].

Коли у митрополита Серапіона виник задум будівництва у Києво-Печерській лаврі церкви в ім'я св. Серапіона Новгородського – невідомо. Найімовірніше, що тільки у 1805 р. В усякому разі, саме до осені цього року відносяться перші його записи у власних «Щоденниках» щодо будівництва храму. Вже 3 вересня митрополит записує: «...ходил смотреть рвы копаемые для моих покоев новых каменных, где должна быть церковь» [4, арк. 109 зв.-110].

Цей задум митрополита реалізовувався в контексті тієї перебудови митрополичого будинку, котру започаткував незадовго до своєї відставки його попередник – митрополит Гавриїл. Із розпорядження останнього ще у 1803 р. починаються будівельні роботи, в процесі яких, як стверджував В. Щербина, планувалося збудувати льох, а вже потім над ним митрополичі покої [7, с. 109–110]. Однак митрополит Серапіон змінює первинний задум [1, с. 221].

Очевидно, що з вересня 1805 р. починається активна фаза будівництва церкви. Вже 15 вересня Серапіон урочисто записує про освячення: «...осматривал рвы вырытые при настоятельских покоях для домашней церкви, которые 15 числа в 9 часу утром заложена по чину наместником, во имя святы София Серапиона Архыепископа Новгородского чудотворца» [4, арк. 111 зв.].

Київський історик В. Щербина вважав, що Серапіон «виконував плани свого попередника» і тому мало цікавився будівництвом. Однак дослідник тут помилявся. Записи в

«Щоденнику» показують досить жвавий інтерес митрополита до цього процесу. Ось деякі з його записів за 1805–1806 рр.:

15 вересня: «...осматривал рвы вырытые при настоятельских покаях для домашней церкви...»,

18 вересня: «...осматривал для оной (церкви) рвы, где был и архитектор Иван Иванович мурмейстер»,

30 квітня: «...осматривал начатое строение при моих покаях работниками уже почти дело производимое; прикидывал дать для начала работу тем работникам вместо горелки 5 руб.»,

3 травня: «...осматривал строение церкви домовою; и найдены некоторые по оному неудобства в разсуждении другого этажа»,

25 липня: «...осматривал строящуюся при моих кельях церковь».

Закладення церкви Св. Серапіона відбулося 15 вересня 1805 р., про що митрополит і записав у щоденнику: «...в 9 часу утром заложена по чину наместником...» [4, арк. 112 зв.]. Стосовно самого намісника маємо інформацію ще від митрополита Євгенія (Болховітінова): «...С 1800 г., октября 29, был наместником иеромонах и с 1805 г., января 28, Киево-Выдубицкий архимандрит Иоиль до 2 января 1815 г.» [2, с. 371].

Будівництво церкви Св. Серапіона продовжувалося до квітня 1809 р.

День, коли її було освячено, був особливим у житті київського митрополита. У своєму щоденнику він робить відповідні урочисті записи 7 квітня: «День освящения домовою церкви во имя святого Христова Серапиона Архимандрита Новгородского чудотворца: в 9 часу начали перебор в колокола; в которое время воду освящал казначей Собора; а потом начался благовест к обедне: в исходе 10 часа пошел в церковь с архимандритами Никольским Киприаном, греческим Михаилом и выдубецким Иоилем и с братиею освящал сию церковь по чиноположению, где 15 антиминов освятил; и тогда совершал литургию с оными архимандритами: проповедь говорил Академии учитель высшего латинского класса монах Мелетий; народу было довольно; были и господа, кои все ко мне и заходили, и обедали будучи на каноне прошены...» [4, арк. 196 зв.].

Щоденникові записи митрополита дають відповідь і на питання про безпосередніх учасників будівництва церкви Св. Серапіона. Вище вже згадувався безпосередній архітектор будівництва – «мурмейстер» Іван Іванович. Прізвище його не наводиться. Однак, на нього вказує у своєму дослідженні В. Щербина: «...знаємо ім'я будівничого: це був відомий архітект Іван Іванович Гилмер (краще Гельмер). За свою працю він одержав тільки триста карбованців» [7, с. 111]. Однак С. Безсонов дещо інакше називає його прізвище – Гельман [1, с. 221].

Щодо інших організаторів будівництва митрополит робить запис 8 квітня: «...служил вечерню в новоосвященной церкви и пил здоровье 1: наместника, церковь оную домовую в 1805 году сентября 15 дня закладывавшего 2: казначая, планы первой оной церкви сочинявшего 3: эконома доставлявшего вчинения к оной церкви материалов, и с казначаем все распорядившего 4: еклезиарха приуговлявшего все к церковной утвари принадлежащее; и других всех послуживших уборованию сей церкви... и за прочих вообще» [4, арк. 197].

Одразу ж на церкву були виділені митрополитом Серапіоном й необхідні церковні речі, що належали йому особисто (див. Додаток 1).

Таким чином, завдяки щоденникам київського митрополита Серапіона можна представити його особисту участь у процесі побудови храму св. Серапіона в Києво-Печерській лаврі та деякі деталі процесу будівництва.

Додаток 1

Реестр церковным вещам от его преосвященства, Синодального члена, Серапиона митрополита Киевского и Галицкого и Киевопечерския лавры священно Архимандрита и кавалера, в 1807^м году устроенным, для новосооруженной при настоятельских, что в Киевопечерской Лавре, кельях, каменной домовою церкви Святителя Христова, Серапиона Архиепископа Новгородского чудотворца

1.

Святое Евангелие в лист на голландской бумаге, у коего обе доски серебранные и позлащенные и пять штук финифтяных

осыпанных самыми лутшими стразами, весу в нем семь фунтов и 62 золотника.

2.

Животворящий крест серебряной позлащенной, на коем распятие и четыре еще штуки финифтяные все осыпанные стразами и другими каменями, весу в нем один фунт и 45 золотника.

3.

Потир, или чаша серебряная позлащенная, на коей восемь финифтяных штук осыпанных хорошими стразами, весу в ней 4 фунта и 54 золотника.

4.

Дискос серебряной позлащенной.

5.

Звезда серебряная и позлащенная, на ней штука финифтяная осыпанная стразами.

6.

Два блюдца серебряные вокруг позлащенные.

7.

Ложница серебряная в круг позлащенная.

8.

Копие, у коего руковьдка серебряная, в круг позлащенная.

9.

Ковшичек для подачи теплоты серебряной внутри позолочен.

10.

Кадило серебряное позлащенное. Весу в нем один фунт и 44 золотника.

Все сии вещи серебряные 84 пробы, и на всех имеются узаконенные клеймы.

Верно
Серапио М. Ки: Архим:
К: П: Лавры

Априля 6 дня
1809 года

[Джерело: Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 1251. Арк. 2-2 зв.]

Список використаних джерел

1. Безсонов С. Архітектура Києво-Печерської лаври в її історичному розвитку / С. Безсонов. – К., 2015. – 240 с.
2. Болховітинов Є., митр. Вибрані праці з історії Києва / Є. Болховітинов, митр. – К., 1995. – 488 с.
3. Дятлов В. Києво-Печерська Лавра. Довідник-путівник / В. Дятлов. – К., 2008. – 448 с.
4. Інститут рукописів ЦНБ НАН України. Ф. 1. Спр. 6. 740 арк.
5. Києво-Печерська лавра – пам'ятка історії та культури України. – К., 2006. – 426 с.
6. Сіткарьова О. Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII – XX століття / О. Сіткарьова. – К., 2001. – 338 с.
7. Щербина В. Нові студії з історії Київів / В. Щербина. – К., 1926. – XXIX, 166 с.

References

1. Bezsonov S. Architektura Kyevo-Pecherskoi lavry v yiyi istorychnomu rozvytku / S. Bezsonov. – K., 2015. – 240 s.
2. Bolchovitinov E., mytr. Vybrani praci z istorii Kyeva / E. Bolchovitinov, mytr. – K., 1995. – 488 s.
3. Diatlov V. Kyevo-Pecherska Lavra. Dovidnyk-putivnyk / V. Diatlov. – K., 2008. – 448 s.
4. Instytut rukopysiv CNB NAN Ukrainy. F. 1. Spr. 6. 740 ark.
5. Kyevo-Pecherska lavra – pamyatka istorii ta kultury Ukrainy. – K., 2006. – 426 s.
6. Sitkariova O. Arhitektura Kyevo-Pecherskoi lavry kinca XVIII – XX stolitta / O. Sitkariova. – K., 2001. – 338 s.
7. Shcherbyna V. Novi studii z istorii Kyiva / V. Shcherbyna. – K., 1926. – XXIX, 166 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Ластовська Оксана Леонідівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Національний заповідник «Софія Київська», Київ, Україна

03039, м. Київ, вул. Голосіївська, 14, кв. 13

e-mail: lastov@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Ластовская Оксана Леонидовна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник

Национальный заповедник «София Киевская», Киев, Украина

03039, г. Киев, ул. Голосиивская, 14, кв. 13

e-mail: lastov@ukr.net

DATA ON AUTHOR

Lastovska Oksana L., Candidate of Historical Sciences, senior researcher

National Reserve «Sophia Kyivska», Kyiv, Ukraine

Kyiv, Holosiivska st. 14, app. 13, 03039

e-mail: lastov@ukr.net

УДК 94 (477)«18/19»:061.22

ОБЩЕСТВО СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО І КНИГОТОРГІВЛЯ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В КІНЦІ ХІХ ст.

Світлик Н. М.

Процеси культурних і етнічних взаємовпливів на теренах Австро-Угорської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. були тісно пов'язані з книготорговельними потоками. Освітня та культурна діяльність, як і книготоргівля, зосереджувались навколо кількох товариств і редакцій тогочасних видань. Одним із передових товариств Ужгорода другої половини ХІХ ст. було Общество святого Василя Великого, створене духовною та частково світською інтелігенцією Закарпаття.

Мета статті – дослідити історію товариства й окреслити його роль у книготорговельних потоках обабіч Карпат у другій половині ХІХ ст. У публікації трактується історія заснування та діяльності цієї організації, її місце в суспільно-політичному та культурному житті українського населення Австро-Угорської імперії. Автором подається інформація стосовно характеру та суті діяльності цієї організації, її фінансового та матеріального становища, культурного рівня. Звернуто увагу на ставлення влади до роботи товариства та його членів. Окреслено співпрацю товариства з іншими подібними організаціями в Австро-Угорській імперії, як от, наприклад, Ставропігійським інститутом у Львові. У статті вводяться до наукового обігу нові архівні матеріали, що стосуються проблеми культурної співпраці зазначених товариств. У першу чергу мова йде про укладений договір між Ставропігією і Обществом св. Василя Великого, присвячений

організації процесу продажу церковної і світської літератури. Аналізується також епістолярне спілкування між керівництвом товариств.

Ключові слова: Ставропігійський інститут, епістолярна спадщина, Галичина, Закарпаття, книготоргівля, русофіли, народовці.

ОБЩЕСТВО СВЯТОГО ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО И КНИГОТОРГОВЛЯ В АСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ ИМПЕРИИ В КОНЦЕ XIX в.

Свитлык Н. М.

Процессы культурных и этнических взаимовлияний на территории Австро-Венгерской империи в XIX – начале XX в. были тесно связаны с книготорговыми потоками. Образовательная и культурная деятельность, как и книготорговля, сосредоточены были вокруг нескольких обществ и редакций тогдашних изданий. Одним из передовых обществ Ужгорода второй половины XIX в. было Общество святого Василия Великого, созданное духовной и частично светской интеллигенцией Закарпатья.

Цель статьи – исследовать историю общества и определить его роль в книготорговых потоках вдоль Карпат во второй половине XIX в. В публикации трактуется история основания и деятельности этой организации, ее место в общественно-политической и культурной жизни украинского населения Австро-Венгерской империи. Автором подается информация о характере и сути деятельности этой организации, ее финансовом и материальном положении, культурном уровне. Обращено внимание на отношение власти к работе общества и его членов. Определены сотрудничество общества с другими подобными организациями в Австро-Венгерской империи, как, например, Ставропигийским институтом во Львове. В статье вводятся в научный оборот новые архивные материалы, касающиеся проблемы культурного сотрудничества указанных обществ. В первую очередь речь идет о заключенном договоре между Ставропигии и Обществом св. Василия Великого, посвященном организации процесса продажи церковной и светской литературы. Анализируется также епископальное общение между руководством обществ.

Ключевые слова: Ставропигийский институт, епископальное наследие, Галичина, Закарпатье, книготорговля, русофилы, народники.

**THE SOCIETY OF ST. BASIL THE GREAT
AND THE BOOK TRADE IN THE AUSTRO-HUNGARIAN
EMPIRE IN XIX CENTURY**

Svitlyk N. M.

The article is devoted to the problem of regional cultural relationships between individuals and institutions – namely Stavropigiysky Institute in Lviv and Society of St. Basil the Great in Uzhgorod. In the article treated the story of the establishment and activity of these organizations, their place in social, political and cultural life of the Ukrainian people in Austro-Hungarian Empire. The author provides information regarding the nature and essence of activities of these organizations, their financial and material conditions, cultural level. Attention is paid to the attitude of the authorities to the societies in general and their members personally. The article introduces into scientific circulation new archival materials relating to issues of cultural cooperation between mentioned societies. First of all it is the concluded agreement between Stavropigiyskiy Institute and Society of St. Basil the Great, dedicated to sales process of church and secular literature. Also analyzed epistolary communication between superiors of the societies.

Keywords: *Stavropigiyskiy Institute, epistolary heritage, Galicia, Transcarpathia, Hungarian Rus', russophiles, populists.*

Постановка проблеми. На тлі соціально-економічних потрясінь в Україні як ніколи актуальними стають проблеми вивчення культурної, етнічної та міжрегіональної співпраці, адже історичний дискурс у багатовікові традиції соціально-економічного та культурного єднання українських земель нагадує нам і сьогодні, наскільки міцними є зв'язки регіонів країни. Оцінити один із аспектів міжрегіонального культурного єднання пропонується в даній публікації. **Мета статті** – подати ґрунтовну інформацію з історії і діяльності Общества св. Василя Великого в Ужгороді, охарактеризувати характер і структурну складову цієї організації, а також подати малодосліджену інформацію щодо культурної співпраці у сфері книготоргівлі обабіч Карпат. Дана інституція в другій половині XIX ст. була осередком культурного та, певною мірою, соціально-політичного життя західного українського регіону, що входив до складу Австро-Угорської імперії.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній історіографії вже склалася певна традиція аналізу культурної діяльності цього товариства, не позбавлена, на жаль, певних недоліків, перебільшень, а часто й відвертих міфів. Писати історію й оцінювати діяльність товариства почали самі його члени в щорічних звітах, які друкувалися на сторінках «Месяцесловів». Одну з перших узагальнюючих праць з історії Общества св. Василя Великого подав І. Кондратович [6]. Писав про товариство й А. Волошин, який став його членом наприкінці XIX ст. [1]. Ґрунтовну інформацію щодо створення і діяльності товариства запропонував Ю. Гаджега [2].

Виклад основного матеріалу. Культурна взаємодія між різними етнічними групами на Закарпатті та співпраця з однодумцями з Галичини становила значну роль у процесі національного відродження. Однією з місцевих організацій, яка взяла на себе репрезентативну роль у процесі культурного пробудження на Закарпатті, стало Общество святого Василя Великого. Воно було створено місцевою греко-католицькою інтелігенцією заради освітнього і культурного розвитку краян. Як зазначалося в одному з протоколів засідання Общества: «Общество св. Василя Великого есть единственным просветительнымъ братствомъ Угорскихъ русиновъ. Основано въ 1864 годе и целью имеетъ: просвещати, научати народъ угорский, распространяти богобойное просвещение и симъ путемъ улучшить и долю материальную» [9, с. 77]. Бачимо, що творці товариства ставили перед собою доволі благородну мету, однак виконати її їм вдалося не повністю. Діяльності Общества постійно ставилися перепони з боку влади, а населення відносилося до нього з підозрою.

Устав Общества св. Василя Великого був підготовлений у 1862 р. під заголовком «Основная правила Литературного содружества Подкарпатскихъ Восточно-Католическія церкви синовъ». Саме цей устав був представлений Антоном Чопеєм єпархіальному управлінню для відправки на затвердження у вищі інстанції. За сприяння єпископів В. Поповича і Й. Гаганця 15 грудня 1864 р. устав був затверджений Угорським королівським намісничим совітом. Однак для організації товариства виділялися

кілька наступних умов: «члени общества можуть бути лише дорослі і самостоятельние мужи; засідання общества мають попередньо пройти схвалення в начальства; общество не може вступити в інше общество» [2, с. 10].

Перше офіційне засідання Общества св. Василя Великого відбулося у вересні 1866 р., на яке зібралось 77 членів. Тоді ж було прийнято назву товариства. У протоколі першого засідання було зазначено, що товариство має 44 члени-засновники і 304 – члени-соревнователі [8, с. 70]. На засіданні також вибрано керівництво Общества. Першим почесним головою став А. Добрянський, заступник голови – І. Раковський, помічник голови – Іоань Мондок. Секретарі Общества – А. Кралицький, Ю. Ігнатков, Кирил Сабов, Віктор Кимак [8, с. 71].

Проголошена була і мета Общества св. Василя Великого: «Духовнонравственное образование восточних соединених католиков, сочинением и издаванием книг школьных, приспособленных потребам школ двух епархий, составлением в языках русском и мадярском полезных книг, образов и часописей» [6, с. 44]. Установчі збори розпорядилися також про виготовлення печатки товариства. Детальніше про це говориться у листі І. Раковського до І. Мондока від 22 вересня 1866 р.: «Постарайтесь дать вычеканить печать для общества согласно определению собрания, именно, чтобы вверху находилось изображение Покрова Богородицы, а внизу – трех святителей съ русской надписью – Печать Общества св. Василия. 1866 г.» [2, с. 17–18].

Так розпочався один з найактивніших періодів діяльності товариства. А. Добрянський надавав йому зовнішнього блиску, справжнім же керівником Общества був І. Раковський. Правою рукою останнього був І. Мондок, який фактично займався всіма необхідними поточними справами. Общество св. Василя Великого видавало щорічне видання «Месяцесловь». Договір, укладений між Обществом і вдовою Карла Егера в червні 1867 р., сприяв виходу нового друкованого органу «Свет». Було визначено, що «Свет» буде видаватися в такому ж форматі, як і віденський «Вестникь». Щотижневий наклад – 500 екземплярів. Редактором спочатку був К. Сабов, згодом В. Кимак. Станом

на 1868 р. «Свет» мав 400 читачів. Також протягом майже 2 років Общество св. Василя Великого видавало «Новий Свет», редактором якого був В. Гебей.

Діяльність товариства ускладнилася, коли мукачівським єпископом став Стефан Панкович. Культурні погляди Общества виражав його друкований орган «Свет», проти якого і направлявся весь гнів С. Панковича, який не хотів терпіти на чолі товариства «москвофілів» А. Добрянського і І. Раковського. Проти Общества св. Василя почали сипатися звинувачення у «москвофільстві» та підриві єдності церкви. Зіткнення між єпископом і Обществом досягли найвищої міри в питанні про церковну автономію. Справа в тому, що друкований орган Общества «Свет» у питанні стосовно церковної автономії стояв на боці так званої «народної партії», до якої належало 7 депутатів. Серед них А. Добрянський, А. Рубій, П. Грабарь, Є. Попович та ін. Останні виступали за церковну автономію, що дарувалася унією 1648 р. Єпископ С. Панкович і його оточення натомість не хотіли автономії церкви, оскільки боялися втратити субвенції і прибавки. Агітація єпископа проти Общества св. Василя Великого потроху давала свій результат і у вересні 1871 р. шосте зібрання товариства скинуло старе керівництво.

Вибране нове керівництво – А. Негребецкий, Г. Маркош, Є. Бачинський, М. Стрипський – проголосило, що: «Для Общества св. Василя В., настала новая епоха...» [2, с. 26]. Однак ця «нова епоха» принесла з собою хворобу хронічно невідбувщихся загальних зборів. Причина була банальна – відсутність необхідної кількості членів, так що «нову епоху» правильніше б назвати епохою поступового завмирання товариства. Поворотним пунктом у діяльності товариства стали восьмі загальні збори 19 вересня 1873 р. Саме починаючи з цих зборів все частіше серед членів Общества св. Василя піднімаються голоси на користь мадярської мови і все частіше робляться посилення на мадярське культурно-просвітнє товариство – «Szent Istvan Tarsulat» (Общество святого Стефана). Багато тогочасної інтелігенції вважали, що вищеназване товариство цілком могло задовольнити культурні потреби місцевого населення. Звісно, що це робило існування Общества св. Василя Великого зайвим. У цьому спостереженні,

на жаль, була доля правди, оскільки на той час товариство майже повністю змадяризувалось, а оскільки Общество за своїм означенням мало бути народним, втрачався сенс його існування.

Події з Обществом св. Василя Великого показували в цілому ситуацію на Закарпатті в 70–80-х рр. XIX ст., коли серед місцевої еліти посилювалися мадяризаційні настрої. Відомий історик І. Лисяк-Рудницький так коментував ситуацію в краї: «Греко-католицька церква, як єдина національна установа закарпатців і їх офіційна репрезентація, стала поволі слухняним знаряддям денаціоналізаторської політики Будапешта» [7, с. 719]. Багато дослідників зазначають, що впродовж XIX ст. «...з угорського духовенства постало нове мадярське панство, яке мало свої культурні й економічні інтереси цілком протилежні інтересам простої русинської людности» [10, с. 122–123].

У 1870-х рр. Общество св. Василя Великого ввійшло в стадію стагнації. Невдалими були спроби реформувати товариство. 13 жовтня 1872 р. друкований орган Общества «Новий Светь» було перейменовано в «Карпатский Светь» або «Карпать», який виходив до 1886 р. Головним редактором став Н. Гомичков. Однак «Карпать» так і не визнано офіційним друкованим органом товариства. Про ситуацію з діяльністю Общества св. Василя Великого красномовно писав К. Сабов в угорській газеті «Kelet» (ч. 31 за 1890 р.): «...общество уже 20 летъ ничего не работаетъ, впало в глубокий сонъ» [2, с. 33].

Ситуація навколо товариства змінилася на краще в 90-х рр. XIX ст., коли мукачівським єпископом став Юлій Фірцак, активний учасник Общества в перші роки його існування. За його сприяння спробували відновити діяльність організації. 17 серпня 1895 р. в Ужгород і зійшлися колишні члени товариства (42 присутні) й вибрали нове керівництво. Головою став І. Якович, заступниками голови – Г. Чопей, І. Туряй, директором – Д. Гебей, секретарем – В. Гаджега. Почалася доволі інтенсивна робота. Видавався «Букварь» Вралея, а також друкованим органом товариства стала нова популярна газета – «Наука». Першим редактором був Юлій Чучка, згодом Василь Гаджега. На засіданні правління 24 жовтня 1896 р. було вирішено видавати науковий журнал для дослідження історії й етнографії краю під заголовком «Szemle» (Огляд) на

угорській мові. Для народу, окрім щорічного «Місяцеслова», було вирішено випускати періодичне видання «Духовний Хліб». У 1899 р. члени товариства купили із зібраних пожертв друкарню. Її розмістили в ужгородському замку, а першим її директором був Емануїл Рошкович, професор релігії ужгородської гімназії [6, с. 46–47].

Хоча збори Общества св. Василя Великого проходили на угорською мовою, видавалися угорськомовні видання, нападки на товариство продовжувалися. Місцеві газети «Ungvari Kózlóny» (число 36, 1895 р.) і «Ung» (число 36, 1895 р.), констатували, що з недовірою відносяться до Общества, оскільки воно під впливом духу «отъявленного агітатора Добрянскаго» [2, с. 34]. До того ж, поганими були справи стосовно фінансування товариства. «Месяцеслов» на 1902 р. писав: «Просимь всех единомишленниковъ наших подпирайте нас умственно или матеріально, ибо Общество токмо сѣя годно исполнити принятую на себе должность» [8, с. 77]. Членський вніс товариства становив 4 коруни, для вчителів 2 коруни, для простолюдинів – 1 коруна. Як видно з протоколів засідань товариства, кошти збиралися дуже важко, через що Общество св. Василя Великого було в постійних боргах. Як результат своєї 38-річної роботи організація мала свою друкарню, дві газети, календарі та ще кілька видань. Як бачимо, – невеликий спадок. Причину такого становища керівництво перекладало на населення – «...однако нужно примітити что наша публика, не подпераеть центральний віддель Общества такъ, якъ то требовала би цель наша» [8, с. 78].

Бачачи, що справи з розвитком товариства не йдуть, за ініціативою А. Волошина, інші члени товариства, а саме: І. Саксун, В. Камінський, П. Гебей, Є. Сабов, Ю. Чучка, вирішили на основі Общества св. Василя Великого заснувати Видавниче Акціонерне товариство. Так народилася думка про заснування товариства «Унію». Останні загальні збори Общества св. Василя Великого відбулися 3 квітня 1902 р. На засіданні тривали довгі дебати стосовно долі товариства, проте в кінцевому рахунку його вирішили остаточно закрити.

Окрім культурного значення товариство відіграло значну роль у книготорговельних процесах. Протягом свого існування

Общество св. Василя Великого мало культурні контакти з кількома схожими організаціями. Так, воно було в переписці з «Управлінням Галицько-Руського Народного Дома» та «Славянским Литературним Обществом в Центральной Будапештской семинарии». У період відновлення своєї роботи наприкінці 1890-х рр. спробувало налагодити співпрацю з Ставропігійським інститутом у Львові. Останній на той час вже мав певною мірою налагоджені контакти на Закарпатті з приводу розповсюдження церковної літератури. Так, до прикладу, у ЦДІА у Львові зберігається справа на 30 аркушів під заголовком «Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок» від Ставропігії. Адресатами були переважно місцеві священики, які купували книги для церковнослужінь та власних духовних потреб [15]. Серед цих листів натрапляємо і на повідомлення К. Сабова, редактора тижневика «Свет», який протягом 1867–1870 рр. видавало в Ужгороді Общество св. Василя Великого. Тема його листів – пересилання книг [13].

Фрагментарну співпрацю спробували юридично оформити наприкінці 1890-х рр. У ЦДІА зберігається досить об'ємна справа, присвячена переписці між членами Общества св. Василя Великого і Ставропігією. Серед даних матеріалів містяться: протоколи засідань комітету літературного товариства св. Василя Великого в Ужгороді; листи Петра Гебея (секретар товариства) до Ставропігії; листи Ставропігійського інституту до Общества св. Василя Великого; копії договору між товариством і Ставропігією про пересилання книг.

Дані матеріали показують майже всю історію взаємовідносин між Обществом св. Василя Великого в Ужгороді та Ставропігійським інститутом у Львові. Перший опрацьований документ – це протокол засідання Комітету літературного товариства св. Василя Великого в Ужгороді, що відбулося 29 вересня 1899 р. Присутні (а це І. Туряй, Е. Рошковець, Ю. Чучка, В. Гаджега, П. Гебей) обговорювали порядок укладення договору зі Ставропігією про постачання церковної літератури зі Львова, висловившись за юридичне оформлення їхньої співпраці: «...лице, которое имело бы заключити отъ имени общества св. Василя Великого договоръ со Ставропігійським

інститутом о доставленіє церковных книгъ на кредитъ, должно бы выказатися удостовереннымъ нотарияльно или судово...» [14, арк. 3]. До того ж, як видно з протоколу засідання, книгообмін між товариствами на той час вже був, оскільки в документі згадується про надіслану Обществу ювілейну книгу на честь 300-річчя заснування Ставропігії, за що персональна подяка надсилалася І. Шараневичу. До вказаного листа додавався статут товариства з щирими запевненнями, що угорське міністерство всі папери Общества св. Василя Великого затвердило [14, арк. 1].

На пропозицію укладення договору Ставропігія відповіла не відразу. Хоча інститут і перебував у цей час у конфлікті з владою та становище його існування ускладнювалось політичними дебатами з народовським табором (нагадаємо, що Ставропігію було звинувачено в підіграванні Москві, а її діяльність постійно критикувалася австро-угорською владою, до того ж інститут зазнавав постійних нападок з боку поляків), його матеріальне і соціальне становище залишалось досить високим, чого, на жаль, не можна було сказати про Общество св. Василя Великого. Члени товариства звичайно розуміли і враховували цю ситуацію, однак вона їх і обурювала. У цьому контексті цілком зрозумілим стає зміст листа від 6 лютого 1900 р. Петра Гебея – секретаря товариства св. Василя Великого. У листі йшлося: «Мы имели счастье и лично говорить, также минувшего года и «Записникъ» заседания комитета литературного общества св. Вас. Великого послали Вашему Высочородію ... но до сихъ поръ наша смиренна просьба не вилухана. Мы терпеливо чекаеме ... для чего? Или отъ чего? боитеся Вы отъ нас?!... Мы не деяки, «жиды», не «обманщики», но священники..., котори и семь путемъ благое намерение такъ нашему народу якъ и Вамъ нашимъ милымъ братьямъ въ Галиціи... просиме Ваше Высочорodie будьте ласкави дакого отъ Васъ прислати до Унгвару, – до насъ, най насъ тутъ попозирать, най видить своими очами, что хочеме!» [14, арк. 4–5].

У кінці лютого 1900 р. Ставропігійський інститут нарешті відгукнувся на пропозицію закарпатського товариства і надіслав в Ужгород зразок договору. На засіданні комітету Общества св. Василя Великого, яке відбувалося 28 лютого 1900 р.,

обговорювалися умови цього договору. Члени товариства були незгодні з кількома його пунктами. Мова йшла про матеріальну частину договору. Місцеву інтелігенцію обурював той факт, що Ставропігія намагається перекласти витрати за пересилання книг на плечі ужгородського товариства, а оскільки фінансове становище останнього було і так важке, ця ноша була їм не посильна. Окрім того, суперечки точилися навколо часу погашення боргів за продану літературу (керівництво інституту пропонувало 1 рік) [14, арк. 3].

У листі-відповіді від 14 березня 1900 р. представники Ставропігійського інституту констатували, що готові піти на поступку і збільшити час продажу книг з 1 року до 2, але інші умови «...оставити при рішеню в. заседанію за 12 (24) января 1900 р. начерку договора съ Обществомъ св. Василя Великаго о продаже Обществу книг и зданій накладом Ставропигийского института не приняты, съ такимъ, що в случаю належного выполнения договора обществомъ, Ставропигийский институтъ удилити буде Обществу всяки возможны дальши облегчения» [14, арк. 8–9].

Після узгодження деяких пунктів договір між Обществом св. Василя Великаго і Ставропігією було підписано наприкінці березня 1900 р. В архіві у Львові зберігається оригінал цього договору з кількома копіями. Заголовок договору звучить наступним чином – «Договоръ заключенный между Ставропигийскимъ институтомъ въ Львове съ Обществомъ св. Василя Великаго в Ужгороде». З ужгородського боку договір підписаний Емануїлом Рошковичем та Петром Гебеєм, зі львівського – Ісидором Шараневичем.

Договір складається з 14 пунктів. У I пункті йдеться: «Ставропигийский институтъ въ Львове обязуется на каждое требованіе общества св. Василя Великаго въ Ужгороде (на Угорщине) продавати тому же обществу... церковных или въ церкви употребляемыхъ книги» [14, арк. 19]. За це Общество св. Василя зобов'язується в строк платити за доставлений заказ, про що йдеться у другому пункті договору. Третій пункт документу проголошував, що при потребі Ставропігійський

інститут може надати закарпатському товариству кредит у сумі 1 тис. крон (сума досить велика для товариства) [14, арк. 19].

Особливе зацікавлення викликає зміст IX пункту договору, який звучить наступним чином: «Обов'язується Ставропігійській інститут не продавати ані передавати нікому іншому вь окрузе целой греко-католицкоий мукачевской епархії определенных в I пункте сего договора книгъ или изданій къ дальней розпродаже» [14, арк. 20]. Даний пункт був однією з головних вимог Общества св. Василя Великого, члени якого, як слідує з листа П. Гебея до Ставропігії, хочуть щоб: «...издания Ставропігійскаго института, посему исключительно только у нас можна достати» [14, арк. 10].

Висновки. Як слідує з цього пункту, Ставропігійський інститут на початку XX ст. у справі пересилання церковних книг співпрацював тільки з Обществом св. Василя Великого. Саме існування такого договору було важливим фактором у розвитку культурних взаємин між інституціями Закарпаття і Галичини кінця XIX – початку XX ст. За два з неповним роки юридичної дії цього договору на Закарпаття було надіслано чимало книг релігійного змісту, науково-бібліографічних видань («Переписка Драгоманова»), історико-географічних нарисів, періодичних видань. Частину літератури Обществу св. Василя Великого вдалося розпродати, а за частину товариство влізло в борги. Після заснування на його базі акціонерного товариства «Унію» воно перейняло всю його спадщину, включно з боргами. Історія розвитку подальшої співпраці між цими установами заслуговує на окреме дослідження. У цілому ж, культурна співпраця між двома відомими інституціями XIX ст. – Ставропігійським інститутом і Обществом св. Василя Великого – стала хоч і невеликим, проте значним прикладом міжрегіонального культурного єднання українців. Досвід і помилки такої співпраці варто враховувати й на сучасному етапі для того, щоб зберегти культурну та політичну єдність України.

Список використаних джерел

1. Волошин А. Спомини [Текст] / А. Волошин // Ювілейний ілюстрований календар на переступний рок 1928. – Книгопечатня акційного товариства «Унію» в Ужгороді, 1927. – С. 49–56.

2. Гаджега Ю. Історія «Общества св. Василя Великаго» и речь ко дню 60-летия отъ его учреждения [Текст] / Ю. Гаджега. – Ужгородь, 1925. – 60 с.
3. Шараневич И. Отметь о деятельности Львовского Ставропигийского Института за периодъ с 22.IV.1829 по 13.V.1929. / Исидор Шараневич. – Львовъ, 1930. – С. LXXII.
4. Кинах Г. Матеріали до історії зносин Подкарпатской Руси з Галичиною в XIX віці / Глеб Кинах // Науковий збірник «Просвіти». Рочн. II. 1923 р. – С. 115–121.
5. Киричук О. Ставропигійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років XIX століття / О. Киричук // Україна модерна. Число 4–5. – 2000.
6. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великаго / М. Кондратович // Ювілейний ілюстрований календар на переступний рок 1928. Книгопечатня акційного товариства «Унію» в Ужгороді, 1927. – С. 41–48.
7. Лисяк-Рудницький І. Закарпаття / Іван Лисяк-Рудницький // Енциклопедія українознавства / За редакцією В. Кубійовича. Т. II (Словникова частина). Репринт. – Львів, 1993. – С. 719.
8. Месяцеслов 1866 – Протоколь Перваго общаго собранія Общества св. Василя Великаго (19 вересня 1866 р. Ужгородь) / Месяцесловъ на 1867 годъ. Изданъ Обществомъ св. Василя Великаго. Ужгородь, 1866. – С. 69–85.
9. Месяцеслов 1901 – Месяцесловъ на 1902 годъ / Составиль отъ имени Общества св. Василя Великаго Августинъ Волошинъ. Годъ изданія 34. – Унгварь, 1901. – С. 77–79.
10. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття / А. Пекар. Т. II. – Рим-Львів, 1997. – С. 122–123.
11. Світлик Н. Епістолярна спадщина як джерело вивчення культурних контактів Закарпаття і Галичини (1848–1918) / Неля Світлик // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. – Вип. 24. – Ужгород, 2010. – С. 198–207.
12. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІА). Ф. 129 (Ставропигійський Інститут). Оп. 2. Спр. 15. Арк. 12.
13. ЦДІА. Листування з редактором газети «Свет» Сабовим К. в м. Ужгороді про замовлення і комісійний продаж книжок // ЦДІА у Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1113. 9 аркушів.
14. ЦДІА. Договір та листування з ужгородським східно-католицьким літературним товариством св. Василя про розповсюдження книжок в Угорщині (1899–1900) // ЦДІА. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1115. 31 аркуш.

15. ЦДІА. Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок // ЦДІА у Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1164. 20 аркушів.

References

1. Voloshin, A. (1927) Spomini // Yuvileyniy ilyustrovaniy kalendar na perestupniy rok 1928. Knigopечатnaya aktsiynogo tovaristva «Unio» v Uzhgorodi, 1927. S. 49–56.

2. Gadzhega, Yu. (1925) Istoriya «Obshchestva sv. Vasiliya Velikago» i rech' ko dnyu 60-letiya ot' ego uchrezhdeniya. Uzhgorod', 1925. 60 s.

3. Sharanevich, I. (1930) Otmet' o deyatel'nosti L'vovskogo Stavropigiyskogo Instituta za period s 22.IV.1829 po 13.V.1929. L'vov, 1930. S. LXXII.

4. Kinakh, G. (1923) Materiali do istorii znosin Podkarpatskoy Rusi z Galichinoyu v XIX vitsi // Naukoviy zbornik «Prosviti». Rochn. II.1923 r. S. 115–121.

5. Kirichuk, O. (2000) Stavropigiys'kiy institut u politichnikh zmagannyakh rusofiliv i narodovtsiv 70–90-kh rokiv XIX stolittya // Ukraina moderna. Chislo 4–5. 2000.

6. Kondratovich, M. (1927) Korotka istoriya Obshchestva sv. Vasiliya Velikogo // Yuvileyniy ilyustrovaniy kalendar na perestupniy rok 1928. Knigopечатnaya aktsiynogo tovaristva «Unio» v Uzhgorodi, 1927. S. 41–48.

7. Lisyak-Rudnits'kiy, I. (1993) Zakarpattya // Entsiklopediya ukrainoznavstva / Za redaktsieyu V. Kubiiovicha. T. II (Slovnikova chastina). Reprint. L'viv, 1993. S. 719.

8. Mesyatseslov (1866) Protokol' Pervago obshchago sobraniya Obshchestva sv. Vasiliya Velikago (19 veresnya 1866 r. Uzhgorod') / Mesyatseslov' na 1867 god'. Izdan' Obshchestvom' sv. Vasiliya Velikago. Uzhgorod', 1866. S. 69–85.

9. Mesyatseslov (1901) Sostavil' ot' imeni Obshchestva sv. Vasiliya Velikago Avgustin' Voloshin'. God' izdaniya 34. – Ungvar', 1901. S. 77–79.

10. Pekar, A. (1997) Narisi istorii tserkvi Zakarpattya. T. II. Rim-L'viv, 1997. S. 122–123.

11. Svitlik, N. (2010) Epistolyarna spadshchina yak dzherelo vivchennya kul'turnikh kontaktiv Zakarpattya i Galichini (1848–1918) // Naukoviy visnik UzhNU. Seriya istoriya. Vip. 24. Uzhgorod, 2010. S. 198–207.

12. TsDIA . Tsentral'niy derzhavniy istorichniy arkhiv u L'vovi (dali TsDIA). F. 129 (Stavropigiys'kiy Institut). Op. 2. Spr. 15. Ark. 12.

13. TsDIA. Listuvannya z redaktorom gazetі «Svet» Sabovim K. v m. Uzhgorodi pro zamovlennya i komisiyniy prodazh knizhok // TsDIA u L'vovi. F. 129. Op. 2. Spr. 1113. 9 arkushiv.

14. TsDIAc. Dogovir ta listuvannya z uzhgorods'kim skhidno-katolits'kim literaturnim tovaristvom sv. Vasiliya pro rozpovsyudzhennya knizhok v Ugorshchini (1899–1900) // TsDIA. F. 129. Op. 2. Spr. 1115. 31 arkush.

15. TsDIA . Listuvannya z zamovnikami v Ugorshchini pro peresilannya knizhok // TsDiA u L'vovi. F. 129. Op. 2. Spr. 1164. 20 arkushiv.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Світлик Неля Михайлівна, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, вул. Університетська, 10, кв. 36, 88020
e-mail: nelja.svitlyk@uzhnu.edu.ua

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Свитлык Неля Михайловна, кандидат исторических наук,
доцент кафедры истории Украины
Ужгородский национальный университет
г. Ужгород, ул. Университетская, 10, кв. 36, 88020
e-mail: nelja.svitlyk@uzhnu.edu.ua

DATA ON AUTHOR

Svitlyk Nelia M., Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of History of Ukraine Department
Uzhgorod National University
88020, c. Uzhgorod, st. University, 10, App. 36
E-mail: nelja.svitlyk@uzhnu.edu.ua

УДК 94(477.8:438):329.17-053.67:316.485.22«1933»

ШКІЛЬНА АКЦІЯ ОУН 1933 РОКУ: ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ТА ДОКУМЕНТІВ

Ільчишин С. О.

Протидія української молоді полонізації освіти є важливим прикладом боротьби за національні, культурні та соціальні права населення західноукраїнських земель періоду перебування у складі II Речі Посполитої в міжвоєнний період. Дослідження присвячене висвітленню боротьби українських націоналістичних організацій та молоді ОУН за збереження україномовної шкільної освіти.

Метою статті є аналіз джерел, що стосуються Шкільної акції 1933 р. та супротиву полонізації шкільної освіти на теренах західноукраїнських земель. Основна мета дослідження полягає в ознайомленні громадськості з документами, що висвітлюють боротьбу молоді за свої освітні права.

Дані, що містяться в документальних джерелах, висвітлюють ідеї, зміст і процес проведення «Шкільної акції» юнацтвом ОУН у вересні 1933 р. Новизна статті полягає в тому, що до наукового обігу вводяться невідомі архівні матеріали, вперше відображено агітаційну діяльність молодіжних організацій ОУН на теренах Тернопільського воєводства під час проведення акції.

Ключові слова: ОУН, полонізація, уряд, Шкільна акція, українська освіта, молодь, джерельна база, молодіжні організації.

ШКОЛЬНАЯ АКЦИЯ ОУН 1933 ГОДА: ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ И ДОКУМЕНТОВ

Ильчишин С. О.

Противодействие полонизации украинской молодежи образования является важным примером борьбы за национальные, культурные и социальные права населения западноукраинских земель периода пребывания в составе II Речи Посполитой в межвоенный период. Исследование посвящено освещению борьбы украинских националистических организаций и молодежи ОУН за сохранение украиноязычного школьного образования.

Целью статьи является анализ источников, касающихся Школьной акции 1933 г. и сопротивления полонизации школьного образования на территории западноукраинских земель. Основная

цель исследования заключается в ознакомлении общественности с документами, освещающие борьбу молодежи за свои образовательные права.

Данные, содержащиеся в документальных источниках, освещающих идеи, содержание и процесс проведения «Школьной акции» юношеством ОУН в сентябре 1933 г. Новизна статьи заключается в том, что в научный оборот вводятся неизвестные архивные материалы, впервые отражено агитационную деятельность молодежных организаций ОУН на территории Тернопольского воеводства во время проведения акции.

Ключевые слова: ОУН, полонизация, правительство, Школьная акция, украинское образование, молодежь, источниковая база, молодежные организации.

SCHOOL CAMPAIGN OF THE OUN IN 1933: FEATURE OF THE SOURCE BASE AND DOCUMENTS

Ichyshyn S. O.

The opposition of the Polonization of the Ukrainian youth education is an important example of the struggle for national, cultural and social rights of the population of Western Ukraine period of stay in II Rzecz Pospolita in the interwar period. The study is devoted to coverage the struggle of Ukrainian nationalist organizations and the youth of the OUN for the preservation of the Russian school education.

The aim of the article is the analysis of the sources on School action 1933 and resistance to Polonization of schooling in the Western lands. The main goal of the study is to familiarize the public with documents that highlight youth fight for their educational rights.

The data contained in documentary sources covering ideas, content and process of the «School action» the youth of the OUN in September 1933 the novelty of the article lies in the fact that in a scientific revolution introduces unknown archival material, included for the first time the propaganda activities of the youth organizations of the OUN on the territory of Ternopil province during the campaign.

Keywords: OUN, Polonization, government, School campaign, Ukrainian education, youth, source base, youth organizations.

Боротьба ОУН за українське шкільництво на українських землях в Польщі проводилася від початку створення організації, але як окрему масову акцію організовано й проведено було лише в 1933 р. Концепцію такої акції обговорено й ухвалено на

Берлінській Конференції ПУН-у, з представниками КЕ в червні 1933 р., після чого конкретний план дії укладено на засіданні Крайової Екзекутиви 16 червня 1933 р. На спеціально скликаній конференції повітових провідників Організації в липні 1933 р. було прийнято ряд рішень. На цій конференції, яка була поділена на кілька груп, подано докладні інструкції щодо проведення акції, метою якої проголошено: не допустити ополячення шкільної української освіти; звернути увагу українських дітей на стан поневолення; привити їм любов до рідної мови й культури та ворожість до тих, хто їх нищить.

Джерелами нашого дослідження стали неопубліковані архівні матеріали. Це – різного роду повідомлення про антипольські шкільні акції, інформація про політичні настрої населення, фінансово-господарські звіти шкіл, звіти про діяльність українського націоналістичного підпілля на теренах краю та його вплив на українську молодь, звіти про антишкільні дії юнацтва під час навчального 1933–1934 року в приміщеннях учбових закладів воєводства. Значна частина архівних документів зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України у Ф. 3833 (Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях) [35], Ф. 4465 (Колекція документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій, осіб) [36], у яких висвітлено створення, ідеологію та програму діяльності організацій. Там же зберігаються матеріали постанов Великих Зборів ОУН, конференцій. У ряді документів вироблена програма ідейно-політичного вишколу молоді, проведення масових акцій спротиву шкільної акції.

Окрему джерельну базу становлять документи Центрального державного історичного архіву України у Львові. Так, у фондї 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові) [52], фондї 711 (Польське історичне товариство у м. Львові) [51] знайдено цікаві матеріали про політику польського уряду стосовно українського шкільництва та ідейний зміст впливу ОУН на учнівську та студентську молодь [50]. Матеріали висвітлюють становище ОУН в 1930-х рр. і визначають обставини формування, способи впливу націоналістичної ідеології на українську організовану

молодь, її військово-патріотичний вишкіл. У фонді містяться документи, що стосуються проведення шкільної акції. Важливими виявилися інструкції для членів ОУН (Так, оунівцями було ініційоване утворення розгалуженої мережі Юнацтва та Доросту ОУН як організованого ядра в роботі з середньошкільною та студентською молоддю. У своїй роботі з молоддю члени ОУН якраз і використовували вищезгадані інструкції).

Значний обсяг фактичного матеріалу опрацьовано у Державному архіві Львівської області, а саме: у фондах 1 (Львівське воєводське управління) [5] та 110 (Львівське міське староство) [17]. У фондах 2 (Станіславське воєводське управління) [2], 8 (Коломийське повітове староство) [4], 69 (Станіславське повітове управління державної поліції) [3] Державного архіву Івано-Франківської області знайдено багато свідчень про переслідування польською владою молодіжних осередків через їхній мілітарний характер діяльності. Саме документи цих фондів висвітлюють співпрацю ОУН та Юнацтва з товариствами «Сокіл», «Січ», «Луг», «Пласт», «Відродження».

У Державному архіві Тернопільської області зосереджено документи воєводського департаменту поліції, повітових староств, повітових команд поліції про діяльність ОУН та вплив її на молодіжні товариства краю, що дало змогу прослідкувати динаміку зростання авторитету ОУН серед української молоді Галичини. Наявні документи, що містять інформацію про проведення шкільної акції ОУН. Часописи «Юнак» [27], «Відродження» [26], «Червона калина» [25], брошури «Студентський вісник» [49], «Студентський шлях» [45], часопис для молоді «Дзвіночок» [46], брошури «За дужчу українську дитину» [39], «До боротьби за дужчу українську дитину» [47], «Початкова географія», преса видавництва «Студентська репрезентація» [15], видання «Вогні» [13], «Вісті з Лугу» [12], «Молоде життя» [41], «Сокільські Вісті» [16], «Українське Юнацтво» [25], «Юнацтво» [26], «Юнак» [48], журнал націоналістичної молоді «Смолоскип» [48] слугували агітаційно-практичним матеріалом для молоді. Спогади учасників та очевидців вишколу ОУН української молоді в спортивно-патріотичних товариствах – Л. Веринського [29],

Р. Гавриляка [44], Н. Капустянського [45], І. Карпинця [13], С. Мечника [12], А. Мельника [18], В. Нагірного [14], М. Пежанського [15], Є. Онацького [16], С. Шухевича [20], С. Шаха [22] – містять згадки про участь у боротьбі за збереження україномовної освіти в школах під крилом Юнацтва ОУН. Книга-альманах «Гей, там на горі «Січ іде!», впорядкована сином К. Трильовського П. Трильовським і видана в Канаді (Вінніпег, 1965) [1], є повновартісним джерелом для вивчення даної теми.

Наявна джерельна база дозволила висвітлити чимало важливих аспектів військово-патріотичного виховання УВО та ОУН української молоді в Галичині у міжвоєнний період, дала можливість переосмислити низку усталених стереотипів української історіографії.

Проведення шкільної акції було неможливе без розповсюдження агітаційних документів, які в ОУН називали «летючками». Основним змістом був заклик ОУН до спротиву освітній політиці Польщі. У більшості летючок йшлося про таке: «Ви, молоді українці, виборюйте для себе рідну, справжню українську школу, в якій Вас учитиме щирий, кохаючий свою землю і нарід, учитель-українець. Школу, в якій учитимуть Вас любити свою рідну землю Україну, свій Український Нарід і шанувати своє славне минуле. Боріться за школу, з якої Ви вийдете справжніми синами свого народу й землі, борцями за кращу долю й волю. Не чекайте, щоб Вам хтось виборів власну українську школу, але самі ставайте до боротьби! Дружньо! Як один! Спільною лавою!» [23, арк. 2, 7].

Лише на проведення «шкільної акції» в одній із друкарень було надруковано 92 тисячі листівок і 6 тисяч звернень. Сучасник описує: «Так зверталися для школярів через листівки. І діти вірили. І згодом не одна молода людина, яка приєдналася пізніше до боротьби ОУН чи УПА згадувала, що свій перший чин виконала саме за шкільною лавою» [32, с. 321].

Наведемо текст «летючок»: «Щоб Ваша боротьба була успішна, робіть ось що: В школі жадайте, щоб Вас учив учитель щирий українець, що любить Україну, а не поляк-зайда або хрунь. Жадайте науки українською мовою, а не мовою нашого ворога й

грабіжника поляка. Коли поляк-учитель схоче, щоб Ви молилися по-польськи, Ви вперто моліться по-українськи, всі, як один! Коли поляк-учитель скаже, щоб Ви співали польських пісень, Ви вперто співайте тільки українських!» [28, арк. 12]. Наступна «летючка» оголошувала: «Жадайте, щоб учитель оповідав Вам про Україну, а не про Польщу! Ниште по шкільних бібліотеках усі книжки, в яких вихваляється Польщу! Ниште в школі портрети польських королів і панів! Зробіть собі українські синьо-жовті прапорці та маршуйте через село, співайте українських пісень і кричіть: Ми хочемо української школи! Ми хочемо вчитися про Україну! Хай живе справжня українська школа! Геть з учителями-ляхами! Хочемо вчителів-українців! Геть з польськими школами! Не дайтеся, щоб із Вас вороги зробили яничарів! Не дайте, щоб ляхи обернули Вас у своїх покірних рабів! Ви маєте бути лицарями й борцями за волю України! Перед Вами велика, свята боротьба!» [26, арк. 8].

Текст даних летючок вказує на рішучий намір ОУН до боротьби з ополяченням освіти та культурного життя українців, що особливо завзято проводилося в селах. Саме село ставало основою агітації для ОУН, було для організації основним джерелом кадрів. Організація сподівалася на тотальну підтримку з боку українського населення даної місцевості. Особливо важливим для ОУН було нагадування населенню про право українських дітей молитися в школі своєю рідною мовою. Одна із тогочасних газет описувала дані події наступним чином: «Ляхи силують українських дітей молитися мовою окупанта. Пишуть із Золочева: В золочівському повіті з новим шкільним роком почались нові практики з нашими молитвами, не зважаючи на виразне рішення Кураторії в цій справі, а саме: вчителі, заслонюючись розпорядженням повітової шкільної ради, наказують українським шкільним дітям молитися по-польськи й навіть кажуть їм переписувати собі польські молитви по кільканадцять разів, щоб їх наші діти скорше вивчили» [24, арк. 15]. Наступне джерело свідчило: «Послідовно привчати всю українську шкільну дітвору навіть молитися по-польськи, – було застосовано поляками не тільки в одному золочівському повіті, а й пробувано робити це скрізь, на всіх українських

землях, окупованих Польщею. І тому заклик ОУН, щоб активним спротивом не дозволити полякам повертати українських дітей у яничарів, було серйозною пересторогою перед грізною, наявною небезпекою» [31, с. 57].

Інформацію про проведення шкільної акції подає також газета «Український Націоналіст»: «У селі Жидичин, пов. Луцьк, діти активно виступили проти польської школи. Вони зажадали української мови, української історії, українських пісень. Відмовлялися говорити по-польськи, рвали польські книжки, усунули «орли» (польські державні герби) й портрети польських державних достойників. До школи прийшла поліція, робила слідство, страшила тюрмою. Все таки діти не піддалися. Наслідком їхньої рішучої поведінки, з того часу науку ведуть виключно українською мовою. В селі Синевідсько Вишне, пов. Стрий, діти понижили в школі польські державні герби та портрети й зійшлися з синьо-жовтими прапорцями перед школою. Тут один із школярів, дванадцятирічний хлопчина, сказав до учнів, учителів і батьків, що зібралися біля школи, промову про причини й мету того шкільного страйку. Своє слово він закінчив так: «Ми хочемо вчитися по-українськи, про Україну, ми хочемо молитися в школі по-українськи. Чи ви, наші батьки, з нами в цій боротьбі, чи проти нас?» Закликана поліція пробувала арештувати найактивніших школярів, але в обороні дітей виступили матері й побили поліціантів. На допомогу місцевій поліції прибув відділ поліції з Стрия, який арештував певну кількість школярів і матерів. Кілька відкритих авт, що везли українських дітей і українських жінок під ескортою поліцейних багнетів, становили не абиякий показ протипольської пропаганди» [25, арк. 16].

Після утвердження рішення про проведення ОУН шкільної акції на Берлінській конференції у червні 1933 р. секретар ЦК УНДО Володимир Целевич писав у «Ділі»: «Між державними й недержавними народами іде безупинна боротьба на Цілому фронті. Недержавні народи домагаються, щоб школа була кузнею національної СВІДОМОСТІ і виховувала борців за народні права, а знову державні народи стараються зробити школу знаряддям культурної і політичної асиміляції». І після цього дуже влучного твердження автор цитованої статті

заявляє: «Але ніхто не вживав шкільних саботажів як засобу боротьби за школу. Вибиття вікон у школі, знищення портретів, уміщення нецензурних написів на оповістках – це не є боротьба за школу, але це забава в революцію... Шкільні саботажі дають тільки працю поліції, яка переводить арештування здогадних винуватців і наражує багато молоді на суворі засуди. З тих причин шкільні саботажі є фальшивим і недоцільним засобом боротьби й вони не можуть принести українському народові ніякої користі» [29, с. 12–13].

Польська газета «Ілюстровани Курієр Цодзенни», що містила докладні поліційні доноси, описуючи згадані події, визнавала, що організована ОУН шкільна акція мала масовий характер, в ній взяли участь десятки тисяч українських шкільних дітей. Акт обвинувачення 21 підсудного оголошував, що вони у 1932 і 1933 роках належали до ОУН [34, с. 78].

Наступне джерело описує проведення Шкільної акції в схожому світлі: боротьбу за українське шкільництво і проти польщення українських шкіл на ЗУЗ ведено весь час. Але як окрему ударну масову акцію, її зорганізовано й проведено в 1933 році. Концепцію такої акції обговорено і ухвалено на Берлінській Конференції ПУН-у з представниками КЕ в червні 1933 року, після чого конкретний плян дії укладено на засіданні Крайової Екзекутиви в половині червня того ж року і на окремій, спеціально для тієї мети скликаній, конференції повітових провідників Організації в липні 1933 р. На цій конференції, яка була поділена на кілька груп, подано докладні інструкції щодо проведення акції, метою якої було: а) не допустити, щоб окупант уже від народньої школи міг затруювати українські душі угодовством, примирливістю з станом панування поляків на ЗУЗ; б) звернути увагу українським дітям на стан поневолення; в) впоювати в їхні душі любов до рідної мови й культури та ворожість до тих, хто їх нищить. Реалізацію акції заплановано наступним чином: з початком шкільного року скрізь повинні бути розкидані в той самий час летючки ОУН з роз'ясненням справи, а шкільна молодь, навчена старшими членами ОУН, мала б відмовитися говорити польською мовою; понищити в школі польські державні емблеми й вимагати від учителів, щоб їх

учили українською мовою й про Україну та щоб до українських шкіл повернулися українські вчителі, що їх масово перенесено на польські землі, а щоб польські вчителі забиралися до Польщі. Шкільна акція була проведена надсподівано вдало й сколихнула все українське громадянство, одночасно викликаючи голосний відгомін серед чужинців.

У записках «Архіву Сеника» [30, с. 85] описано події вересня 1933 р.: «Майже в кожному селі в ночі повикидано з шкільних заль польські державні герби й портрети державних достойників. Заалармовувана вчителями польська поліція пробувала арештувати шкільних дітей, але на їх захист часто ставали матері, б'ючи поліціантів мітлами чи коцюбами, а це ще більше осмішувало представників польської влади. Для тисячів українських шкільних дітей такі події були пам'ятні на все їхнє життя і творили першу лекцію активного спротиву окупантській владі. Польська газета «Ілюстровани Курієр Цодзенни», що мала докладні поліцейні інформації, описуючи згадані події, визнавала, що організована ОУН шкільна акція мала масовий характер і що в ній взяли участь десятки тисяч українських шкільних дітей» [33, с. 158].

Спогади та свідчення очевидців, учасників згаданих подій, проливають світло на перебіг акції та вплив роботи ОУН з українською сільською молоддю в справі відродження українських національних традицій, боротьбі за збереження національних культурно-освітніх прав. Важливо процитувати наступні спогади: «Дочка Буць Михайла пані Ганна згадує у своїх розповідях про конфлікт з вчителем, котрому був не до вподоби вірш Марійки Підгорянки, який вона розповіла на уроці: «Українка я маленька Українці батько й ненька Як виросту я велика Не злякаюсь труду й лиха Буду братам помагати Україну будувати Щоб росла в країні слава Українка з мене жвава». Після цих декламацій незадоволений вчитель мав розмову з батьком дівчинки, але послідньому вдалось довести, що вірш був опублікований в дитячому журналі «Дзвіночок», котрий не був заборонений цензурою. Окрім цього журналу родина Буць передплатила у активістів – розповсюджувачів з «Сільського господаря» та «Рідної школи» видання «Хліборобська молодь».

Також цікавим є свідчення про спротив місцевої молоді діям поляків: «Місцеві поляки котрі, прибули на Галичину з території Польщі, на будинку школи повішали велику таблицю, замінивши назву села Деревач на Устоя. Своїми діями поляки викликали обурення в місцевих парубків Йосифа Буця та Василя Міклюша. Хлопці довго не думаючи, з вечора, вимастили надпис шміром (салідолом), що дуже розлютило вчителя, котрий спровадив у село жандарма. Після цього трафунку молодих свідомих українців викликали до Щирця на судове засідання. Але на радість парубків «пан сендзя» виявився мудрішим та на запит позивача відповів, що Деревач завжди таким був і залишатиметься й надалі. Єдине на чому він зосередив увагу – чи був вимащений державний герб, котрий також розміщувався на таблиці. Саме на це хлопцям вистачило розуму і тому до них жодних претензій з боку правосуддя не було» [47, арк. 46–47].

Агресивне налаштування польської влади, арешти та погроми учасників акцій спротиву ще більше розпалювали вороже ставлення місцевого населення не тільки до поліції та польської адміністрації, а й до всього польського загалом, піднімало національну гордість, національну свідомість, розуміння того, що населення живе під «чужим» урядом та веде боротьбу проти нього. В українському суспільстві завдяки ентузіазму творчої та наукової інтелігенції утверджувалось бачення національної школи як одного з вирішальних факторів збереження національної окремішності та протистояння наступу польських урядових структур. За несприятливих політичних, суспільних і господарських умов національна освіта об'єднала найсвідоміше і найактивніше громадянство довкола ідеї рідного шкільництва з метою переродження української нації для її великого майбутнього.

Охарактеризувавши наявну джерельну базу, розкривши суть і зміст проведення антипольської шкільної акції, ми дійшли висновку, що діяльність ОУН та відділів юнацтва ОУН у боротьбі проти полонізації освіти, відстоюванні прав українців, пропагандистська патріотична діяльність серед місцевого українського населення позитивно впливала на культурно-освітні

процеси на західноукраїнських теренах, заважаючи тим самим швидким планам польського уряду на полонізацію краю. Судові процеси та каральна реакція польської влади на дії молодіжних організацій ОУН свідчили про небезпеку цих дій для здійснення планів уряду.

Список використаних джерел

1. Гей, там на горі «Січ» іде!.. Пропам'ятна книга «Січей» / Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, Канада, 1965. – 432 с.
2. ДАІФО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 15.
3. ДАІФО. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 7.
4. ДАІФО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 6.
5. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 5.
6. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 742.
7. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 743.
8. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 744.
9. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 745.
10. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 746.
11. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 747.
12. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 749. Арк. 5а–69.
13. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 749. Арк. 6–39.
14. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 749. Арк. 7–78.
15. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 749. Арк. 8а–43а.
16. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 749. Арк. 9–37.
17. ДАЛО. Ф. 110. Оп. 1. Спр. 3.
18. ДАЛО. Ф. 1. Оп. 52. Спр. 749. Арк. 4–54.
19. ДАТО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1821.
20. ДАТО. Ф. 194. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 32–81.
21. ДАТО. Ф. 196. Оп. 1. Спр. 7.
22. ДАТО. Ф. 196. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3–64.
23. ДАТО. Ф. 196. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2, 7.
24. ДАТО. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1821. Арк. 15.
25. ДАТО. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1821. Арк. 16.
26. ДАТО. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1821. Арк. 8.
27. ДАТО. Ф. 231. Оп. 1 с. Спр. 2168.
28. ДАТО. Ф. 317. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 12.
29. ДІЛО. Липень 1933. ч. 2. – 32 с.
30. Книш З. Архів Сеника. Історично-критична студія / З. Книш. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон – Сідней, 1992. – 217 с.

31. Коваль В. С. За що і з ким боролися ОУН-УПА / В. С. Коваль // Україна ХХ ст. Проблеми національного вирождення: 36. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 91.

32. Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920–1939 роки / Петро Мірчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2007. – 1006 с.

33. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Перший том: 1920–1939 / Петро Мірчук. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 429 с.

34. Політичні режими на українських землях у 20–30 роки ХХ ст. // Політична історія України: Посібник для студентів вищих навч. закладів / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 328 с.

35. ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 5.

36. ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 3.

37. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 111.

38. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 112.

39. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 113.

40. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 114.

41. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 115.

42. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 116.

43. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 117.

44. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 23–42.

45. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 24–53.

46. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 3–65.

47. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 46–47.

48. ЦДІА України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 243.

49. ЦДІА України у Львові. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 23.

50. ЦДІА України у Львові. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 1.

51. ЦДІА України у Львові. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 1.

52. ЦДІА України у Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1.

References

1. Hey, tam na hori «Sich» ide!.. Propam'yatna knyha «Sichey» / Zibrav u uporyadkuвав Petro Trylovskyy. – Edmonton, Kanada, 1965. – 432 s.

2. DAIFO. F. 2. Op. 1. Spr. 15.

3. DAIFO. F. 69. Op. 1. Spr. 7.

4. DAIFO. F. 8. Op. 1. Spr. 6.

5. DALO. F. 1. Op. 1. Spr. 5.

6. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 742.

7. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 743.

8. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 744.

9. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 745.
10. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 746.
11. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 747.
12. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 749. Ark. 5a–69.
13. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 749. Ark. 6–39.
14. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 749. Ark. 7–78.
15. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 749. Ark. 8a–43a.
16. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 749. Ark. 9–37.
17. DALO. F. 110. Op. 1. Spr. 3.
18. DALO. F. 1. Op. 52. Spr. 749. Ark. 4–54.
19. DATO. F. 1. Op. 1. Spr. 1821.
20. DATO. F. 194. Op. 1. Spr. 36. Ark. 32–81.
21. DATO. F. 196. Op. 1. Spr. 7.
22. DATO. F. 196. Op. 1. Spr. 1. Ark. 3–64.
23. DATO. F. 196. Op. 1. Spr. 2. Ark. 2, 7.
24. DATO. F. 231. Op. 1. Spr. 1821. Ark. 15.
25. DATO. F. 231. Op. 1. Spr. 1821. Ark. 16.
26. DATO. F. 231. Op. 1. Spr. 1821. Ark. 8.
27. DATO. F. 231. Op. 1 s. Spr. 2168.
28. DATO. F. 317. Op. 1. Spr. 26. Ark. 12.
29. DILO. Lypen 1933. ch. 2. – 32 s.
30. Knysh Z. Arkhiv Senyka. Istorychno-krytychna studiya / Z. Knysh. – Toronto – Nyu-York – London – Sidney, 1992. – 217 s.
31. Koval V. S. Za shcho i z kym borolysya OUN-UPA / V. S. Koval // Ukrayina XX st. Problemy natsionalnoho vyrodzheniya: Zb. nauk. prats. – K.: Naukova dumka, 1993. – S. 91.
32. Mirchuk P. Narys istoriyi OUN 1920–1939 roky / Petro Mirchuk. – K.: Ukrayinska Vydavnycha Spilka, 2007. – 1006 s.
33. Mirchuk P. Narys istoriyi Orhanizatsiyi Ukrayinskykh Natsionalistiv. Pershyy tom: 1920–1939 / Petro Mirchuk. – Myunkhen – London – Nyu-York: Ukrayinske vydavnytstvo, 1968. – 429 s.
34. Politychni rezhymy na ukrayinskykh zemlyakh u 20–30 roky XX st. // Politychna istoriya Ukrayiny: Posibnyk dlya studentiv vyshchykh navch. zakladiv / Za red V. I. Tantsyury. – K.: Vydavnychy tseentr «Akademiya», 2001. – 328 s.
35. TsDAVO. F. 3833. Op. 1. Spr. 5.
36. TsDAVO. F. 4465. Op. 1. Spr. 3.
37. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 111.
38. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 112.
39. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 113.
40. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 114.

41. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 115.
42. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 116.
43. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 117.
44. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 118. Ark. 23–42.
45. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 119. Ark. 24–53.
46. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 120. Ark. 3–65.
47. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 121. Ark. 46–47.
48. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 348. Op. 1. Spr. 243.
49. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 349. Op. 1. Spr. 243.
50. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 312. Op. 1. Spr. 1.
51. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 711. Op. 1. Spr. 1.
52. TsDIA Ukrayiny u Lvovi. F. 309. Op. 1. Spr. 1.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Ільчишин Сергій Орестович, аспірант Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, методист відділу національного та військово-патріотичного виховання КПНЗ «Київський центр дитячо-юнацького туризму, краєзнавства та військово-патріотичного виховання» 01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26
E-mail: ilsergijwenger@mail.ru

ДАнные ОБ АВТОРЕ

Ильчишин Сергей Орестович, аспирант Научно-исследовательского института украинознавства МОН Украины, методист отдела национального и военно-патриотического воспитания КВУЗ «Киевский центр детско-юношеского туризма, краеведения и военно-патриотического воспитания» 01042, г. Киев, ул. Саперное поле, 26
E-mail: ilsergijwenger@mail.ru

DATA ON AUTHOR

Ilchshyn Sergiy O., post-graduate student of the Department of General History, Law and Teaching Methods, State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University»
E-mail: ilsergijwenger@mail.ru

УДК 94(477)-058.232. «1941/1944»

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО ЗА ЧАСІВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ЗА СПОГАДАМИ СЕЛЯН (літо 1941 – осінь 1944 рр.)

Нікілев О. Ф.

Розглядаються умови повсякденного життя та праці сільського населення в часи німецької окупації. Досліджується ставлення селян до приходу ворогів, їх політики, стосунки з різними представниками нової влади. Показано, що при німецькій владі залишилася практично незмінною система організації господарської діяльності громадського сектору, система управління сільськогосподарським виробництвом, система стосунків із новою владою як в економічній, так і в громадській сферах, окрім того, продовжила свою діяльність значна частина установ і організацій, що забезпечували потреби населення, залишилися незмінними умови життя і праці селян.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, село, німецька окупація.

УКРАИНСКОЕ СЕЛО В ПЕРИОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ: ПО ВОСПОМИНАНИМ КРЕСТЬЯН (лето 1941 – осень 1944 гг.)

Никилев А. Ф.

Рассматриваются условия повседневной жизни и работы сельского населения в период немецкой оккупации. Исследуется отношение крестьян к приходу врагов, их политике, отношения с представителями новой власти. Показано, что при немецкой власти оставалась практически неизменной система организации хозяйственной деятельности коллективного сектора, система управления сельскохозяйственным производством, система отношений с властью как в экономической, так и коллективной сферах, кроме того, продолжило свою деятельность значительное количество учреждений и организаций, которые обеспечивали потребности населения, поэтому остались без изменения условия жизни и работы крестьян.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Украина, село, немецкая оккупация.

**UKRAINIAN VILLAGE DURING THE TIME OF GERMAN
OCCUPATION: THE MEMORIES OF VILLAGERS
(summer of 1941– autumn of 1949)**

Nikiliev O. F.

The conditions of everyday life and work of agricultural population during the period of German occupation are considered. It was investigated the relationship of the enemies coming, their politics relations with the representatives of new power. It is analyzed the behavior of different occupants categories in the real life and their perception of their population. It is showed that during German power the system of the economy activity of the collective sector, the system of agricultural management, the system of the relationship between the power as an economical and the collective spheres remained unchangeable. The activity of the majority of the organizations and establishments that were provided with the necessities of the population was continued, that is why the life and work conditions remained unchangeable.

Keywords: *Second world war, Ukraine, village, German occupation.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Попри більш як 70 років дослідження Другої світової війни цілий ряд проблем не знайшов належного висвітлення. До числа таких належить і проблема життя населення в умовах німецької окупації. За радянських часів вона, в першу чергу з ідеологічних причин, була не актуальною і, загалом, подавалася як ситуація, що визначалася однозначно терором і репресіями до населення [22]. Однак такий науковий підхід не дає відповіді на цілий ряд питань. Через це окремі аспекти теми залишаються до сьогодні не дослідженими: життя українського села в умовах окупації, праця, стосунки з владою, селяни степових регіонів України тощо. І хоча в останні роки з'явилися наукові доробки, предметом дослідження яких є життя селян в окупації [4; 5; 24], проблема ще далека від свого вирішення. В основу публікації лягли результати опитувань сучасників і безпосередніх учасників досліджуваних подій.

Виклад основного матеріалу. Сільське населення України, як і всього Радянського Союзу, початок війни застав зненацька. Тож воно психологічно не було готове до неї. Через швидке просування ворога на листопад 1941 р. більша частина України

була окупована. Під радянським контролем знаходилися лише частково Харківська, Донецька та Ворошиловградська області. Евакуюватися змогла невелика частина населення республіки. Тим більше, що на Схід у першу чергу відправлялися працівники промислових підприємств, що випускали продукцію для військових потреб, та керівники партійних, радянських, правоохоронних органів, органів НКВС і прокуратури. На селі відсоток таких осіб був низьким. Невелика частина колгоспників, а це, в основному, чоловіки, була направлена вглиб радянської території в якості супроводу евакуйованої худоби. Це, у першу чергу, коні, а також племінна худоба.

Село, як і більшість міського населення, залишилося на місці свого проживання, очікуючи ворога. Ставлення до останнього з боку селян, за даними дослідників (як вітчизняних, так і зарубіжних), було від позитивного до негативного [5, с. 125–130; 21, с. 400, 407], але в своїй основі – очікувально-насторожене. Так за свідченням Ф. Пігідо [3, с. 90], багато селян очікували німців в надії, що повернеться система володіння землею, що існувала до колективізації. Частина навіть зустрічала через це окупантів як визволителів, даруючи їм хліб-сіль, молоко, яйця, масло [Див. напр.: 20, с. 147]. За спогадами Л. А. Довбань з с. Адамівка Щорського району Дніпропетровської області, жінки їхнього села з острахом очікували прихід німців, тому що «ходили чутки, що німці гвалтують жінок і вирізають їм груди». Тож коли у серпні 1941 р. до їх двору під'їхав на мотоциклі німецький солдат і попросив яєць, її мама, тридцятирічна жінка, злякана, зблідла пішла у комору і винесла звідти весь ящик, де вони зберігалися. Але той взяв лише декілька штук у пілотку, сказавши «Данке» і поїхав [9]. В. Ф. Підпала, яка проживала у с. Новому Запорізької обл., також засвідчує, що селяни насторожено чекали приходу окупантів [15].

Окупаційна влада відразу ж почала встановлювати управління на селі. На куш з трьох-чотирьох сіл припадав один комендант. При ньому було двоє-трьох військових, а то й взагалі лише один перекладач. Це міг бути або нащадок німців-колоністів, що проживали у степовій зоні України, яких прийдешня влада називала «фольксдойче», або хтось із місцевих,

хто знав німецьку мову. У районному центрі керівна окупаційна структура налічувала більшу кількість військових, там же знаходилися і представники служби безпеки.

Для управління громадою призначалися старости і поліцаї. Як правило, це були жителі цього ж населеного пункту, серед поліцаїв були мешканці й інших, як правило, найближчих до даного населеного пункту сіл. При чому, у призначених не було можливостей відмовитися. Проте ставлення до виконання функцій залежало від людини: одні поліцаї та старости толерантно ставилися до односельців, попереджаючи їх про неприємності для селян з боку окупаційної влади, наприклад, проведення облав або для примусового направлення на роботи до Німеччини, або для мобілізації чоловічого населення задля риття окопів при відступі німців тощо. Проте було немало й таких, які сумлінно виконували свої функції, використовували владу і наявність у руках зброї у власних інтересах. Вони зневажливо ставилися до селян, принижували їхню гідність. Наприклад, згадує О. Т. Бардадим, жителька с. Вітрівка Щорського р-ну Дніпропетровської обл., як по неї прийшли поліцаї та супроводжували на збірний пункт для відправки до Німеччини, і один з них пропонував їй цілувати йому чоботи, за це він, можливо (!), посприє її невідправленню [6].

Особливо негативним було ставлення поліції та старост щодо направлення селян на примусові роботи до Німеччини. Якщо у 1942 р. вони забирали по одній людині з сім'ї, дотримуючись проголошених положень щодо віку, стану здоров'я, соціального становища обраних, то у 1943 р. мало місце брутальне недотримання цих вимог, застосування силових методів. За положенням це мали бути молоді, неодружені люди, яким навіть дозволялося надсилати з місць свого перебування листи додому. Це давало можливість інформувати про умови життя та праці [2, с. 165–166, 169–170; 23, с. 185–186]. Така ситуація дозволяла молодим людям в Україні уникати за допомогою різних способів насильницького вивезення (вони терміново одружувалися, застосовували різні засоби для імітації небезпечних хвороб тощо). А вже у 1943 р., коли постало завдання у будь-який спосіб за рахунок остарбайтерів заповнити

дефіцит робочої сили в замін мобілізованих на війну німецьких робітників і селян, ситуація докорінним чином змінилася. Старости та поліцаї почали ретельно виконувати нову директиву влади, брали вже всіх, кого могли, з порушенням оголошених положень. Наприклад, забирали з тих сімей, з яких уже було забрано одну дитину. Були сім'ї, де примусово забирали двох, як, наприклад, у сім'ї О. Т. Бардадим із с. Вітрівка, старша сестра якої вже знаходилася в Німеччині [6], або у сім'ї Н. С. Кучерявої із с. Малоолександрівка Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровської обл. двох старших дівчат упродовж 1942–1943 рр. було забрано до Німеччини [12]. Всю молоду сім'ю С. І. та Т. К. Шаповал з с. Крамарка Магдалинівського р-ну цієї ж області разом з сином-немовлям вивезли на роботи, де дитя невдовзі померло [18].

Мало місце і таке явище, хоч і малопоширене, як доноси. Адже селяни, як поліцаї та старости, так і рядові жителі, добре знали одне одного, тож могли поділитися новиною, а та, відповідно, ставала відома владі. Наприклад, у с. Адамівка з початком війни один з її вихідців – офіцер Червоної армії, направив до своєї мами дружину, єврейку за національністю, та сина. Під час перебування там жінка навіть вихрестилася. Однак уже у 1942 р. їх обох забрали представники окупаційної влади і рідним їх подальша доля невідома [9].

Старости призначалися й керівниками колективних господарств, що функціонували в населеному пункті за часів радянської влади, адже німці не змінили систему господарювання на селі. Навіть не змінили назви колгоспів, тож у звітних документах вони, як і до війни, називалися – «ім. Молотова», «ім. Карла Маркса», «2 п'ятирічка», «Червоний Жовтень», «Вільне життя» тощо. Змінена була лише назва типу господарства. Колгоспи стали називатися «громгоспи», радгоспи – «держгоспи» [20, с. 153, 171]. Їх продукція, як і за часів радянської влади, здавалася державі, але тепер уже – німецькій. Оплата праці селян здійснювалася натурою в кінці року, після розрахунків з владою. Розміри оплати були не меншими за радянські.

Умови життя та праці селян у період окупації мало змінилися порівняно з радянським часами. Вони продовжували в громадському секторі виконувати всі сільськогосподарські роботи. Впродовж 1941 р. повернулася додому частина чоловіків, які з різних причин не змогли відійти разом з радянським військами, та приступила до виконання звичних робіт. Частину їх відпустило з таборів військовополонених командування цих таборів у випадку, коли приходили за ними батьки та дружини. Частину серед чоловічого населення села становили і немісцеві, які при відступі залишилися, навіть – інших національностей, при тому це були не лише слов'яни. Як пригадує Л. А. Довбань, у їхньому селі таким чином залишилися двоє чоловіків, азербайджанець та росіянин. «Пристали» до незаміжніх жінок, утворили сім'ї, у кожній з яких народилися по дитині [9]. Вони, як і всі члени громгоспу, працювали у громадському секторі.

Повсякденне виробниче життя селян, як і в радянські часи, складалося з двох частин. Перша – робота у колективному секторі, друга – робота на присадибній ділянці. У колективному секторі контроль за виконанням робіт здійснював староста, він же – керівник громгоспу, а також агроном від районного земельного органу. За порушення технологій винуваті несли різного роду покарання. У першу чергу – штрафи. Але мали місце і застосування фізичної сили з боку представників німецької влади. Так, пригадує Л. А. Довбань, коли приїхали комендант і агроном на поле, і останній перевірів, що селяни, які здійснювали оранку, зорали на меншу глибину, ніж потрібно, доповів коменданту, той їх почав бити пліткою [9].

Як і до війни, працювало правління господарства, до якого, окрім старости, входили ще й бригадир та бухгалтер. У правління щоранку відбувався розподіл завдань для селян на день. Розрахування за роботу селян відбувалося у кінці року, після здачі німецькій владі вирощеного врожаю, у натуральному вигляді. Розмір оплати був не нижчим за довоєнний. Тобто селяни не голодували у той час. Додатковим свідченням нормальних умов харчування є слова селянки Лукерії Мисник із колгоспу «Червоний хлібороб» Магдалинівського р-ну Дніпропетровської обл., сказані у 1946 р., в умовах розпочатого

голоду, секретарю райкому партії, що «при німцях було краще, ніж при радянській владі, – тоді без хліба не снідали» [1, арк. 9].

Нова влада надавала селянам можливостей мати більше власної землі, але не для одноосібного господарювання, а додатково до існуючих присадибних ділянок. Виділялася вона в степу з громадських земель. При цьому проявлялася німецька акуратність та педантичність. Всім однакова кількість, за однаковим упорядкуванням [14]. За спогадами Л. А. Довбань, у їхньому селі було виділено усім бажаним по однаковій за розміром ділянці землі, наказано обсадити двома рядками квасолі та всім посадити там кавуни [9].

Нова влада запровадила й оподаткування селян, норми якого були аналогічні радянським. Ті повинні були здавати щорічно певну кількість м'яса (40–60 кг), яєць (500 шт.), молока (500 л). У разі невиконання норм здачі були штрафи – у першу чергу, у вигляді вилучення худоби. Як пригадує О. Т. Бардадим, коли у її багатодітної матері відібрали корову, вона пішла до німецького офіцера, під керівництвом якого відбувалося вилучення заборгованості, та пояснила, що вона без корови не зможе прогодувати дітей, той наказав повернути худобу [6]. Аналогічну ситуацію описує Л. А. Довбань. У них також за невиконання плану здачі м'яса конфіскували корову, але потім повернули. Бо мама домовилася з кимось з односельців здати їхнє теля на двох, а наступного року вона здасть – своє [9]. І так багато селян шляхом кооперування вирішували проблеми здачі м'яса або заборгованості.

Побутові умови селян загалом залишилися такими, як і до війни. Вони продовжували жити за рахунок власних господарств, обмінювали продукти харчування на товари, які приносило на обмін населення міст, або виносили його на місцеві сільські базари, де здійснювали обмін.

У тих селян, котрих виселили окупанти з їхніх домівок, умови змінилися – їм довелося або жити в господарських приміщеннях на своїх обійстях, або переїжджати до родичів у своєму населеному пункті чи в сусідніх селах. При цьому втрачене було їх особисте майно, побутові та господарські речі,

реманент, худоба тощо. Тож умови життя цих категорій населення були надзвичайно складними.

Незмінною з радянських часів залишилася система управління сільськогосподарським виробництвом. Продовжували існувати і виконувати свої функції районні землеуправління, МТС, млини, олійниці, елеватори, різні заготівельні організації тощо. Там продовжували працювати ті ж працівники, яких не призвали до лав Червоної армії, як, наприклад, чоловік Д. Є. Боженко з Чернігівщини [7].

Продовжили роботу й різного роду установи: наприклад, продовольчі та промислові бази. Як пригадує жителька селища Щорськ (до 1964 р. районний центр однойменного району) Дніпропетровської обл. М. К. Гудименко, її батько, який мешкав у с. Адамівка, з 1920-х рр. працював у цьому селищі, до якого відстань від села становила 9 км, на міжрайонній базі; працював там під час окупації і незмінно до своєї смерті в другій половині 1940-х рр. [10].

Діяла на селі й система медичного обслуговування. Як пригадує Л. А. Довбань, коли у її батька загострилася виразка шлунку, він лікувався у дільничній лікарні с. Морозівка Щорського району, а потім його направили на рентген в обласну лікарню (ім. Мечникова) у м. Дніпропетровськ і вони разом поїхали потягом до міста [9].

При новій владі у сільській місцевості відкрилися й освітні установи – школи та середні сільськогосподарські навчальні заклади. Навчання проходило за радянськими підручниками, але з замальованими портретами партійних та державних керівників СРСР. Проте школи пропрацювали лише декілька місяців [6; 9; 13].

Ставлення до окупантів було різне, – залежно від ставлення тих до селян. Так, багато селян про німців згадує негативно. Проте, багато хто – позитивно, розрізняючи серед них певні категорії – як національні, так і військові. Люди відзначають загалом байдуже ставлення військових до населення. Ті, хто був у той час дітьми, розповідають про людяне ставлення до них солдат і офіцерів, що стояли постом у їхніх помешканнях, якими цукерками їх пригощали, як давали харчі, показували фото своїх

дітей та розповідали, що скучають за сім'ями [8; 16]. Мало місце надання медичної допомоги німецькими лікарями. Наприклад, А. П. Донченко, який у той час проживав у селі на Полтавщині, серйозно поранився від гранати, коли намагався за її допомоги глушити рибу у р. Псел. Його лікував німецький військовий лікар, врятувавши від смерті [11]. І хоча хлопець залишився інвалідом, проте пошкоджена рука була збережена. Водночас, селяни пригадують і протилежні випадки. Так, І. С. Хоменко із с. Бузівка Котовського р-ну Дніпропетровської обл. розповідає про випадок з його ровесником, який поранився об іржавий цвях, отримавши зараження. Рідні звернулися за допомогою до німецьких військових. «Ті прийшли і зробили укол, після якого хлопчик тут же й помер» [17].

Фактично, у ставленні окупантів до селян проявлялися їхні людські якості. Так, молоді солдати залицялися до дівчат, збиралися разом з ними на «посиденьки», лускали насіння, жартували, грали на гармошці [19]. Тобто вік і людська натура брали своє. Проте були й такі, що вороже ставилися до українських селян, як до дорослих, так і до дітей. Наприклад, Г. П. Панасенко з с. Голубівка Кіровоградської обл. пригадує, як на неї, ще маленьку дівчинку років восьми, коли вона проходила повз групу молодих солдатів, один з них з якимись сердитими словами і злим виразом обличчя, націлив автомата і пересмикнув гачок. Лише втручання офіцера, зупинило його [14].

Коли німецькі частини стояли постоем, то, пригадують люди, солдати, не звертаючи уваги на господарів, милися, веселилися, ходили по їхньому та сусідських подвір'ях, брали курей, качок з сараїв та засмажували їх. Тобто поводитися так, ніби цих людей взагалі не існувало поруч. Зовсім інше ставлення до населення було військових із частин служби безпеки та охорони порядку на окупованих територіях. До них належали як німці, так і представники інших національностей. Згадують, окрім німецьких, негативно угорських солдатів та калмиків – колишніх російських громадян, які служити окупантам. Румунських солдатів пригадують як злодійкуватих військових, що крали в людей їхні продукти.

Стосовно підпільної боротьби, то у своїх спогадах жоден з опитуваних не згадав про це. Вона могла носити спонтанний і пасивний характер у вигляді свідомого чи несвідомого неналежного ставлення до виконуваних обов'язків (приклад із селянами, які зорали поле на неналежну глибину). Проте в ряді районних центрів зафіксовано арешти та розстріл груп людей, які, можливо, були залишені радянськими органами. Так, у селищі міського типу Щорськ, адміністративному центрі однойменного району, люди говорять про групу односельців, розстріляну німцями в 1943 р., як про підпільників. П. П. Литвинов, мешканець цього селища, батько якого був у числі цих розстріляних, говорить ще про одну групу страчених дещо пізніше – повішених – жителів, серед яких було декілька вчителів [13].

У період відступу німців ситуація різко змінилася. У багатьох селах влада розпустила громгоспи. У частині з них навіть було роздано певне майно. Кому дісталися воли, кому кінь, кому реманент. Але всю сільгосппродукцію забрано з комор громгоспів [9].

Перед самим відступом багато сіл окупанти палили. Проте і тут малися свої особливості. Селяни згадують про випадки, коли деякі з окупантів попереджали про такі операції та радили полишити населений пункт, інші ж не палили хати в разі прохання їх жінок. Одні формально виконували наказ: лише підпалювали в одному місці так, щоб можна було швидко загасити, інші – відходили і підпалювали клуню чи іншу хату [16].

Відступаючі німецькі війська забирали з собою чоловіче населення працездатного віку, розглядаючи його, з одного боку, як потенційне поповнення радянського війська, а з іншого, – як робочу силу для риття траншей та окопів. За декілька днів перед відступом проводилися облави. По селу йшла велика кількість солдатів зі сторожовими псами і забирали всіх здатних за віком носити зброю або виконувати важку фізичну працю. Не чіпали лише літніх [9; 16].

Багато чоловіків при цьому тікали. Від переслідування переховувалися: хто в копиці сіна, хто в скирді соломи чи

в ямі, виритій у непримітному місці біля свого села. Часто ховалися в родичів у іншому селі. Ось що згадує Л. А. Довбань. У них перебувала її тітка з сім'єю сина та маленьким онуком, що приїхали з м. Дніпропетровська, у другій половині хати жила сім'я, переселена німцями з Житомирської області, яка складалася з батьків, сина з дружиною та їхнім маленьким сином. Коли стало відомо про те, що німці забирають із собою всіх чоловіків, ці молоді люди разом із батьком Лідії Андріївни та з їхнім племінником, який втік із копальних робіт, сховалися в складену ще влітку з висушеного і нарізаного квадратами кізяка кладку, в середині якої було залишене місце, розраховане на двох людей. А на горищі клуні переховувався ще один племінник разом зі своїм товаришем, які також втекли з тих робіт. При цьому, у них у хаті постоем знаходився німецький солдат-їздовий, який доглядав за парою коней, що стояли у цій же клуні. Німець часто виходив до коней, до того ж десь дів відро і весь час шукав його. Тож постійно оглядав усі можливі місця його знаходження, чим тримав у постійній напрузі й жінок, і тих, хто переховувався. Така ситуація тривала чотири дні, доки не відступили німці. І весь час чоловіки не мали змоги вийти навіть уночі [9].

Таким чином, в умовах німецької окупації українське село продовжувало жити своїм життям, як і в попередній період. Оскільки при німецькій владі залишилася практично незмінною система організації господарської діяльності громадського сектору, система управління сільськогосподарським виробництвом, система стосунків із новою владою як в економічній, так і в громадській сферах, продовжила свою діяльність значна частина установ і організацій, що забезпечували потреби населення, то залишилися незмінними умови життя і праці селян. Повсякденне життя багатьох селян також залишилося практично незмінним. Ставлення населення до нової влади та її представників усіх рівнів визначалося ставленням останніх до перших.

Список використаних джерел

1. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 19, оп. 5, спр. 122.

2. Немец Р. Ф. К вопросу об истории угона советских граждан на работу в Германию / Р. Ф. Немец, Н. В. Яценко // Спадщина. – Д., 1999. – С. 164–175.
3. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна» / Ф. Пігідо-Правобережний. – К., 2002.
4. Слободянюк М. А. Вплив окупаційної політики на настрої селян України в 1941–1944 рр. (за матеріалами південних областей) / М. А. Слободянюк, О. Ф. Нікілев // Історія України. Маловідомі імена, подій, факти (Збірник статей). – Вип. 7. – 1999. – С. 137–141.
5. Слободянюк М. А. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни / М. А. Слободянюк, І. А. Шахрайчук. – Д., 2004.
6. Спогади Бардадим Олександри Терентіївни (Особистий архів автора).
7. Спогади Боженко Домініки Єлисеївни (Особистий архів автора).
8. Спогади Грошевихіної Галини Матвіївни (Особистий архів автора).
9. Спогади Довбань Лідії Андріївни (Особистий архів автора).
10. Спогади Гудименко Марії Кіндратівни (Особистий архів автора).
11. Спогади Донченка Павла Арсентійовича (Особистий архів автора).
12. Спогади Кучерявої Надії Свиридонівни (Особистий архів автора).
13. Спогади Литвинова Павла Петровича (Особистий архів автора).
14. Спогади Панасенко Ганни Петрівни (Особистий архів автора).
15. Спогади Підпали Віри Федорівни (Особистий архів автора).
16. Спогади Хазяйнової Надії Михайлівни (Особистий архів автора).
17. Спогади Хоменка Івана Степановича (Особистий архів автора).
18. Спогади Шаповал Тетяни Карпівни (Особистий архів автора).
19. Спогади Шкабенко Марії Вікторівни (Особистий архів автора).
20. Стецкевич В. В. Дніпропетровщина в роки воєнного лихоліття (1941–1944) / В. В. Стецкевич // Історична пам'ять Дніпропетровщини. – Д., 2012.
21. Субтельний О. Україна. Істрія / О. Субтельний. – К., 1991.

22. Супруненко И. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / И. И. Супруненко. – К., 1956.

23. Ткаченко В. Г. Становище оstarбайтерів в Німеччині. (За матеріалами Державного архіву Запорізької області) / В. Г. Ткаченко // Спадщина. – Д., 1999. – С. 176–188.

24. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації / В. Шайкан. – К., 2010.

References

1. Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovskoyi oblasti. – F. 19, op. 5, spr. 122.

2. Nemets R. F. K voprosu ob istorii ugonu sovetskikh grazhdan na rabotu v Germaniyu / R. F. Nemets, N. V. Yatsenko // Spadshchina. – D., 1999. – S. 164–175.

3. Pihido-Pravoberezhnyy F. «Velyka Vitchyznyana viyna» / F. Pihido-Pravoberezhnyy. – К., 2002.

4. Slobodyanyuk M. A. Vplyv okupatsiyanoi polityky na nastroyi selyan Ukrayiny v 1941–1944 rr. (za materialamy pivdennykh oblastey) / M. A. Slobodyanyuk, O. F. Nikilyev // Istoriya Ukrayiny. Malovidomi imena, podiy, fakty (Zbirnyk statey). – Vyp. 7. – 1999. – S. 137–141.

5. Slobodyanyuk M. A. Rukh oporu na Dnipropetrovshchyni v roky Velykoyi Vitchyznanoyi viyny / M. A. Slobodyanyuk, I. A. Shakhraychuk. – D., 2004.

6. Spohady Bardadym Oleksandry Terentiyivny (Osobystyy arkhiv avtora).

7. Spohady Bozhenko Dominiky Yelyseyivny (Osobystyy arkhiv avtora).

8. Spohady Hroshevykhinoyi Halyny Matviyivny (Osobystyy arkhiv avtora).

9. Spohady Dovban Lidiyi Andriyivny (Osobystyy arkhiv avtora).

10. Spohady Hudymenko Mariyi Kindrativny (Osobystyy arkhiv avtora).

11. Spohady Donchenka Pavla Arsentiyovycha (Osobystyy arkhiv avtora).

12. Spohady Kucheryavoyi Nadiyi Svyrydonivny (Osobystyy arkhiv avtora).

13. Spohady Lytvynova Pavla Petrovycha (Osobystyy arkhiv avtora).

14. Spohady Panasenko Hanny Petrivny (Osobystyy arkhiv avtora).

15. Spohady Pidpaly Viry Fedorivny (Osobystyy arkhiv avtora).

16. Spohady Khazyaynovoyi Nadiyi Mykhaylivny (Osobystyy arkhiv avtora).

17. Spohady Khomenka Ivana Stepanovycha (Osobystyyu arkhiv avtora).
18. Spohady Shapoval Tetyany Karpivny (Osobystyyu arkhiv avtora).
19. Spohady Shkabenko Mariyi Viktorivny (Osobystyyu arkhiv avtora).
20. Stetskevych V. V. Dnipropetrovshchyna v roky voyennoho lykholittya (1941–1944) / V. V. Stetskevych // Istorychna pamyyat Dnipropetrovshchyny. – D., 2012.
21. Subtelnyy O. Ukrayina. Istriya / O. Subtelnyy. – K., 1991.
22. Suprunenko I. I. Ukraina v Velikoy Otechestvennoy voyne Sovetskogo Soyuzu (1941–1945) / I. I. Suprunenko. – K., 1956.
23. Tkachenko V.H. Stanovyshche ostarbayteriv v Nimechchyni. (Za materialamy Derzhavnogo arkhivu Zaporizkoyi oblasti) / V.H. Tkachenko // Spadshchyna. – D., 1999. – S. 176–188.
24. Shaykan V. Povsyakdennya ukrayintsiv u roky nimetskoyi okupatsiyi / V. Shaykan. – K., 2010.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Нікілев Олександр Федорович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
*Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010
E-mail: o_nikilev@i.ua*

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Никилев Александр Федорович, доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры истории Украины
*Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара
проспект Гагарина, 72, г. Днепропетровск, 49010
E-mail: o_nikilev@i.ua*

DATA ON AUTHOR

Nikiliev Oleksandr F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of History Department
*Dnepropetrovsk Oles Gonchar national university
72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010
E-mail: o_nikilev@i.ua*

РОЗДІЛ ІІ. МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ «УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ: МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ»

25 травня 2017 року відбувся круглий стіл, організаторами якого виступили кафедра документознавства Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, кафедра української історії та етнополітики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та кафедра історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

В обговоренні були розглянуті питання: роль сучасного історичного джерела в суб'єктивізації науково-пізнавального процесу; монетарна політика УНР і Української держави у 1917–1918 рр.; Петро Стебницький – один з активних учасників Української революції 1917–1921 рр.; художники України в період хрущовської «відлиги»; становлення категорії «культура: вітчизняні пріоритети» та інші теми, що зачіпають проблеми історії України XIX – початку XXI ст.

У цьому контексті виявилось цікавим обговорення життя і діяльності відомих постатей минулого, зокрема Дмитра Мартинова – катеринославського губернатора кінця XIX ст. Адже, як зазначив у своїй доповіді відомий український історик, професор О. Б. Шляхов, «Історичні події – це, перш за все, історія людей, їх повсякдення, стереотипи поглядів і поведінки в різних умовах та обставинах. Це стосується і постатей відомих державних та громадських діячів, які активно працювали на українських землях Російської імперії в дореволюційний період».

У збірнику представлено матеріали круглого столу, які подаються в авторській редакції.

Абакумова Вікторія Іванівна
доктор історичних наук, професор,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА В СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Протиставлення об'єктивного і суб'єктивного є однією із найбільш складних і суперечливих проблем сучасної історичної науки. Хтось не замислюється про відповідність об'єктивності як принципу дослідження своєї назві, традиційно зазначаючи її принципом своєї наукової розвідки. Між тим, замислення викликає погляди, якими, на нашу думку, варто поділитися.

Так, ключова причина суб'єктивності науково-пізнавального процесу історика, інакше кажучи, спотворення історичної реальності в свідомості історика, на нашу думку, пов'язана з тим, що історик не є сучасником історичних подій, а знання про минуле отримує опрацюванням історичних джерел, виконуючи місію їх ретранслятора. Це підштовхує замислитися щодо ролі джерела (як провідника до минулого) у суб'єктивізації науково-пізнавального процесу.

Замислюючись над об'єктивно-суб'єктивною природою джерела, зауважимо, що історичне джерело є носієм різнопланової інформації, яка органічно поєднує в собі обидві якості. Вміння розрізнити об'єктивне і суб'єктивне в джерелі, встановлювати взаємодії між ними, є однією з важливих складових процесу вивчення та використання джерел.

На відміну від марксистської парадигми, яка розглядала історичне джерело лише як сховище фактів, потрібних історикові для реконструкції інваріантного минулого, а джерелознавчий метод ототожнювала з видобуванням «достовірної» інформації, нам близька концепція О. Лаппо-Данилевського. Цей науковець усвідомлював історичне джерело як продукт інтелектуальної діяльності людини. При цьому він наголошував на розумінні психологічної й соціальної природи історичного джерела, що й зумовлювало його придатність «для вивчення фактів з історичним

значенням» [1]. Справді, історик отримує інформацію про історію з «других і третіх рук», тобто через посередників. Але люди, як правильно підмічено, недосконалі, не все пам'ятають, не все знають і не все точно відтворюють або навіть свідомо або несвідомо викривляють події (А. Гуревич). Людська свідомість, психіка, культура є обов'язковими елементами творення джерела. Певно, що інформація джерела неминуче спотворюється як неповними знаннями посередників про події, так і їхніми домислами, симпатіями й перевагами. Тобто дослідження історичних подій відбувається способом аналізу продукту людської діяльності – джерел, які суб'єктивно відображають історичну дійсність (події, явища, процеси). Це по-четверте.

Наступне питання: чи відбувається вивчення предмета з базуванням на всеосяжний джерельний корпус з проблеми? Це мало б зараджувати об'єктивності дослідження. Подальше міркування доводить, що ні. Замислюючись над достовірністю дослідницьких висновків, запорукою для яких мало б стати опрацювання повного комплексу джерел і здобування з нього сукупності наукових фактів, ми будували власні припущення, спираючись на судження, що будоване істориком минуле раніше було чийсь сьогоденням. Нинішнє сьогодення так само стане минулим. А чи можемо ми сказати, що наше сьогодення цілісно фіксовано у документах? Що документи, які поки ще на доджерельному рівні відтворюють сьогодення, є об'єктивними носіями інформації про нього, а не суб'єктивними свідченнями їхніх авторів? Що такий комплекс документів, який у близькому майбутньому стане джерелознавчою базою історичних досліджень нашого сьогодення, є повним (тобто відбиває основний зміст, суттєві риси й особливості відображуваних подій, явищ)? Вочевидь, упевненої позитивної відповіді бути не може. До того ж, на момент, коли історик почне його вивчати, кількість документів через певні обставини скоротиться. Звідси слід визнати, що комплексу документальних свідочств минулих періодів, які вже почали відігравати роль історичних джерел, притаманні аналогічні характеристики. Отже, по-п'яте, під синтетичну критику історика, зміст якої пов'язаний з формуванням комплексу джерел і здобуванням із нього сукупності

наукових фактів як основи для достовірності дослідницьких висновків, завжди потрапляє далеко неповний комплекс джерел з проблеми.

І по-шосте. Суб'єктивізація науково-дослідного процесу відбувається в ході залучення істориком до дослідження спеціальних наукових методів. Методи дослідження історичної реальності є найбільш динамічним компонентом історичної науки, який рухає її вперед. Поява нових методів часто призводить до зміни співвідношення ролі старих і нових методів, а не до втрати першими всякого значення. Але очевидно, що головні риси наукового методу включають: сприйняття проблеми, творче прозріння, висунення нової гіпотези, експериментальну або документальну перевірку на сумісність з іншими відомими фактами, моделювання і впорядковування дослідження (якщо це можливо) й прагнення до точності. А це роздолья для суб'єктивного відтворення минулого. Крім цього, завжди знайдуться підстави для невпевненості щодо доцільності застосування істориком того чи іншого методу, сумніву щодо його майстерності у його володінні. Сама можливість порушення таких питань вказує на потенційну суб'єктивність науково-пізнавальний процесу.

Так, суб'єктивність чатує на дослідника під час вдавання до історичної герменевтики, що зумовлено потребою відтворювати погляди на підставі непрямих згадок і випадкових обмовок джерела. Суб'єктивними є й результати вдавання до наративу. Описуючи минуле як череду впорядкованих у часі подій, наративний метод дозволяє структурувати минуле, вибірково сортувати релевантну інформацію, інтерпретуючи її розгляд через призму сьогодення і майбутнього. Використовуючи наратив, історик не просто будує реальні події в конкретній послідовності. Він переосмислює їхню канву, змушуючи історичні факти постати перед читачем «сюжетно-осмисленим» способом. Тобто історик не тільки описує, але й розповідає. Як і про що – на його суб'єктивний розсуд. Дескриптивний метод зазвичай використовують під час опису окремих історичних явищ, об'єктів. За його допомогою робиться спроба вивчити реальність такою, якою вона є (те, що є «насправді») і побудувати моделі, отримані

узагальненням (індукцією) з опису реальності. Іншими словами, спираючись на цей метод, історик суб'єктивно дивиться на те, що є, і описує це. На рівні виявлення індивідуального, специфічного в окремій соціальній групі, індивідуалізації окремої постаті на тлі функціонування гуманітарних та суспільних інституцій тієї доби, зросла евристична значущість методу психологічного аналізу. Методи соціальної психології історик використовує й тоді, коли доводиться вивчати й враховувати настрої людей у здійсненні певних історичних подій. Проте усвідомлюємо, що історик не є психоаналітиком – він має справу не з живими людьми, а з текстами, а це ймовірний шлях до неточностей і довільних інтерпретацій.

І наостаннє. Визнання чи невизнання об'єктивності як принципу історичного дослідження дозволяє визначитися з питанням: дослідник реконструює чи конструює історичну реальність? Історик Наталя Яковенко спостерегла: «Мало хто з істориків замислюється, чи він конструює, а чи реконструює минуле, але принаймні, навіть усвідомлюючи, що, всупереч заклинанням вірних лицарів «об'єктивного знання», нам доступні лише уламки ....., в душі переконаний, що таки реконструює» [2, с. 290]. А втім, відштовхуючись від того, що, по-перше, посередниками в отриманні нового знання є два суб'єкта історичного пізнання – історик і автор джерела, по-друге, історичну реальність відтворює знання про цю реальність, (а ми констатували неможливість всебічної реконструкції в свідомості історика всього змісту історичного процесу), наголосимо, що протягом дослідження історичної реальності історик не відтворює (не реконструює), а будує власне бачення історичного минулого (тобто конструює його).

Отже, як бачимо, бракує підстав для визначення такої категорії як об'єктивність принципом історичного дослідження: зазвичай історик оперує інформацією, яка лише частково і обмежено правдиво представляє минуле, а ті джерела, що збереглися й стали йому в нагоді, стоять для його розуміння на відстані (через часові, ментальні, соціальні, вікові, гендерні та інші чинники). Підсумовуючи вищевикладене зауважимо,

об'єктивність може бути не принципом, а метою дослідження, досягнення котрої зобов'язані прагнути всі дослідники.

Література

1. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. Вып. 1–2 / А. С. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1911–1913.
  2. Яковенко Н. Вступ до історії: науково-популярне видання / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
-

Бакалець Олексій Андрійович

кандидат історичних наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Курок Олександр Іванович

доктор історичних наук, професор,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1917–1918 рр.

Серед великої кількості наукових публікацій останнього часу про розвиток державного будівництва в Україні у 1917–1920 рр. тільки окремі наукові праці і статті дають певну уяву про процес атрибутивного наповнення суверенітету – створення грошової та фінансової системи в досліджуваній період. Цим проблемам приділяли увагу відомі українські історики, нумізмати та боністи: М. Грушевський [2; 3; 4], М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева [6], П. Рябченко, В. Бутко [8], Р. Шуст [10], О. Бакалець [1], Г. Голиш [5], І. Скоморович, С. Реверчук, Я. Малик [9].

Відомі дві статті М. С. Грушевського: «Українська гривня» і «Гроші Української Народної Республіки», видані у Відні в

другій половині 1918 року. Це були перші наукові роботи, які характеризували українські державні грошові знаки [7, с. 67]. Тим самим М. Грушевський популяризував ідею відновлення державності України через її атрибути: гроші та тризуб, який був зображений на всіх грошових знаках УНР.

М. Грушевський відзначав, що «...ухвалюючи випуск українських грошей в «карбованцях», рівних російським рублям, з огляду на призвичаєння людності, Центральна Рада разом приймаючи поділ українського карбованця на 200 шагів, тим самим в принципі вже прийняла перехід до меншої монетної одиниці – півкарбованця, зложеного в ста шагів. Справді, російський рубель, був занадто великою одиницею, і мова про потребу його заміни меншою підіймалась не раз в давніших роках, тільки не дійшла свого здійснення. Грушевський пропонує назвати нову українську одиницю – «гривнею», «...я думаю, що творячи свою власну монетну систему під теперішню хвилю, найбільш натуральним буде вернутись до цієї старої назви, приложивши і до нової монетної одиниці – півкарбованця». «...Наша стара гривня за свою тисячолітню історію перебула вже такі зміни, що для неї нічого не значить, коли ми, привертаючи до її старої ролі – монетної одиниці, назвемо нею срібного півкарбованця» [7, с. 67].

Михайло Грушевський, характеризує історію гривні, відзначає, що «...з початку гривнею, чи гривною, звався фунт срібла: це була мінова одиниця. З часом її вага зменшувалась: «гривна срібла» важила вже тільки півфунта, далі чверть фунта. Ввійшовши в систему рубльову, «гривеник» став частиною рубля (10 копійок у XVIII–XIX ст.), що початково був частиною (половиною) гривни, і нарешті дійшов до такого занепаду, що «гривня» значила три копійки сріблом» [7, с. 68].

Учений пропонує уряду В. Винниченка з часом ввести монометалізм шляхом карбування «гривні у вигляді срібної монетки, рівної ста шагам, і потім стати випускати кредитові білети в 2, 5, 10, 20, 100, 1000 гривень, а також дрібну розмінну металічну монету в пів гривню, 20, 10, 5 шагів, ну і для годиться також і один шаг, хоч він очевидно, ніякого значення в торгу мати не може» [7, с. 68].

Ці перспективи у формуванні української грошової системи частково були реалізовані Генеральним Секретаріатом, але, на жаль, в період Визвольних змагань 1917–1920 рр. за браком золота, срібла, міді та необхідного обладнання, в Україні жодної монети із металу не було відкарбовано.

Улітку 1918 р. в київській типографії «Петро Барський» вийшло у світ третє видання «Ілюстрованої історії України» Михайла Грушевського, в останньому розділі якої автор не лише дає історичну оцінку революційних подій 1917–1918 рр., діяльності Центральної Ради та Генерального Секретаріату, але публікує великий і малий герб – тризуб УНР та перший державний кредитовий білет УНР номіналом в 100 карбованців [2, с. 557].

Першим дієвим кроком до створення власної грошової системи було прийняття 29 вересня 1917 р. Декларації Генерального Секретаріату України «Про децентралізацію українських фінансів, оподаткування, створення спеціального бюджету та Національного українського банку».

На нашу думку було декілька причин для такого кардинального заходу: по-перше, відсутність фінансування центральним урядом Росії українських шкіл і видатків на організацію політичного та економічного життя; по-друге, від початку літа 1917 р. припинилося постачання в українські відділення банків грошей із Росії, хоча уряд останньої збільшував їх емісію. І третьою причиною було знецінення російських грошей внаслідок війни та збільшення соціальних витрат через демократизацію Росії [1, с. 166].

Передбачалося, що Україна повинна мати свій спеціальний бюджет поруч із загальнодержавним. Збільшення державних доходів України мало відбутися за рахунок підвищення оподаткування багатших верств населення, для чого необхідно було ввести прогресивне оподаткування маєтків і податок на «незаслужений приріст їх вартості». Основним каталізатором, що сприяв прискоренню створення української незалежної грошової системи, був прихід у Росії до влади більшовиків, уряд яких одразу виявив своє негативне ставлення до національної державності в Україні. Тому, відразу після III Універсалу, 7 листопада за старим стилем (20 листопада 1917 р. – за новим)

Центральна Рада взяла курс на соціальні та демократичні реформи, а також на випуск власних грошей.

Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком уже на початку вересня 1917 р. оголосив конкурс на виготовлення різноманітних атрибутів і художники готували ескізи майбутніх грошових знаків. Серед авторів проектів українських грошей були такі митці як: Григорій Золотов, Василь Кричевський, Іван Мозалевський, Олександр Красовський, Антон Приходько, Борис Романовський і найбільш відомий у тогочасному творчому середовищі художник Юрій Нарбут (1886–1920 рр.). Ними було створено близько 300 різних ескізів грошових знаків, які впродовж наступних років служили базою для виготовлення українських грошей [10, с. 242–243].

Паралельно з розглядом питання про зовнішній вигляд майбутніх грошей проводилося формування решти елементів грошової системи України. Так, у протоколі засідання Малої ради під головуванням М. Грушевського про прийняття законопроектів про Державні кошти, Головну скарбницю та Державний банк було визначено, що всі державні податки і прибутки, які на підставі існуючих законів збираються на території УНР, є прибутком державного скарбу УНР; для прийняття і переховування цих прибутків і для видавання сум коштів на державні видатки закладається Головна скарбниця (казначейство) УНР; всі існуючі на території України губернські та повітові казначейства стають скарбницями УНР; обов'язки Головної скарбниці до видання особливого статуту і штатів доручається виконувати Київській скарбниці. Водночас Київська контора Державного банку Російської імперії перетворювалася в Український державний банк, який мав тимчасово керуватися старим статутом. Усі місцеві установи імперського банку на території УНР ставали відділами новоствореного українського центрального банку. Цим законом також скасовувалися відділи російських Дворянського земельного і Селянського поземельного банку [9, с. 224].

Серед українських економістів не було одностайності щодо випуску грошових знаків. Домінуюча на той час металістична теорія проведення емісії паперових грошей передбачала наявність золотого запасу в Державному банку для їхнього забезпечення,

якого на той час не було. Згідно з другою теорією випуску грошей грошові знаки повинні були забезпечуватися запасами цукру та борошна, що були в розпорядженні уряду Української Центральної Ради внаслідок державної монополії, яку успадкувала молода держава від царського уряду. Крім того, вважалося, що важливу роль у підтвердженні вартості нововведених грошей повинен відіграти державний авторитет України.

УЦР на чолі і з М. Грушевським 19 грудня 1917 р. за старим стилем прийняла «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки». За ним кредитові білети УНР випускалися Державним банком у розмірі, суворо обмеженому реальними потребами грошового обігу під тимчасове (до утворення золотого фонду) забезпечення майном Республіки (надрами, лісами, залізницями), її прибутками від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної скарбниці УНР. Кредитові білети випускалися в карбованцях лише законодавче, причому один карбованець містив 17, 424 частки золота (0,766656 г) і поділявся на 200 шагів. У Тимчасовому законі визначалися відповідальність за фальшування грошових знаків та інші організаційні заходи.

Першими кредитовими білетами, що побачили світ 24 грудня 1917 р., були 100 карбованців. Вона була першим офіційним платіжним засобом Української Народної Республіки [8, с. 9]. Виготовлені за проектом Георгія Нарбута – професора і ректора Української Академії мистецтв в київській друкарні С. В. Кульженка, вони мали надзвичайно привабливий вигляд, хоч і не були достатньо захищені від фальшування. Перші українські паперові гроші виконано у стилі вітчизняного бароко в одній серії «АД» з числом 185. Він був надрукований на білому папері. Слід зазначити, що вони містили зображення тризуба, який тоді ще не був офіційним гербом республіки [6, с. 23].

Емісія перших українських карбованців пройшла успішно – вони були визнані та приймалися населенням, серед якого отримали назву «яешня» через домінування жовтого кольору або «горпинка». Останнє пояснюють зображенням на них орнаменту, подібного до тих, що виконувалися на фартушках із такою ж назвою. Офіційний тираж 100-карбованцевих банкнот

складав 55000 штук на загальну суму 500 мільйонів карбованців. 1 карбованець = 1 російському рублю, що полегшувало грошові операції. На аверсі банкноти розміщені написи: Українська Народна Республіка (зверху), цифрами і буквами – 100 (сто) карбованців, внизу в лівому куті дата випуску – 1917 р. та підпис директора Нацбанку М. Кривецького, у правому – серія – АД 185 та підпис скарбника В. Войнилова. Унизу під картушем – літери Г та Н, що відповідають ініціалам автора – Георгія Нарбута. Тло реверса (зворотної сторони) світло-фіолетового кольору в центрі розміщено великі стилізовані цифри 100 зеленого кольору, прикрашені орнаментом. Угорі ліворуч номінал наведений російською мовою, угорі праворуч – польською, внизу в центрі банкноти – на єврейській мові (ідиш) [6, с. 287].

Випуск білетів по 100 крб. без менших номіналів був викликаний, з одного боку, потребою більшої суми грошей для Державної скарбниці, а з іншого – наявністю в обігу царських грошей та грошових знаків Тимчасового уряду, які виконували функцію розмінних.

Розмінні грошові знаки були випущені пізніше, за «Законом Центральної Ради про введення в обіг скарбничих знаків на суму 100 мільйонів карбованців за відповідними правилами», прийнятим 1 березня 1918 р. Передбачалося випустити знаки таких номіналів: 5, 10, 25 і 50 карбованців із терміном погашення їх 1 березня 1919 р. Але впровадження цього закону було розтягнуто в часі й реалізовано лише частково [10, с. 243].

1 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила також Закон про гривню як грошову одиницю Української Народної Республіки. У ньому було визначено співвідношення гривні до карбованця як 2:1 та передбачено випуск державних кредитових білетів із номінальною вартістю 2, 5, 10, 20, 100, 500, 1000 гривень.

Водночас було ухвалено рішення про карбування монет. 20 гривень мали бути золотими, 1 гривня – срібною, а 1, 2, 5, 20, 50 шагів – з міді [5, с. 290]. Проте ці монети так і не було випущено з економічних і технічних причин. Керуючись цим законом, у частині випуску кредитових білетів, уряд УНР замовив у Берліні друкування гривень з номіналами 2, 10, 100, 500 і 1000.

Такий крок був пов'язаний з необхідністю покращення якості і ступеня захищеності українських грошей, що забезпечувала друкарська база Німеччини як союзника УНР. Одночасно не припинялося друкування грошових знаків в Україні, зокрема в Києві та Одесі. Поряд із цим проводилися заходи щодо створення власної високоякісної технічної основи для виробництва грошей.

Зрозуміло, що для розбудови держави необхідно було збільшувати випуск грошей, тому 6 квітня 1918 р. було випущено в грошовий обіг 50 і 25 карбованців, які містили напис: «ходять нарівні з кредитовими білетами». Вони не мали серії та номеру. Тому їх було замінено новою емісією з серіями АК (м. Київ) і АО (м. Одеса), в яких виправлено помилки в написах. Ці знаки технічно були виготовлені краще, ніж 100 крб., але теж випускалися на папері без водяних знаків, що полегшувало їх фальшування [9, с. 228].

18 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила закон про випуск розмінних марок Державної скарбниці, які було видруковано у вигляді поштових марок з перфорацією номіналами 10, 20, 30, 40 і 50 шагів на папері та з написом на зворотнім боці: «Ходить нарівні зі дзвінкою монетою». Цим передбачалося, що вони виконуватимуть функцію монет, поки ті не будуть викарбувані. Назва «шаг», на нашу думку була взята не випадково. Вона походить від українського найменування польської срібної монети номіналом у три гроші [1].

Авторами малюнків 10 і 20 шагів був А. Серета, 30, 40 і 50 шагів – Г. Нарбут. На всіх марках містився напис «Українська Народна Республіка». Марки друкувались на цупкому папері та картоні.

Марка – знак у 10 шагів мала жовтий колір, 20 – коричневий, 30 – синій, 40 – зелений, 50 – червоний. Марки останніх двох номіналів друкувались в Києві та Одесі до грудня 1918 р. [6, с. 25].

18 березня 1918 р. УЦР вирішила друкувати державні кредитові білети номінальною вартістю: 2, 5, 10, 20, 100, 500 і 1000 гривень. На передні свого падіння УЦР, 14 квітня 1918 р., уклала угоду з Німеччиною про друк у Берліні білетів на суму 1 млрд. гривень, у тому числі білети номіналом у 1000 гривень –

7000 знаків, 500 гривень – 340000 знаків, 20 гривень – 9000000 знаків, 10 гривень – 3500000 знаків, 5 гривень – 16000000 знаків та 2 гривні – 15000000 знаків [6, с. 27].

Отже, українська грошова система реально працювала в Україні за часу діяльності УЦР на чолі з М. Грушевським, вона набирала довшеної форми, поступово створюючи умови для вилучення з обігу чужоземних грошей. Тобто, було створено умови для відновлення й формування українських банківських установ комерційного характеру і насамперед для розвитку кооперації.

Продовжив національну фінансову політику УЦР уряд гетьмана П. П. Скоропадського в травні-грудні 1918 р.

12 травня міністр фінансів А. Ржепецький проголосив Закон Ради міністрів «Про випуск до 20 серій Державної Скарбниці» [9, с. 230]. Але нові гроші у фінансові установи Української Держави почали надходити з Берліна лише з 5 серпня 1918 р. Цього дня в обіг було введено білети Державної скарбниці – 50, 100, 200 і 1000 карбованців, а 17 жовтня – державні кредитові білети номіналом у 2, 10, 100, 500 гривень. Дещо пізніше в грошовий обіг України надійшли кредитові білети номіналом 1000 і 2000 гривень, що свідчило про поступове знецінення дрібних номіналів гривні.

Завдяки цим заходам українського уряду, основний капітал Українського державного банку станом на 10 серпня склав 100 млн крб., резервний – 10 млн крб. [9, с. 39].

Останньою грошовою емісією Української Держави був знак Державної скарбниці вартістю 1000 карбованців, виготовлений у Берліні. Він з'явився на українському грошовому ринку в листопаді 1918 р. Автором цього проекту був Г. Зотов. На аверсі купюри вміщено символіку України часів Української козацької держави – булаву, бунчук, герб – «козак з самопалом». У цілому композиція була виконана в бароковому стилі і мала коричнево-жовтий колір. Цей номінал перебував на грошовому ринку до кінця 1920 р. [10, с. 250]. Гетьманський уряд Ф. Лизогуба зумів здійснити ряд важливих кроків для забезпечення фінансової незалежності України, підняти серед населення та іноземних держав авторитет національної валюти – карбованця і гривні.

Таким чином, грошові емісії, які започаткувала УЦР на чолі з М. Грушевським та Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським, сприяли зміцненню національної грошової та фінансової системи УНР і Української Держави, зростанню авторитету та довіри українського народу до своєї влади. Гроші нашої молодой держави були продовженням традицій Київської Русі та Галицько-Волинської держави, сприяли зміцненню економіки та міжнародного авторитету, а також купонокарбованець, запроваджений в незалежній Україні у 1992 р. став важливим фундаментом для введення української валюти – гривні 2 вересня 1996 р.

Література

1. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства / О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія-2006, 2015. – 232 с.
2. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К.: Петро Барський, 1918.– 576 с.
3. Грушевський М. С. Українська гривня / М. С. Грушевський // Український історик / за ред. Л. Винара. – Том XXXIX. Ювілейне видання. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2002. – 576 с.
4. Грушевський М. С. Гроші Української Народної Республіки / М. С. Грушевський // Український історик / за ред. Л. Винара. – Том XXXIX. Ювілейне видання. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2002. – 576 с.
5. Голиш Г. М. Основи нумізматики. Навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. / Г. М. Голиш. – Черкаси, 2006. – 314 с.
6. Дмитрієнко М. Ф., Литвин В. М., Ющенко В. А. та ін. Гроші в Україні / М. Ф. Дмитрієнко, В. М. Литвин, В. А. Ющенко. – К.: ARC-Ukraine, 1998. – 456 с.
7. Михайло Грушевський. Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження // Український історик / за ред. Л. Винара. – Том XXXIX. Ювілейне видання. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2002. – 576 с.
8. Рябченко П. Ф., Бутко В. І. Боны Украины. Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, стран СНГ (1769–1999) / П. Ф. Рябченко, В. И. Бутко. – Т. 2. – К.: Логос, 1999. – 416 с.
9. Скоморович І., Реверчук С., Малик Я. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник / За заг. ред. С. К. Реверчука. – К.: Атака, 2004. – 340с.

10. Шуст Р. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник / Р. Шуст. – К.: Знання, 2007. – 375 с.

Баланюк Наталія Юріївна

кандидат юридичних наук,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Пенсійне забезпечення було і залишається одним із пріоритетних напрямів соціальної політики діяльності держави. Рівень його розвитку визначається двома основними факторами – рівнем економічного розвитку та станом демократичних засад. Для ґрунтовного дослідження становлення пенсійного захисту, в тому числі й недержавного пенсійного забезпечення, в Україні постає необхідність у визначенні його історичного розвитку.

Проблеми дослідження правових відносин у сфері пенсійного забезпечення порушували такі науковці як: Н. Борецька, Ф. Бурджалова, В. Власова, К. Волинка, В. Колпакова, Є. Кубка, В. Костицький, Н. Карпачова, С. Комарова.

Перші закони для захисту промислових робітників були застосовані на українських землях під Австрією в 1854 р., але тільки в гірничій промисловості (її на українських землях майже не було); в 1902 р. подібний захист введено для залізничників. Під Польщею законом 1924 р. поширено австрійське страхування від нещасних випадків і на ті українські землі під Польщею, що до 1914 р. належали до Російської Імперії. У 1927 р. прийнято закон про пенсійне і інвалідне страхування службовців (також у разі безробіття); у 1933 р. уніфіковано закон про пенсійне страхування як робітників, так і службовців.

На українських землях під Румунією з 1912 р. діяло румунське соціальне законодавство. Лише 1933 р. було видано уніфікаційний закон про соціальне (у тому числі й пенсійне) забезпечення.

На Закарпатті, яке у той період входило до складу Угорщини, до 1924 р. діяв угорський закон 1907 р. про обов'язкове страхування робітників від хвороби, інвалідності й на старість. У 1924 р. введено уніфікаційний закон для всієї Чехословаччини, який пізніше кілька разів змінювався та доповнювався. У 1929 р. введено закон про пенсійне забезпечення для службовців [1, с. 46].

Також, крім обов'язкового соціального забезпечення, існувало також необов'язкове (приватне) забезпечення різних родів порядком угод із приватними товариствами. Обов'язкове пенсійне забезпечення ґрунтувалося на співдії застрахованих робітників і службовців у вигляді сплачування внесків визначеного законом розміру. У деяких випадках ці внески сплачували роботодавці (при страхуванні від хвороби і від нещасних випадків на роботі). У створенні фондів безробіття брала участь також держава бюджетними дотаціями.

Пенсійне забезпечення декларативно введено в СРСР одразу ж після революції, насправді ж поступово в окремих галузях народного господарства: лише з 1937 р. всі робітники і службовці були охоплені пенсійним забезпеченням [2, с. 56].

Наприкінці XIX ст. в Україні, успішно функціонувало понад 200 пенсійних, страхових та емеритальних кас. Поняття «емеритальні каси» було синонімічним до поняття «розподільча система». Отже, можна зробити висновок, що наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні сформувалися два напрямки пенсійного забезпечення: розподільчий і накопичувальний [3, с. 114–115].

Як склалося на практиці, емеритальні каси виявилися фінансово нестійкими, а отже, не давали вкладникам належних гарантій. У даній ситуації приймається рішення щодо переходу до більш ефективнішої моделі фінансування і виплат пенсій, тобто увага керівництва держави автоматично зміщується в бік накопичувальної моделі (пенсійні каси страхового типу).

Здійснивши короткий екскурс в пенсійну історію, акцентуємо увагу на значних подіях 1917 р., що не могли не позначитись на існуванні в Україні недержавної пенсійної системи, пенсійних кас, їхніх учасників та вкладників. Для порівняння: у той час, коли розвиток страхових компаній, а також недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) на Заході відбувався поступово в бік прогресу, то в Україні більше ніж на 60 років вся власність стала державною.

Відновлення недержавних пенсійних фондів як однієї з частин трирівневої пенсійної системи, а також як джерела додаткових пенсійних коштів, стало можливим тільки з проголошенням незалежності та відродженням приватної форми власності на початку 90 років.

Поява перших недержавних пенсійних фондів, які по суті мали лише відповідну назву, але були утворені за різними організаційними формами і фактично займалися акумуляцією коштів населення, припадає також на початок 1990-х років [4, с. 132–139].

Можна зазначити, що на той момент недержавні пенсійні фонди набували достатньої популярності, не зважаючи на те, що спеціалізована нормативна база була відсутня. Лише три комерційні страхові організації (за інформацією Укрстрахнагляду (1997р.): «Грант-Сервіс» (м. Харків), «Аска-Лайф» (м. Донецьк), «Астра-Дніпро» (м. Запоріжжя) – отримали ліцензії на здійснення добровільного пенсійного страхування. Вони діяли в межах ухваленого у 1991 році Закону України «Про господарські товариства» у статусі акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю, керуючись прийнятим у 1993 р. Декретом Кабінету Міністрів «Про довірчі товариства» [5].

До прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», що набрав чинності лише з 1 січня 2004 р., практично не було прямих законодавчих актів, що регулювали діяльність НПФ, а отже – дуже часто поставало питання відсутності адміністративних важелів впливу на діяльність НПФ, що, у свою чергу, значно підривало авторитет новостворених установ.

Адміністративно-правовий вплив на діяльність перших недержавних пенсійних фондів здійснювався за допомогою Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III, яким визначено порядок ліцензування небанківських фінансових установ (далі – НФУ), до яких відносилися НПФ та інші інститути недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ), а також види діяльності, здійснення яких є винятковим видом для НФУ і дозволяється тільки після одержання відповідної ліцензії.

Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України було внесено до первинної бази недержавних пенсійних фондів лише 55 організацій, котрі були зареєстровані як недержавні пенсійні фонди, з них фактично діяли лише 22 [6].

На сьогодні діяльність з НПЗ врегульовується понад тридцятьма законами, які, на наш погляд, потребують доопрацювання і вдосконалення. Тому актуальним є питання систематизації пенсійного законодавства в даній галузі, вироблення єдиних методологічних підходів до адміністративно-правового режиму у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Основоположним адміністративно-правовим документом, норми якого покликані врегулювати діяльність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення на правовому, економічному і організаційному рівнях є Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р, допоміжними нормативно-правовими актами є Закони України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», «Про банки та банківську діяльність», «Про страхування», «Про державне регулювання ринку цінних паперів України», «Про інститути спільного інвестування», «Про цінні папери та фондову біржу», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Основною помилкою на адміністративно-правовому рівні послугувало те, що вже на момент створення недержавні пенсійні фонди не були належним чином убезпечені від банкрутства.

Таким чином, ще на ранньому шляху свого створення українські недержавні пенсійні фонди були приречені. Навіть прийняті у 1991 р. Закон України «Про пенсійне забезпечення»,

а у 1996 р. Закон України «Про страхування», що надавали можливості трудящим поряд із державним пенсійним забезпеченням укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії, не змогли надати належної правової підтримки тоді ще молодим НПФ.

Проблема негативного досвіду функціонування перших недержавних пенсійних фондів була спричинена відсутністю адміністративно-правової бази регулювання їх діяльності, розташуванням відповідних норм у розрізних нормативно-правових актах, недосконалість прийнятих Законів, і, нарешті, відсутність двох основоположних Законодавчих актів: Закон «Про недержавне пенсійне забезпечення», що набув чинності 1 січня 2004 р., а також Закон «Про недержавні пенсійні фонди», законопроект якого розроблений ще в 1999 р., але станом на 2017 рік й досі знаходиться у своєму первинному вигляді!

Література

1. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран: учебное пособие / К. В. Арановский. – М.: Форум – Инфра-М, 1999. – 488 с.
2. Баланюк Н. Ю. Правові та практичні аспекти функціонування недержавних пенсійних фондів / Н. Ю. Баланюк // Наукові праці НДФІ України. – 2012. – № 1. – С. 68–78.
3. Бандур С. І., Кучинська О. О. Система соціального страхування в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку / С. І. Бандур, О. О. Кучинська // Зайнятість та ринок праці. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 98–107.
4. Версаль Н. І., Мороз Ю. М. Недержавні пенсійні фонди: становлення та перспективи розвитку в Україні / Н. І. Версаль, Ю. М. Мороз // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 9 (64). – С. 132–139.
5. Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: теоретичні та практичні аспекти / Ю. В. Вітка // Юридичний журнал. – 2006. – № 7. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua>.
6. Ставлення населення України до запровадження недержавного пенсійного забезпечення: результати дослідження. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua/files/public-opinion.pdf>.

Гирич Ярослав Миколайович
кандидат історичних наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ МІСТ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРОЦЕСОМ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ (2015–2016 рр.)

За радянської влади масового характеру набув процес перейменування міст, що призводило до втрати історичних назв. Нові астіоніми часто мали штучний та зовсім невластивий для українських земель характер. Надання нової назви нерідко пов'язувалося з певною персоналією, що зазвичай не мала жодного відношення до конкретного міста. Це явище могло бути невід'ємною складовою гіпертрофованої глорифікації чи створення «культу особи».

Від часу здобуття Україною незалежності очевидною була необхідність здійснення низки перейменувань, перша хвиля яких пройшла у 1989–1993 рр. У підсумку, на мапі України з'явилися Маріуполь (Жданов до 1989 р.), Луганськ (Ворошиловград до 1990 р.), Зміїв (Готвальд до 1990 р.), Інкерман (до 1991 р. – Білокам'янськ), Жовква (до 1991 р. – Нестеров), Соледар (до 1991 р. – Карлово-Лібкнехтівськ), Алчевськ (до 1992 р. – Комунарськ), Радивилів (до 1993 р. – Червоноармійськ) [1]. Для сучасності також характерний процес уточнення чи українізації російських варіантів назв міст (Рівне, Новий Розділ, Комарно, Яремче, Новояворівськ). Окремо можна згадати перейменування Слов'яногірська на Святогірськ 2003 р. та повернення зросійщеного варіанту (Ірміно) попередньої назви Теплогірську у 2010 р. Ця зміна назви стала єдиною за часів президентства В. Януковича.

У новому тисячолітті до ідеї перейменувань повернулися 25 травня 2009 р., коли депутат VI скликання Юрій Гнаткевич вніс проект постанови ВР України № 4543 «Про відновлення історичних назв населених пунктів України та про впорядкування усіх топонімічних об'єктів відповідно до сучасних реалій». Проектом передбачалося змінити назву 25 українських міст, чий

назви пов'язані з постатями радянських державних та військових діячів або радянськими святами. Цей документ на початку нової сесії (7 вересня 2010 р.) не набрав достатньої кількості голосів для включення до порядку денного [4].

Повний перелік змін назв українських міст, запропонованих 2009 р. Ю. Гнаткевичем виглядав наступним чином: Артемівськ (Луганська обл.) – Катеринівка; Артемівськ (Донецька обл.) – Бахмут; Артемове (Донецька обл.) – Неліпівськ; Держинськ – у місто Щербинівка; Дніпродзержинськ – Кам'янськ; Дніпропетровськ – Січеслав; Димитров – Гродівка; Кіровоград – Єлісаветград; Кіровськ (Луганська обл.) – Голубіївськ; Кіровське (Донецька обл.) – Кленове; Котовськ – Бірзула; Красноармійськ – Гришин; Кузнецовськ – Вираш; Новомосковськ – Самар; Орджонікідзе – Покровськ; Первомайськ (Луганська обл.) – Олександрівка; Первомайськ (Миколаївська обл.) – Богопіль; Первомайський (Харківська обл.) – Лихачове; Першотравенськ (Дніпропетровська обл.) – Шахтарське; Свердловськ – Довжанськ; Торез – Чистякове; Цюрупинськ – Олешки; Щорс – Сновськ; Южноукраїнськ – Константинівськ; Южнокомунарськ – Бунге [4].

Той же народний депутат 12 січня 2011 р. зареєстрував новий проект постанови «Про підготовку до відзначення 20-річчя Незалежності України в частині перейменувань і повернення до колишніх найменувань, що були замінені внаслідок топонімічної політики тоталітарного сталінського режиму», котрий під час розгляду у парламентській залі (1 лютого 2011 р.) також не набрав відповідної кількості для включення в порядок денний. У цьому законопроекті мова йшла вже про зміну назви 16 міст («Артемівськ (Луганської обл.), Артемівськ (Донецької обл.), Артемове, Держинськ, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Димітров, Кіровоград, Кіровськ, Кіровське, Котовськ, Орджонікідзе, Свердловськ, Торез, Цюрупинськ, Щорс») [4].

16 травня 2012 р. Юрій Гнаткевич висунув ідею проведення 4 липня того ж року парламентських слухань «Топонімічна реформа в Україні: передумови та перспективи», яка також не одержала підтримки серед депутатського корпусу [4]. Наприкінці 2012 р. у зв'язку із завершенням каденції Верховної Ради

України VI скликання депутатські повноваження Ю. Гнаткевича припинилися.

Відмова від офіційного вживання комуністичної топоніміки відбулася після ухвалення Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (за це рішення проголосували 254 депутати, проти – 0, утрималось – 0, не голосувало – 53) [3]. Важливу роль у процесі «декомунізації» було покладено на Український інститут національної пам'яті та його очільника Володимира В'ятровича. Пропозиції, що надійшли від УІНП, в основному збігалися з ідеями Ю. Гнаткевича.

У залі Верховної Ради України в першій половині 2016 р. всі необхідні рішення були ухвалені. Вже 4 лютого 2016 р. було перейменовано Червонозаводське на Заводське (Полтавщина); Іллічівськ на Чорноморськ (Одещина); Артемівськ на Бахмут, Держинськ на Торецьк, Красний Лиман на Лиман (усі – Донеччина) [13]. Це рішення підтримали 230 депутатів, 2 висловилися проти, 11 утримались та 97 не голосували.

17 березня 2016 р. місто Орджонікідзе було перейменоване на Покров (Дніпропетровщина) [12]. За це проголосував 231 народний обранець, проти – 1, утрималось – 3 та 51 депутат не проголосував.

12 травня 2016 р. свою назву змінили українські міста Щорс на Сновськ (Чернігівщина), Котовськ на Подільськ (Одещина), Димитров на Мирноград, Красноармійськ на Покровськ (обидва – Донеччина) [8]. Це рішення підтримали 265, проти проголосували 8, утрималось – 12, не голосували – 84 народні депутати України.

19 травня 2016 р. Постанову про перейменування Дніпропетровська на Дніпро підтримали 247 українських парламентарів, проти – 16, утримались – 7, не голосували – 74 особи [9]. Того ж дня, нові назви одержали інші міста: Комсомольськ перейменували на Горішні Плавні (Полтавщина), Цюрупинськ на Олешки (Херсонщина), Ульяновку на Благовіщенське (Кіровоградщина), Артемове на Залізне (Донеччина), Дніпродзержинськ на Кам'янське

(Дніпропетровщина), Кузнецовськ на Вараш (Рівненщина) [10]. За ухвалення постанови було подано 249 голосів, проти – 3, утрималось – 7, не голосувало – 85 парламентарів.

14 липня 2016 р. українські парламентарі ухвалили рішення про зміну назви Кіровограда на Кропивницький [11]. Воно знайшло підтримку 230 нардепів, проти проголосували 5, утрималось – 6, не голосували – 89 осіб.

Враховуючи особливості сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні [2, 12, 14], для тимчасово окупованих територій 12 травня 2016 р. було ухвалено окремі постанови. Перший із цих актів стосувався т. зв. території ОРДЛО [12, 14]. На Донеччині було перейменовано декілька населених пунктів, наразі не контрольованих українською владою: Комсомольське змінило назву на Кальміуське, Южнокомунарськ на Бунге, Кіровське на Хрестівку, Торез на Чистякове. На Луганщині всі перейменовані міста поки що не повернулися під фактичний контроль України. Так, Артемівськ депутати перейменували на Кипуче, Кіровськ на Голубівку, Краснодон на Сорокине, Вахрушеве на Боково-Хрустальне, Красний Луч на Хрустальний, Петровське на Петрово-Красносілля, Свердловськ на Довжанськ, Стаханов на Кадіївку. Червонопартизанськ, який змінив назву на Вознесенівку, у тексті постанови помилково названий не містом, а смт [6]. За всі ці перейменування висловилися 245 народних обранців, проти – 11, утрималось – 11, не голосували – 94 особи.

Того ж дня, окремий документ було прийнято і для АРК. Більшість перейменувань стосувалось повернення кримськотатарської топоніміки для сільських поселень півострова. Постановою було змінено назву для одного міста. Красноперекопськ мав називатися Яни Капу. Вступ акту в дію відтермінований до часу повернення Криму під загальну юрисдикцію України [7]. Це перейменування знайшло підтримку 255 депутатів, проти проголосували 6, утрималось – 4, не голосувало – 93 особи.

Якщо проаналізувати здійснену декомунізацію назв міст, то значній їх частині було повернуто історичну назву (Сновськ, Олешки, Бахмут, Кам'янське, Кадіївка, Чистякове, Лиман, Сорокине) або одне з попередніх найменувань (Благовіщенське

мало таку назву лише у 1921–1924 рр.). Найбільш резонансними та багатостраждальними стали перейменування Дніпропетровська та Кіровограда. У деяких випадках висловлювалися пропозиції зміни етимологічного обґрунтування астіонімів. Зокрема, Дніпропетровськ та Іллічівськ пропонували вважати такими, чії назви пішли від ріки Дніпро та Апостола Петра, а Іллічівськ – від пророка Іллі. Для Комсомольська було запропоновано акронім «КОлектив Молодих Соціально МОтивованих Людей (Б) Справжніх (Б) Козаків».

Помітна частина перейменованих міст була заснована в радянські часи, тому за відсутності історичних (попередніх) назв було прийнято нейтральні варіанти: Іллічівськ змінив назву на Чорноморськ, Димитров – Мирноград, Красноармійськ – Покровськ, Дзержинськ – Торецьк, Артемове – Залізне, Комсомольське – Кальміуське. «Нейтральні» варіанти обрали для Котовська (Подільськ) та Червонозаводського (Заводське). Для нових астіонімів також використовували назви навколишніх сіл (Вараш, Горішні Плавні, Хрустальний, Боково-Хрустальне, Довжанськ, Голубівка), залізничної станції (Кипуча), одного з населених пунктів, що увійшли до складу існуючого міста раніше (Вознесенівка, Хрестівка, Петрово-Красносілля); навколишніх сировинних розробок (Покровські копальні для Покрова, шахта «Бунге»). Окремо можна згадати про використання кримськотатарської топоніміки (Яни Капу).

Проте, на сьогодні про повне завершення декомунізації астіонімів говорити зарано. На мапі України зберігаються такі міста як Дружба (до 1962 – Хутір-Михайлівський; Сумщина), Первомайськ (Миколаївщина), Первомайськ (до 1920 р. – Петромар'ївка; Луганщина), Первомайський (до 1952 р. – Лихачове; Харківщина), Красноград (до 1922 р. – Костянтиноград; Харківщина), Першотравенськ (до 1960 р. – Шахтарське; Дніпропетровщина), Червоноград (до 1951 р. – Кристинополь; Львівщина), Южноукраїнськ (Миколаївщина), Южне (Одещина), Новомосковськ (до 1794 р. – Самар; Дніпропетровщина), Ватутіне (Черкащина). Зберігається питання з відновлення кримськотатарської топоніміки міст АРК (Білогірськ (до 1944 р. – Карасубазар), Армянськ (до 1921 р. – Ермені-Базар).

Отже, декомунізація політичної карти України в першій половині 2016 р. перейшла у свою найбільш активну фазу. Можна констатувати, що «топонімічну реформу», зокрема стосовно міст, в основному вдалося здійснити. За відносно короткий проміжок часу назву змінили 32 українські міста. Проте, не всі комуністичні астіоніми виведені з обігу та не всім містам повернуто історичну назву. Повна реалізація норм декомунізаційного закону ускладнюється у зв'язку з конфліктом з Росією, певним опором місцевої влади та нерозуміння необхідності змін частиною українського суспільства.

Література

1. Гирич Я. М. Перейменування міст України (1991–2011 рр.) / Я. М. Гирич // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Шлях суверенної держави: 20-річчя проголошення незалежності України», Луганськ, 16 вересня 2011 р. / Н. М. Сафонова, А. В. Фомін. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – С. 77–82.

2. Закон України № 1207-VII від 15 квітня 2014 р. «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» / Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – С. 2172.

3. Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 26. – С. 1390.

4. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

5. Постанова Верховної Ради України № 1037-VIII від 17 березня 2016 року «Про перейменування окремих населених пунктів» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 15. – С. 23.

6. Постанова Верховної Ради України № 1351-VIII від 12 травня 2016 року «Про перейменування окремих населених пунктів та районів на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 23. – С. 8.

7. Постанова Верховної Ради України № 1352-VIII від 12 травня 2016 року «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 23. – С. 11.

8. Постанова Верховної Ради України № 1353-VIII від 12 травня 2016 року «Про перейменування окремих населених пунктів» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 23. – С. 15.

9. Постанова Верховної Ради України № 1375-VIII від 19 травня 2016 року «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 24. – С. 23.

10. Постанова Верховної Ради України № 1377-VIII від 19 травня 2016 року «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 24. – С. 23.

11. Постанова Верховної Ради України № 1468-VIII від 14 липня 2016 р. «Про приведення назви міста Кіровоград Кіровоградської області у відповідність із вимогами Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 32. – С. 40.

12. Постанова Верховної Ради України № 254-VIII від 17 березня 2015 р. «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» / Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 17. – С. 1001.

13. Постанова Верховної Ради України № 984-VIII від 4 лютого 2016 року «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – С. 49.

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р від 7 листопада 2014 р. «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» / Офіційний вісник України. – 2014. – № 92. – С. 33.

Демуз Інна Олександрівна

доктор історичних наук, доцент,

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПЕТРО СТЕБНИЦЬКИЙ – ОДИН З АКТИВНИХ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Сьогодні в українському соціумі постала нагальна необхідність дослідження життя і діяльності видатних діячів українського визвольного руху початку ХХ ст., вивчення історії державних установ і формувань Української революції 1917–1921 рр. Такі заходи мають сприяти популяризації історії українського державотворення та приверненні уваги до національно-визвольної боротьби українців. З іншого боку, актуальність і своєчасність розробки даної теми зумовлена відсутністю ґрунтовної інформації про участь П. Стебницького в революційних подіях минулого століття.

Петро Януарович Стебницький (1862–1923 рр.) – один з найбільш помітних, проте незаслужено забутих представників українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст., учасник Української революції 1917–1921 рр., будівничий української нації, державотворень, громадський діяч, публіцист, книговидавець, меценат, голова «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг», фундатор Всенародної бібліотеки України та її відділу «Україніки», засновник Української громади в Петербурзі.

Постаті П. Стебницького наразі присвячено значний масив досліджень: публікації біографічного характеру (дослідження А. Болаболъченка, окремі праці І. Демуз, І. Старовойтенко); науково-популярні та наукові видання з оцінкою ролі П. Стебницького в національно-культурному будівництві України кінця ХІХ – початку ХХ ст. (роботи Н. Зубкової, В. Піскун, І. Старовойтенко, М. Таборита); праці про книговидавничий, книгознавчий, бібліотечний та бібліографічний напрями його роботи (дослідження Т. Варави, І. Демуз, Л. Дубровіної, Н. Миронець, Г. Солоїденко, О. Степченко); праці з висвітленням

політичної складової діяльності громадського діяча (розвідки Л. Фурсенко, Р. Пирога); праці з аналізом еволюції політичних поглядів, а також літературно-публіцистичної спадщини (напрацювання А. Борця, С. Іваницької, Г. Макар); роботи, присвячені зібранню, опублікуванню й аналізу епістолярної спадщини П. Стебницького (дослідження І. Демуз, Т. Демченко, Л. Кузьменко, Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко). Тому в даній статті окреслимо роль громадського діяча в революційних подіях 1917–1921 рр.

Петро Стебницький був одним із лідерів Української Національної Ради (далі – УНР, Рада), утвореної відразу після Лютневої революції 1917 р. (19 березня) у Петрограді в якості повноважного представницького органу Української Центральної ради. УНР сформувалася з представників петроградських українських громадських організацій та політичних партій: від «старшого» та «молодшого» ГУП, Товариства ім. Шевченка, «Громади», Художнього товариства, Українського революційного комітету, української фракції ради робітничих депутатів, «Прес-бюро» тощо (15 членів). Для відносин з урядом Рада обрала виконавчий комітет (далі – Комітет) з 5 членів – О. Лотоцький (голова; пізніше обов'язки перейшли до П. Стебницького), П. Стебницький (секретар), Г. Голоскевич (скарбник), М. Корчинський, М. Славінський, при 2 кандидатах – П. Зайцеві та Ф. Слюсаренкові [1, арк. 2 зв.]. Компетенцією Комітету У.Н.Р. визнавалося «все, що взагалі пов'язане з українською справою, але зі згодою з київською центральною українською організацією» (Центральною Радою – *І.Д.*).

Комітет неодноразово наполягав на узгодженні з ним виборних кандидатур в урядові інстанції. На засіданнях УНР обговорювалися кандидатури на посади шкільних кураторів і комісарів Тимчасового уряду. Важливість призначення губернських комісарів чи інших представників місцевої адміністрації зумовлювалася тим, що «ці люди повинні бути близько знайомі з побутовими умовами краю, з мовою населення, з місцевими економічними, соціальними та національними відносинами» [2, арк. 3].

Комітет УНР опікувався питаннями утворення крайової організації з представництвом різних націй, обговоренням проекту автономії, питаннями приїзду до Петрограду делегацій з Києва, проблемами засланців-галичан, справою народного банку, питаннями асигнування від уряду на шкільну і просвітню справу. УНР клопоталася питанням Холмщини, збиралися відомості про місцеперебування холмських виселенців і вживалися заходи щодо їх організації. Зокрема, П. Стебницький брав участь в обговоренні питань Селянської спілки та селянського руху на Волині, впровадження української мови в судових інстанціях (ухвалено звернутися із запискою до міністра юстиції), призначення українських представників на посади в новостворені інституції – «Совет по делам печати» і Комісія по самоврядуванню [1, арк. 8 зв., 9], питання візиту до обер-прокурора Синоду в справі архієрейських посад, видання Біблії та передрук Євангелія. Крім того, П. Стебницький разом з О. Лотоцьким підготував для Тимчасового уряду записку про нагальне задоволення національних інтересів українського народу, яка обговорювалася 17 та 23 березня 1917 р. на зустрічі представників УНР з прем'єр-міністром князем Г. Львовим [3, с. 15]. 15 травня 1917 р. П. Стебницький мав зустріч з міністром освіти Синявським з приводу облаштування шкільної справи.

Напружені стосунки між Тимчасовим урядом та Українською Центральною Радою і, як наслідок, УНР, впливали на емоційний стан П. Стебницького, про що він неодноразово писав у листах до Є. Чикаленка. 11 березня 1917 р. Петро Януарович, оцінюючи тогочасні революційні події, відмічав: «Час надзвичайно складний і одвічальний, можна на перших кроках наробити багато помилок, які потім надовго попусують справу... Все б треба вести або спільно, або диктатурою з одного осередку. ...все, що скоїлось, ще в моїх очах не набралось реального життя і не стало на твердому ґрунті: от, здається, прокинемось, озирнемось – і знов перед нами розбите корито... І це не така неможлива річ, бо на зміцнення здобутків працює сил не так багато, як на їх втрату... В наших колах теж бере силу молодий запал, крайні лозунги, гострі позиції... Не охочий я до того всього і почуваю себе якось навіть наче чужим серед

цих нових настроїв. Раз у раз у розмовах та порадах бачу, що я вже не збіжу з сучасними формами руху, бо занадто, очевидно, старий... Мені все здається, що ми занадто мало маємо, щоб на багато претендувати: мовляв, на грош амуніції, а на рубль амбіції...» [4].

Зі зміцненням становища Центральної Ради та переїздом більшості членів УНР з Петрограду до Києва функції останньої почали поступово звужуватися, а після проголошення II Універсалу (3 (16) липня 1917 р.) їх перебрав комісар України при Тимчасовому уряді, яким і став П. Стебницький. Саме з приводу цього урядового призначення Є. Чикаленко в листі до товариша писав: «Не завидую Вашому ...становищу. Воно, на мою думку, надзвичайно важке, але й колосально велике; мені гадається, що доля висунула Вас на найвищу, на найважливішу постать в історії визволення, чи відродження України. Я знаю, що у Вас стане такту, уміння бути буфером між двома отими таранами, що битимуть Вас з обох боків ... Хотілося б вірити, що у Вас знайдеться сила все витерпіти до кінця, хоч і вмерти! ...терпіть, терпіть, голубе, до загину!» [5].

Під час першого офіційного візиту П. Стебницького як комісара Генерального Секретаріату при Тимчасовому уряді до заступника міністра-голови О. Коновалова український діяч вказував на ігнорування та вороже ставлення російської влади до Секретаріату. Другим питанням, не менш важливим, поставленим П. Стебницьким, було питання української мови. Зокрема, в розмові з О. Коноваловим він зазначив, що «...урядові треба зробити відповідні вказівки місцевим властям, що вони на українській території повинні ставитись з такою самою повагою до української мови, як і до загальнодержавної російської» [6, с. 3].

Після жовтневих подій 1917 р. адміністративний апарат в Україні, призначений Тимчасовим урядом, цілковито перестав діяти і вся влада перейшла до Української Центральної Ради та її адміністрації. П. Стебницький, не сприймаючи більшовицької влади, переїхав з Петрограду до Києва. 21 січня 1918 р. Радою Народних Міністрів діяча було затверджено членом Фінансово-економічної ради Української Народної Республіки. Проте лише в

червні 1918 р. П. Стебницький приїхав до Києва як відряджений Комітетом українського громадянства в Петрограді в справах евакуації українських громадян до України [3, с. 17].

16 липня 1918 р. П. Стебницького було призначено сенатором Адміністративного Генерального суду Державного сенату Української держави. Від 9 серпня до 7 жовтня 1918 р., будучи заступником голови Української мирової делегації, він став учасником українсько-російського переговорного процесу між Національним Союзом та П. Скоропадським, результатом якого було входження п'яти українських міністрів до уряду Ф. Лизогуба.

З 24 жовтня по 14 листопада 1918 р. П. Стебницький був міністром народної освіти та мистецтв Української держави. Разом з М. Василенком П. Стебницькому належить важлива роль у підписанні закону про заснування Української академії наук (в архіві зберігається лист Академії П. Стебницькому від 20 листопада 1918 р. з подякою за участь в її заснуванні, підписаний В. Вернадським та А. Кримським). 30 листопада 1918 р. на Спільному зібранні, що констатувало створення Української академії наук, були проголошені подяки «...колишньому міністрові освіти М. П. Василенкові за його незабутні заслуги в справі заснування Української академії наук та його наступникові, теж колишньому міністрові, П. Я. Стебницькому, що щиро допоміг довести справу до бажаного кінця» [3, с. 17].

Як правомірно вважає Р. Пиріг, – за два тижні на посаді міністра – П. Стебницькому вдалося провести дев'ять засідань уряду, на яких: затвердили статут, штати, фінансування і призначення членів УАН; закон про заснування Академії наук і наказ про склад її дійсних членів були оприлюднені лише 22 листопада, проте датовані вони 14 листопада (останнім днем роботи уряду другого скликання) і під ними стоять підписи міністра П. Стебницького [7, с. 343].

У 1919 р. його було обрано Найвищим Суддею УНР, про що свідчить формулярний список П. Стебницького від 4 лютого 1919 р. 17 січня він, як колишній міністр гетьманського уряду, був викликаний на допит в якості свідка

до Верховної слідчої комісії, створеної для розслідування злочинів правління П. Скоропадського. Діяч розповів про обставини свого призначення міністром, спробах української групи протистояти правому курсу урядової більшості, перипетях навколо заборони скликання Національного конгресу, відставки Кабінету міністрів. При цьому П. Стебницький рішуче виступив на захист В. Науменка – свого наступника на посаді міністра освіти в уряді С. Гербеля, якому були висунуті звинувачення. Він вважав, що сам факт входження до Кабінету міністрів йому ставити за провину не можна, адже заслужений і поважний діяч на полі української культури завжди стояв осторонь політики і як федераліст міг довіритися гаслам останньої орієнтації гетьмана [7, с. 344, 345].

Під час обшуку в будинку діяча були вилучені його особисті документи і книги, а самого П. Стебницького заарештовано. Його арешт не залишився непоміченим: за нього клопотали комісаріати народної освіти і закордонних справ, а 8 березня 1919 р. на Спільному зібранні Української академії наук Неодмінний секретар Академії А.Кримський повідомив про затримання П. Стебницького – одного з редакторів Біографічного словника. Вченими було постановлено клопотатися перед владою про його визволення, що й вдалося зробити [3, с. 18].

Таким чином, Петро Стебницький брав активну участь у подіях Української революції 1917–1921 рр., виконуючи обов'язки секретаря, згодом – голови Української Національної Ради в Петрограді, одноосібного представника Центральної Ради (комісара) при Тимчасовому Уряді, сенатора Адміністративного Генерального суду Державного сенату, очільника Української мирової делегації в українсько-російському переговорному процесі, міністра народної освіти та мистецтв Української держави часів П. Скоропадського. Громадський діяч наполегливо працював над питаннями захисту українства, розв'язував конфліктні ситуації, що виникали між міністерствами Тимчасового уряду і Генеральним Секретаріатом України, уважно слідкував за ставленням уряду до українського питання, плекаючи надію на визнання автономії України. Крім того, публіцистика П. Стебницького мала яскраво виражений націо-, державотворчий

та антиколоніальний характер. Перспективним вбачається й аналіз публіцистичної спадщини діяча, яка сприяла утвердженню ідеї окремішності української нації, її права на самовизначення та окремий шлях розвитку національної культури.

Література

1. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 244. № 592. Журнали Комітету Української Національної Ради в Петрограді. [Протоколи засідань]. 23 лютого 1917 р. – 27 квітня 1918 р. – 13 арк.

2. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 244. № 591. Украинский национальный совет (в Петрограде). Временному правительству [Записка с предложением участия членов совета в деятельности Временного правительства]. [1917]. Черновик рукою П. Стебницького и А. Лотоцкого. 9 лл.

3. Степченко О. П. Архівна спадщина П. Я. Стебницького у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог / О. П. Степченко. – К.: НБУВ, 2014. – 464 с.

4. Лист П. Стебницького до Є. Чикаленка від 11 березня 1917 р. // Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки. – К.: Темпора, 2008. – С. 483.

5. Лист Є. Чикаленка до П. Стебницького від 21 липня 1917 р. // Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки. – К.: Темпора, 2008. – С. 500–501.

6. Стебницький у Коновалова. (Од власного кореспондента) // Нова Рада. – 1917. – 3 жовтня (№ 152). – С. 3.

7. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / Р. Я. Пиріг. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – 518 с.

Довжук Ігор Володимирович

доктор історичних наук, професор,

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ХУДОЖНИКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

Митці України, передусім графіки, живописці й архітектори, розпочали пошуки нових форм в образотворчому мистецтві. Тут вважаємо за необхідне проаналізувати передусім таке мистецьке явище, як українська графіка, розквіт якої стався саме наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. Саме в цей час розпочалася діяльність цілої плеяди молодих українських митців: *Георгія В'ячеславовича Якутовича* (1930–2000), *Сергія Тадейовича Адамівича* (1922–1998), *Олександра Григоровича Данченка* (1926–1993), *Олександра Івановича Губарева* (н. 1926), *Надії Йосипівни Лопухової* (н. 1928) та ін.

Графіка періоду «відлиги» – галузь мистецтва, у якій яскраво відобразились нове бачення митців і їхні творчі сподівання. Молоді українські митці мали на меті повернути графіці самостійність, зробити її незалежною від живопису. Тому вони звернулися насамперед до найбільш характерних графічних технік – деревориту й лінориту. Дереворит і лінорит – окремі галузі гравєрства, які виробляються з відбитків з дерев'яних кліше (у лінориту іноді – з лінолеуму), на яких вирізьблюються візерунки. Ці дві техніки відомі в Україні, здебільшого на Волині та Галичині, з початку XIV ст. і були майже забуті у XVIII–XIX ст. [1]. Мистецтво деревориту й лінориту відроджується у 20-х роках минулого століття, а особливого розквіту досягає на початку 50-х років. Їхньою характерною ознакою є те, що дерев'яна основа може бути використана лише один раз. Цей факт підкреслює творчу працездатність графіків і стремління до пошуку нових мистецьких форм і технік. Художні особливості лінориту відповідали прагненням молодих графіків.

Аналізуючи творчу працю інтелігенції в нових політичних умовах, слід назвати найяскравіших представників нової

генерації в галузі образотворчого мистецтва з їхнім творчим доробком. За десятиріччя «відлиги» Георгій Якутович підготував ілюстрації до повістей «Fata morgana», «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського (1864–1913), драматичних поем «Ярослав Мудрий» та «Свіччине весілля» Івана Кочерги (1881–1952), збірки оповідань за мотивами українських дум «Козак Голота» Марії Пригари (1908–1983) та ін. Заслужують уваги й ілюстративні цикли Сергія Адамовича до роману «Злочин і кара» Федора Достоєвського (1821–1881), повісті Ольги Кобилянської (1863–1942) «Земля», «Вечорів на хуторі біля Диканьки» Миколи Гоголя (1809–1852) та збірки оповідань Марка Вовчка (1833–1907) [2]. Характерною з цього ряду постає систематичність як видання книг українських авторів, так і увага художників саме до українських сюжетів.

У той же час процес оновлення, що розпочався зі зміною політичного курсу, торкається і такої графічної техніки, як малюнок. У цій формі образотворчого мистецтва художники також віднайшли натхнення в народному мистецтві, у стародруках, художніх творах 1920-х рр. Виділяє художників зазначеного періоду і дає можливість наголосити на утворенні нової генерації митців стилістична єдність творів.

На тлі аналізу творчої праці художників України слід звернути увагу на митців *Донбасу*. Нова школа графіки, започаткована в Києві, віднайшла наслідувачів у зазначеному регіоні. Розвиток нових художніх форм і сюжетів стався в перевагу тому, що більшість замовлень для митців Сталінської і Ворошиловградської областей, які входили до Спілки художників України, становили не ілюстрації до літературних видань, а агітаційні плакати, дошки, газети. Це перш за все пов'язано з тим, що в регіоні в досліджуваний період не існувало видавництва, які б потребували художніх ілюстрацій, а головне, кількість державних замовлень на агітаційні матеріали перевищувала можливості місцевих художників через концентрацію промислових об'єктів, для яких і виконувались замовлення [3].

Досліджуючи нову генерацію, що виокремилась в образотворчому мистецтві *Донбасу*, натхненна ліберальними реформами, слід висвітлити творчу працю окремих представників

цього виду мистецтва, які перші втілили у свої роботи нові, не дозволені офіційною владою сюжети і застосували творчі заходи і методи, запропоновані київськими майстрами.

Так, національні мотиви чітко простежуються у творчих здобутках графіка з м. Сталіно *Володимира Степановича Шенделя* (н. 1936). Відомими стали історичні серії художника «Донбасс дореволюционный» і «Да, скифы мы», які, за власним висловом автора, підкреслюють особливу історичну долю Донбасу як Дикого поля з його вільнолюбним характером. Цікавими з цієї точки зору виглядають також праці *Миколи Івановича Шуліки* (1931–2005), визнання яких відбулося вже за років незалежної України. Графік і живописець Микола Іванович, народжений у Біловодську, полотнами, створеними в 50–60-х рр. ХХ ст., оспівував історію і самобутність Слобожанської землі. Характерною рисою його творчості в зазначений період є відсутність кольору в графічних роботах і використання надзвичайно широкої гами кольорів в акварельних роботах. Але в період контрольованого лібералізму Хрущова художня праця оцінювалась за фактом виконання державного замовлення чи дотримання у творчості тематики, яка схвалювалась партійним керівництвом, – воєнно-героїчна, тема праці тощо. Саме через недотримання ідеологічно вигідної тематики художня цінність картин згаданих художників Донбасу була визнана вже за часів «перебудови». Миколу Шуліку, наприклад, прийняли до Спілки художників України лише у 1989 р., а вже на початку 90-х років йому присуджено ряд державних нагород за творчі здобутки [4]. У такому ракурсі постає закономірне питання: невже талант художника визрів лише після проголошення державної незалежності України?

Серед найбільш творчо плідних художників Ворошиловградської області слід виокремити постать *Віктора Беневича Буркулая* (1927–2000), картини якого визнані не лише в Україні, а й у світі. Творчість і особа В. Буркулая в аналізі проблеми постають швидше як виняток із загального ряду, адже основним методом, яким у своїй творчості керувався художник, був соціалістичний реалізм. Ним створено ескізи панно, мозаїк, пам'ятники, інтер'єри громадських будівель на території всього

Донбасу. Незважаючи на це, В. Буркулай не був прийнятий до Спілки художників України через неодноразове прилюдне засудження бюрократичної системи, яка панувала в усіх сферах життя суспільства. При цьому показовим є факт, що художнику, який не входив до творчого об'єднання, надходили державні замовлення. Серед таких мозаїка-триптих «Первопроходчики» (1959), ілюстрація до видання «Книги о вкусной и здоровой пище» (1955). Характерними для досліджуваного періоду у творчості В. Буркулая стають і роботи, виконані в стилі ню (1959–1960 рр.), що зазнає різкої критики в першу чергу з боку невідповідної публіки і, звісно, партійного апарату республіки [5].

Майстерність і творчі здібності художників Донбасу в період «відлиги» знайшли свою реалізацію завдяки талановитого педагога зі спеціальних дисциплін Ворошиловградського художнього училища *Олександра Олександровича Фільберта* (1911–1996), творчі здобутки якого високо оцінюються в Україні й за кордоном і після завершення радянської епохи з її суворими вимогами щодо витворів мистецтва. Це свідчить про наявність справжнього творчого потенціалу, який знайшов відображення не завдяки, а всупереч зовнішнім обставинам. О. Фільберт, який визнається засновником художньої школи реалізму у Східній Україні, створив перше в Донбасі відділення Спілки художників УРСР, а в 1957 р. виступив делегатом на першому з'їзді художників СРСР. Свідченням непересічного таланту художника є факт експонування його картин більш ніж на 50 міжнародних і вітчизняних виставках [6].

Висвітлюючи творчу працю художників Донбасу, важливо відмітити й вихідців з регіону, які посіли почесне місце в масштабі республіки. Так, живописець *Сергій Олексійович Григор'єв* (1910–1988), який народився і виріс у м. Луганську, навчався в Київському художньому інституті. Ранні твори С. Григор'єва присвячені образам радянської молоді: «Фізкультурники», «Діти на пляжі», «Баяніст», «Свято молоді», у повоєнні роки пише жанрові полотна на теми родини і школи: «На зборах», «У рідній сім'ї», «Воротар», «Батьківські збори». Уже з початку 60-х років провідне місце в його творчості посідають портрети. За картини

«Прийом у комсомол», «Воротар», «Обговорення двійки» С. Григор'єв удостоєний Державних премій у 1950 і 1951 рр. [7].

Отже, відродження українського художнього мистецтва, з оглядом на його національну самобутність, можна зіставити з аналогічними процесами, що мали місце в мистецтві України в цілому за часів правління М. Хрущова. Митці Донбасу в цьому процесі не стали виключенням, їхній творчий внесок у світову й Українську скарбницю духовного розвитку неможливо переоцінити.

Література

1. Мистецтво України: Енциклопедія в 5 т. / Відп. ред. Кудрицький А. – К.: Українська енциклопедія, 1995. – Т. 1. – С. 214.
  2. Ламонова О. В. Київська книжкова графіка кінця 50-х – початку 70-х років ХХ століття. Тенденції розвитку, стилістика, майстри: автореф. дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.05 / О. В. Ламонова. – К., 2006. – С. 7–12.
  3. Довжук І. В. Творча інтелігенція Донбасу в 50–60-х рр. ХХ ст.: монографія / І. В. Довжук, Г. С. Сергієнко. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – С. 23.
  4. Там само. – С. 24.
  5. Там само. – С. 25.
  6. Художники Луганщини: Фотоальбом / Благотворительный фонд, В. Дзюнь, Луганская инициатива, А. Данилов. – Луганск: Луганская инициатива. – 2001. – 92 с.
  7. История Луганского края / В. С. Курило, И. Ю. Бровченко, А. А. Климов, К. И. Красильников, В. Ф. Семистяга, В. И. Подов. – Луганск: Альма-матер, 2003. – С. 218.
-

Заремський Мечислав Йосипович

кандидат філософських наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Заремська Іванна Мечиславівна

викладач,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «КУЛЬТУРА»: ВІТЧИЗНЯНІ ПРІОРИТЕТИ

Розробка теоретичних (у тому числі – філософських) проблем культури набуває нині першорядного значення, оскільки є одним з необхідних завдань осмислення включеності духовного процесу України у загальний світовий контекст. Філософський аналіз культури, звичайно, має цінність і сам по собі, адже поза філософською рефлексією культура сприймається як щось фрагментарне, дискретне, позбавлене внутрішньої єдності і цілісності.

Актуальність нашого дослідження, не в останню чергу, визначається нагальною потребою в пошуку соціокультурних, інтелектуальних, гуманістичних інваріантів у творчості мислителя XVIII ст. Якова Павловича Козельського (1728–1794) щодо розробки українським філософом культурологічної проблематики у зіставленнях із відповідними системно-теоретичними модифікаціями основних течій філософії XVIII ст.

Є всі підстави стверджувати, що саме Якову Козельському – авторові «першої, – за оцінками глухівчанина Я. М. Колубовського, – російської системи філософії» [1], українська філософія має завдячувати розробці категорії «культура», хоча, на жаль, дуже часто його ім'я навіть не згадується (що є вкрай несправедливим!) у джерелах з історії вітчизняної культури.

Суть проблеми, на наш погляд, може полягати в контекстуальному аналізі становлення категорії «культура»

у філософській творчості Я. Козельського. Це, на нашу думку, певною мірою сприяло б встановленню вітчизняних пріоритетів стосовно розробки власне українськими мислителями найважливіших філософсько-методологічних проблем, сформувало б сприйняття нашої філософії як особливої, самостійної і різнобічної за змістом і напрямками течії світової філософської думки.

Загальноновизнаним є те, що категорія «культура» є багатозначною, характеризується поліфонією смислів і відображає історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражених у формах і типах організації її життя. При цьому аналіз такого становлення, як правило, проводиться на матеріалі західноєвропейської філософії [2, с. 95; 3, с. 23]. Переважна більшість філософів – дослідників і лінгвістів – дотримується думки, згідно з якою термін «культура» в українській культурології вперше зафіксовано у творах уродженця Борзни, що на Чернігівщині, Данила Велланського (1774–1847), послідовника філософії Шеллінга. Загалом погоджуючись з цією тезою (поняття «культура» справді у вітчизняних філософських текстах до Д. М. Кавунника-Велланського не вживалось), все ж маємо зауважити, що поняття можуть передаватися описово, контекстуально, отже, відсутність терміну для означення певного змісту ще не означає відсутність поняття. Погодимось з авторитетними думками тих істориків філософії, котрі орієнтують дослідників на застосування контекстуального аналізу, сукупність контекстів, співзначень, у яких вживаються терміни [4, с. 83–92].

Початок XVIII ст. – «переважно філософського», як називав його О. І. Галич, – епоха поступової синхронізації розвитку вітчизняної культури з західноєвропейськими, епоха перекладів, епоха створення «республіки вчених» на теренах Російської імперії.

Який же саме соціально-етичний сенс вкладався просвітниками в поняття «культура»? У західноєвропейській філософії домінує буквальний етимологічний переклад слова «cultura», а також інші деривати від «colo» (наприклад, колонія, культ) у значенні «землеробство». І такий натуралізм у розумінні

культури цілком відповідав поглядам на «природу» людини, «природний стан» тощо: індивід у мислителів Просвітництва визнавався не таким, що «виникає в ході історії», а чимось даним від природи. І не випадково в античності лексема «культура», крім землеробства означала також «виховання», «навчання», «очищення» натури людини [5, с. 321]. Можна сказати, що «землеробство – cultura» тлумачилося як діяльність, де реалізується єдність людини як частини природи. Із землеробством асоціювалася простота, природність, а саме природність і є для просвітників розумною і корисною. Цікаво, що у найбільш прогресивній на той час педагогіці Дж. Локка знатним людям рекомендувалося «виховувати своїх дітей так, як добрі селяни своїх виховують» і стверджувалось, що «проста і груба натура сама собою кращою вважається, ніж вимислом прикрашена приємність» [5, с. 276].

Ще далі йде Ж.-Ж. Руссо: «від оранки землі, – пише він, – з необхідністю наступив її поділ, а із власності, вперше визнаної – перші правила правосуддя» [6, с. 131]. Інші ж «художества» – винаходи в галузі металургії, «прирошування» мов, талантів, дослідів тощо – з'являються лише на основі землеробства: «обробляючи поля, – пише Руссо, – ми освічуємо свій розум» [7, с. 262].

Проблема відчуження землі, речей і майна починає займати все помітніше місце в роздумах російських філософів (С. Десницького і особливо Я. Козельського.) Про це свідчать вже початкові декларації частини III головного розділу «Юриспруденція» – «Про обов'язки людини у стосунках з іншими людьми» твору «Філософічні пропозиції» (1768) Я. Козельського: «Для більш вигідної організації людського життя варто запровадити відчуження майна, тобто передачу речей із власності однієї людини у власність іншої» [8, с. 494].

Поняття «культура» зайняло своє місце як філософська категорія лише у 20–30-х роках нового століття, і то під впливом ідей І. Канта – «законодавця мод» на філософському поприщі Європи початку XIX ст. Міркування кенігсберзького мислителя яскраво відобразили розуміння ним відтінків значень термінів «дисципліна» і «культура»: для виховання таланту культура

має позитивне, а дисципліна – негативне значення, оскільки культура сприяє формуванню навичок, а дисципліна звільняє нас від «деспотизму бажань». Що ж стосується культури, то вона витлумачується як свобода усвідомлювати і формулювати мету, змінювати (і покращувати!) природу, суб'єкта цього процесу – людину. Але І. Кант не є автором принципово нового тлумачення культури: для нього вона, як і для попередників, пов'язана з обробкою землі, з появою власності (а на її основі – нерівності), громадянського устрою [9, с. 54]. Хоча, звичайно, сам термін «культура» німецьким філософом вже активно використовується. І. Кант, як відомо, застосовує цю дефініцію в кількох значеннях. У своєму творі з історії філософії німецький мислитель користується поняттям «культура» при характеристиці протилежності дисциплінування як «вимушеного мистецтва» і подальшого розвитку природи.

Оскільки метою нашого аналізу є все ж дослідження місця і ролі українського мислителя Якова Козельського в розвитку філософії XVIII століття, зауважимо, що, випереджаючи Канта на два десятки років, думки українського мислителя з «Філософічних пропозицій» 1768 р. перегукуються з положеннями «Критики здатності судження» (1790 р.) про необхідність створення досконалого громадянського суспільства для дисциплінування людей, схильних до особистої свободи, аби останні мали б підпорядковувати свою волю інтересам цілого, що дозволило б їм вступити в громадський союз. Я. Козельський зазначає: «Благополуччя цілого народу полягає у тому, що кожен із його членів втрачає малу частину своїх задовольень, аби натомість набути незрівнянно більшу, оскільки усі люди в суспільстві бажають мати власність, честь, славу, спокій, веселощі тощо; і якщо всі вони будуть бажати цього безмежно, то важко стати кому-небудь із них благополучним; якщо ж кожен із них поступиться одним якимось чи то незначною частиною із усіх бажань суспільству, тоді майже всі вони без винятку будуть задоволеними і тому благополучними» [8, с. 256].

Дослідник проблем становлення категорії «культура» О. М. Лисюткін у своїй статті пише: «Цікаво, що близькі до

Канта ідеї розвивав у «Філософічних пропозиціях» [1788 – виділено нами – *М.З., І.З.*] Я. П. Козельський» [10, с. 105]. Тут, перш за все, впадає у вічі така деталь: О. Лисюткін декілька раз [10, с. 103–105] – випадково чи ні – повторює суттєву помилку: насправді, як нам відомо, «Філософічні пропозиції» Козельського були написані двадцятьма роками раніше – у 1768, а не в 1788 р. На цей час у Канта не було написано ні однієї з його знаменитих «Критик». А отже, не Козельський повторює Канта, а навпаки: близькі до позиції Козельського ідеї згодом висловив і І. Кант. Я. Козельський, аналізуючи зміст теорії суспільного договору Руссо, пише: «Людина зі зміною натурального стану в громадянській набула у вчинках своїх справедливості замість спонукання, у справах своїх – моральність, на місце потворної сліпоты, і у всьому своєму житті – обов'язок замість натурального примусу, і слідує за розумом, не прислухаючись до своїх схильностей; і хоча вона через ці зміни втрачає багато натуральних вигод, однак на місце них набуває інших значних якостей, здібності її безперервно зростають, уявлення розширюються, думки стають благородними, і вся її душа підноситься до такої міри, що якщо б зловживання новим цим станом часто-густо не опускало її нижче від натурального стану, то повинна вона була б постійно і безперервно благословляти той час, який вивів її із того стану і перетворив із нерозумної і обмеженої тварини в розумну людину» [8, с. 180]. Показовим є й продовження: «У громадянському стані людина отримує ще й моральну свободу, яка робить її господарем над самою собою, оскільки спонукання бажань є рабством, а підкорення встановленим законам є свобода» [8, с. 180].

Таким чином, свобода і культура кваліфікуються Яковом Козельським не як природовідповідність, слідування законам природи, а як цілепокладання незалежної особистості в громадянському суспільстві, вдосконалення розумових і фізичних здібностей, звичаїв, моралі.

Література

1. Die Philosophie in Russland. Studie von Jakob Kolubowsky. – St. Petersburg., 1893. – 302 s.

2. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка (30–90-е годы XIX в.) / Ю. С. Сорокин. – М.–Л.: Наука, 1965. – 21 с.
  3. Соколов Э. В. Культура и личность / Э. В. Соколов. – Л.: Наука, 1972. – 51 с.
  4. Горский В. С. Контекстуальный анализ в историко-философском истолковании / В. С. Горский // Философские науки. – 1980. – № 5. – С. 83–92.
  5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Рус. яз., 1976. – 1096 с.
  6. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о начале и основании неравенства между людьми / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1782. – 131 с.
  7. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Наука, 1969. – 704 с.
  8. Козельский Я. П. Философические предложения // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века / Я. П. Козельский. – М., 2010. – Т. 1. – 216 с.
  9. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант – М.: Наука, 1980. – 712 с.
  10. Лисюткин О. М. К вопросу о стновлении категории «культура» (XVIII – нач. XIX вв.) / О. М. Лисюткин // Философские науки. – 1982. – № 3. – С. 98–105.
-

Коротенко Дарія Валеріївна

кандидат історичних наук,

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ПОЛІЦІЇ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ДО РЕФОРМИ 1862 р.

На початку 1860-х рр. виникла нагальна потреба реформування поліцейської системи Російської імперії, адже посилення влади на місцях було необхідною умовою подальшої трансформації та модернізації. Зокрема, після впровадження селянської реформи 19 лютого 1861 р. держава потребувала

сильного та добре структурованого поліцейського апарату на місцях із метою зупинення будь-яких виступів селян, невдоволених наслідками реформи.

Для ґрунтового аналізу змін, які відбулися в діяльності поліції в 1860–1890-х рр., необхідно, перш за все, приділити увагу адміністративно-територіальному устрою Катеринославської губернії напередодні їх впровадження, оскільки в наступні десятиліття кардинальних перетворень у цілому не відбувалося. Станом на 1862 р. площа Катеринославської губернії складала 59.485.090 кв. верст із населенням 1.051.222 осіб та щільністю 17,68 осіб на км² [1, с. 120]. Катеринославська губернія поділялася на 8 повітів із відповідною кількістю волостей. У тому числі Олександрівський повіт нараховував 9 волостей, Бахмутський – 5, Верхньодніпровський та Катеринославський – по 3, Новомосковський – 7, Павлоградський – 5, Ростовський – 4 і Слов'яносербський – 2 волості. У кожному повіті було по 2 поліцейських стани. Виняток становив Олександрівський повіт, в якому було 4 стани (оскільки до його складу входив Маріупольський грецький округ і частково землі Азовського козацького війська), а також Ростовський повіт, до якого входили м. Таганрог і Нахичеванський вірменський округ [1, с. 45].

В адміністративному відношенні Катеринославська губернія входила до складу Новоросійсько-Бесарабського генерал-губернаторства, яке очолював генерал-губернатор (до 1864 р. – О. Г. Строганов, у 1864–1873 рр. – П. О. Коцебу), що призначався імператором. Йому підпорядковувалися не тільки місцева адміністрація і поліція, але й війська, розквартировані в межах підвідомчої йому території.

Укладач «Материалов для географии и статистики России» В. Павлович відзначав, що адміністративно-територіальний устрій Катеринославської губернії був досить незручним, оскільки, «немає жодної губернії в Росії, настільки невігдно розмежованої щодо управління, як Катеринославська губернія. Досить глянути на карту, щоб переконатися в цьому» [1, с. 273]. Таким чином, губернія не була цілісною територією: до неї зараховувалися Таганрозьке градоначальство, іноземні колонії, Азовське козацьке військо, колишні військові поселення і Луганський гірничий округ.

Всі ці частини не підпорядковувалися єдиному губернському керівництву. Округи мали своє управління і підпорядковувалися своєму виборному начальнику. «Гирло Дону – центр притулку всіх бродяг, – підкреслювалося у вищенаведених матеріалах. – і якщо взагалі у нас міська і земська поліція є досить слабкою установою, то при гирлі Дону ця слабкість доведена до крайніх меж. Навіть стало місцевим народним прислів'ям: «якщо попався (на злочині), так біжи на Дон» [1, с. 273]. В околицях Таганрога і Ростова неможливо було переслідувати утікачів, оскільки вони могли переїжджати з Ростовського повіту в Землі Війська Донського, а потім в Таганрозьке градоначальство тощо.

Нахічеванський округ складався з 5 вірменських поселень. Так само, як і греки в Маріупольському окрузі, вірмени мали «особливі права», що були даровані «на вічні часи» імператрицею Катериною II. Греки отримали їх 21 травня 1779 р., а вірмени – 14 листопада цього ж року. Зокрема, у жалуваних грамотах зазначалося, що «суд, розправа і вся внутрішня поліція» надавалися поселенцям на підставі загальнодержавних узаконень, причому начальники цих установ обиралися відкритим голосуванням мешканців і користувалися чинами і платнею за штатом Азовської губернії, перебуваючи під апеляцією намісницького управління. У села призначалися особливі урядники з росіян, які мали бути тільки «охоронцями їх та заступниками», не втручаючись у судочинство поселян [1, с. 275]. Крім того, грецькі поселення управлялися Маріупольським Грецьким Судом, у підпорядкуванні якого були міська і земська поліція. Вірмени управлялися Вірменським магістратом, якому так само підпорядковувалася міська і земська поліція вірмен [1, с. 275].

Військо Донське мало свою організацію. Посада отамана була виборною та підпорядковувалася губернатору. Уряд часто користувався допомогою козаків, виділяючи козацькі загони в прилеглі райони (Ростовський повіт), для підтримання порядку. Так, у Ростовському повіті на 1861–1862 рр. був 101 донський військовий урядник та 18 відставних донських військових чинів для охорони території. Вони часто використовувалися

для охорони громадського спокою та придушення народних заворушень [1, с. 345].

Слід зазначити, що на початку 1860-х рр. структура поліцейських органів Катеринославської губернії була наступною. Міська поліція губернського міста Катеринослав складалася з поліцмейстера або городничого, дільничних приставів та квартальних наглядачів. До поліцейських управлінь належала також пожежна команда міста на чолі з брандмейстером. У м. Нахичевань не було поліції в тому вигляді, в якому вона існувала по всій губернії, замість неї були наглядачі вірменських поселень у кількості 4 осіб. Поліцію Таганрозького градоначальства в місті складали поліцмейстер, пристав з цивільних справ, пристав з кримінальних справ та секретар. На території градоначальства діяли 3 дільничних приставів та 7 квартальних наглядачів, брандмейстер пожежної команди, наглядач Троїцької волості відомства поліції, наглядач Грецьких хуторів та доглядач тюремного замку. Окремий устрій мала Нікопольська поліція (Катеринославський повіт), яка складалася з городничого, дільничного пристава, письмоводителя та поштмейстера.

Губернську повітову поліцію утворював колегіальний орган, що носив назву земський суд. До його складу входили справник, неодмінний засідатель, засідатель від корони по корчемним справам та секретар суду. Виконавчими чинами поліції у станах були станові пристави [2, с. 102].

Важливою, на наш погляд, є також оцінка матеріального утримання поліцейських чинів у передреформений період. Так, у міській поліції поліцмейстер (городничий) отримував на рік 280 руб., дільничний пристав – 57, а квартальний наглядач – 36 руб. Чини повітової поліції мали на рік відповідно до посад наступну заробітну платню: справник – 422 руб., неодмінний засідатель – 280, а засідатель від корони по корчемним справам – більше 285 крб. Для порівняння, висококваліфікований тесля на 1860 р. отримував 146 руб., а робітник будівельної сфери – 170 руб. на рік [3, с. 15–19.] Таким чином, заробітна плата вищих чиновників поліції була значно більшою за відповідні прибутки

кваліфікованих робітників, але нижчі чини були матеріально забезпечені далеко не найкращим чином.

Утримання сільської поліції (і земського суду) забезпечували мешканці селищ у відповідних повітах, міста фінансували поліцію з власних бюджетів та інших установ [4, с. 24–25].

Практично всі видатки на поліцію, за винятком корчемних засідателів, фінансувалися за рахунок земських зборів. Всього по Катеринославській губернії на 1861 р. було витрачено 3190 руб. Із них за рахунок державної скарбниці – 2280 руб., а за рахунок земських зборів – 29616 руб. 72 коп. [4, с. 24–25].

Закінчуючи огляд стану поліції напередодні реформ 1860-х рр., слід звернути увагу на особливості вирішення кадрових питань. Так, у містах посади поліцмейстерів та городничих заміщувалися, як правило, офіцерами, що отримали поранення і вийшли у відставку, а в міській поліцейській команді набиралися в основному непридатні до стрійової служби солдати та відставні унтер-офіцери [5, ст. 4114, 4777].

Напередодні проведення селянської реформи, 27 березня 1859 р., при Міністерстві внутрішніх справ було створено комісію під головуванням М. О. Мілютіна. У матеріалах цієї комісії були докладно відображені недоліки в діяльності місцевих поліцейських органів. Незадовільний стан поліції, який суттєво зменшував ефективність її роботи, зумовлювався тим, що земські справники, які обиралися дворянськими зборами, не мали відповідної професійної підготовки і, крім того, захищали інтереси дворян, зашкоджуючи іншим станам. Станові пристави, які призначалися на посади губернатором, не підпорядковувалися земському суду і перетворювалися у самостійних «правителів» своїх станів.

Зрештою, найголовнішими недоліками в діяльності поліції, як в Російській імперії в цілому, так і в Катеринославській губернії, були перш за все, зловживання з боку поліцейських чиновників покладеними на поліцію повноваженнями в господарчо-розпорядчих справах та незадовільний стан судово-поліцейських справ; досить велике і недостатньо визначене коло обов'язків поліції; надзвичайно великі обсяги листування, що

зумовлювалося чисельними формальностями діловодства; лише формальна відповідальність чинів поліції за незаконні дії; мала платня поліцейським, що призводило до поширення хабарництва в органах поліції.

Із вищенаведених недоліків устрою та діяльності поліцейських органів випливає, що комісія М. О. Мілютіна дійшла висновку про необхідність всебічної реформи, яка полягала в тому, щоб змінити устрій та склад місцевої поліції, чітко визначити коло її обов'язків, порядок та форми дій поліцейських органів.

Загалом на початок 1860-х рр. Катеринославська губернія з точки зору управління знаходилася не в найкращому стані. Існуючий штат поліції не відповідав ані потребам розвитку регіону, ані виконанню поточних завдань.

З метою більш ґрунтовного аналізу змін у структурі поліцейських органів Катеринославщини після 1862 р. необхідно висвітлити зміни в адміністративно-поліцейському устрої губернії, які відбувалися протягом 1860–1880-х рр. Ці зміни стосувалися як територіальних кордонів та повітових центрів, так і покращення матеріальної бази поліцейських управлінь, особливо в проблемних районах. Так, у звіті ДПВ за 1868 р. було порушене питання про зміну меж деяких повітів, зокрема, Ростовського, з метою оптимізації їх управління. Справа у тому, що з 1833 р. міста в басейні Азовського моря стали центрами торгівлі, а в Ростові-на-Дону, Маріуполі, Бердянську, Єйську збільшилася кількість населення і відчувалася «невідповідність [існуючого] адміністративного поділу» [6, арк. 80]. Так, якщо Одеса була головним портом на Чорному морі, то таке ж значення для Азовського моря відігравав Таганрог [6, арк. 81–83].

Подібна ситуація виникла із перейменуванням Луганського заводу (Слов'яносербський повіт) у м. Луганськ для того, щоб присвоїти йому статус повітового міста замість Слов'яносербська. Справа в тому, що до середини 1860-х рр. Луганський завод став центром промисловості Слов'яносербського повіту і за інтенсивністю товарообігу, розміром грошових прибутків та за розвитком у цілому значно випередив повітовий центр [6, арк. 93]. З метою вивчення питання в 1863 р. до Луганського

заводу була відправлена комісія, яка дійшла висновку про нагальну необхідність змін у назві й статусі міста [6, арк. 93]. Але перейменування Луганського заводу в Луганськ відбулося лише в 1882 р.

Територіальні зміни торкнулися і Маріуполя, де було вирішено утворити 9-й повіт – Маріупольський, куди згодом увійшли землі Маріупольського грецького округу та частково Олександрівського повіту. Так, 30 квітня 1869 р. було ліквідовано Маріупольський грецький суд, а з ним і Маріупольський грецький округ. Восени того ж року було створено Маріупольський післяреформений повіт, у який спочатку входили землі м. Маріуполя і грецькі села. Нарешті, у грудні 1872 р. до його складу було передано 3-й та 4-й стани Олександрівського повіту [7]. Отже, у 1873 р. було створено Маріупольський повіт, у зв'язку з чим відбулася зміна кордонів Олександрівського та Маріупольського повітів за рахунок зменшення території першого. Ці зміни були узаконені 26 грудня 1872 р. постановою Державної Ради, згідно з якою до новоствореного Маріупольського повіту, що раніше складався з 24 грецьких поселень та портового міста Маріуполя, увійшли з Олександрівського повіту територія 4-го стану, та 134 мастки приватних землевласників та товариств селян-власників з 2-го й 3-го станів, загальною площею 68497 десятин.

Окремою проблемою були передмістя Ростова, а саме: область за річкою Темерник та урочище Багатий колодязь. Ця територія вимагала посиленого контролю через її незаконне заселення. За р. Темерник селилися робітники і до 1863 р. там вже проживало понад 500 сімей. «Поліція з незначним особовим складом, – зазначалося в документах, – не в змозі була забезпечити належний нагляд в цьому поселенні» [8, арк. 17 зв.]. У зв'язку з цим надійшло клопотання в Ростовську міську думу про входження Затемерницької області до складу Ростовського повіту. Згідно рішення думи місцевому населенню було дозволено обрати зі свого середовища старшин для спостереження за порядком як в господарчому, так і в поліцейському відношенні [8, арк. 18]. Зокрема, катеринославський губернатор П. О. Извольський наказав, щоб селищні старости затверджувалися Ростовською

міською Думою для посилення управління в Затемерницькому краї. Крім того, губернатор запропонував і новий устрій поліції.

Іншим значним перетворенням, що стосувалося подальшого розвитку поліцейського апарату в Катеринославській губернії, були зміни в адміністративно-поліцейському устрої Ростовського повіту. Слід зазначити, що відокремленість Ростовського повіту від Катеринославської губернії була зумовлена історичними чинниками. Так, Ростовський повіт (з градоначальствами) не являв собою безперервного продовження площі Катеринославської губернії, оскільки між ними пролягала широка смуга земель Війська Донського [9, с. 55]. Ростовський повіт був неоднорідним в етнічному відношенні: переважну більшість мешканців склали росіяни, українці, греки та вірмени, а мова нагадувала суржик. Виходячи з усіх цих обставин, Державна Рада рішенням 19 травня 1887 р. відокремила Ростовський повіт з Таганрозьким градоначальством від Катеринославської губернії [10, с. 5].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що адміністративно-поліцейський устрій Катеринославської губернії протягом 1860–1880-х рр. неодноразово змінювався відповідно до об'єктивних потреб розвитку держави, наближаючись до оптимального. Водночас стан поліції губернії до реформи 1862 р. був далеким від відповідності тим завданням, які були поставлені державою для реформування.

Підводячи підсумок аналізу стану поліції в дореформений період, слід виокремити основні проблеми функціонування адміністративно-поліцейського апарату в Катеринославській губернії. Першою з них була віддаленість від центру окремих регіонів губернії, таких, як Ростовський-на-Дону повіт із передмістями та частина земель Війська Донського. Друга проблема полягала в слабкій організаційній структурі адміністративно-поліцейського апарату в повітах, що було пов'язано з малим штатом поліції на місцях порівняно із підлеглими територіями. Третя проблема виражалася у невідповідності застарілого адміністративного поділу промислового розвитку Катеринославщини, що позначилося на діяльності поліції в таких регіонах як: Маріупольський, Слов'яносербський та Ростовський повіт. Значно вплинули на

стан поліції незадовільне фінансування та низька заробітна плата нижчих чинів. Відзначимо і вкрай незадовільне становище з кадровим складом, включаючи неефективний відбір на службу в поліції. Все це вимагало від уряду та місцевої влади вдатися до невідкладних заходів з метою суттєвого покращення функціонування як міської, так і повітової поліції.

Слід зазначити, що в подальшому уряд Російської імперії, спираючись на клопотання Катеринославських губернаторів, намагався раціоналізувати та уніфікувати поділ губернії, посилити склад поліції в регіонах та оптимізувати роботу поліцейських установ за допомогою низки реформ.

Література

1. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Екатеринославская губерния. – СПб., 1862. – 351 с.
  2. Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 г. – Екатеринослав, 1860. – 117, 91, 25, VI с.
  3. Миронов Б. Н. Вперед к крепостничеству! Цены и зарплата в Петербурге за три века / Б. Н. Миронов // Родина. – 2003. – № 8. – С. 15–19.
  4. Россия. Государственный совет. Секретный и главный комитеты по крестьянскому делу. – [СПб.]. – Т. 6: [1857–1861]. – [247] с.
  5. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Т. XXXI. – № 30885.
  6. Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург (РГИА), ф. 1286, оп. 53, д. 1. Отчет Департамента Полиции исполнительной за 1868, 1869, 1870 гг., 1868–1870 гг., 758 л.
  7. Мариупольский греческий округ: к вопросам терминологии и хронологии / С. Калоеров // Вечерний Мариуполь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vecherka.com.ua/news.php?full=3037>.
  8. РГИА, ф. 1286 Департамент полиции исполнительной МВД. 1811–1880 гг., оп. 53, д. 97. Дело Департамента полиции исполнительной об устройстве полиции в Екатеринославской губернии, 1863 г., 64 л.
  9. Григорьев В. Земско-статистические исследования по Екатеринославской губернии / В. Григорьев // Русская мысль. – М., 1885.
  10. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1887 г. – 8 с.
-

Крижанівський Віталій Михайлович

кандидат історичних наук,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

**ФЕДОРЕНКО ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ – ВИКЛАДАЧ
ГЛУХІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ**

Серед викладачів історичних дисциплін Глухівського інституту післяреволюційної доби особне місце займає Василь Костянтинівч Федоренко. У даній розвідці ми систематизуємо наявні дані про його життєвий шлях. Так, Василь Костянтинівч народився 5 серпня 1878 р. в с. Янівка Глухівського повіту в сім'ї садівника. У семирічному віці з батьками переїхав до Ямполья. Дванадцятирічним вступає у Воздвиженську чоловічу землеробську школу, яка була влаштована меценатом-поміщиком М. М. Неплюєвим. Тут розкрився його літературний талант, і 1896 р. перші твори були опубліковані в журналі «Воскресная беседа». Через рік у Петербурзі виходить перша поетична збірка «Первые песни». Після закінчення школи разом з М. М. Неплюєвим кілька місяців жив у Парижі [1, арк. 1–2].

Упродовж 1898–1900 рр. учительовав у сільських школах Глухівського повіту. У 1900–1903 рр. навчався в Глухівському учительському інституті. Після його закінчення близько року викладав у міських училищах Нижньогородської губернії. Повернувшись, утверджується на педагогічній ниві й упродовж 1904–1907 рр. викладає у Чернігівському міському училищі та в Приватному середньо-навчальному закладі для учнів обох статей Н. Н. Заостровської. Одночасно займався активною літературною діяльністю та друкувався під псевдонімом «Василь Кручина» [2, арк. 25; 3, арк. 24; 4, арк. 26; 5, арк. 26].

1911 р. при Чернігівській чоловічій гімназії склав екзамени, що дало змогу вступити на історико-філологічний факультет Київського університету. 1914 р. отримав золоту медаль за роботу представлену на Всеросійському конкурсі університетів. Після закінчення навчання 1915 р. міг залишитися в університеті, але через матеріальні труднощі був змушений повернутися

на Глухівщину. Із 16 лютого 1916 р. по 1924 р. працював у Глухівському учительському інституті.

Як педагог найбільш повно розкрився в епоху революції та в радянську добу. У 1917–1919 рр. на літературно-історичному відділі Глухівського педагогічного інституту викладав дисципліни: історія української й російської культури, методологію історії та методику шкільного викладання історії. Також у ці роки виступав керівником із практичних занять студентів з історії при інститутській школі. Із загальноінститутських дисциплін викладав історію України та соціологію.

У 1919–1923 рр. викладав майже ті самі дисципліни за винятком соціології. Серед нових можна назвати історію соціалізму та радянської конституції. У цей же період був відповідальним за історичну бібліотеку та історичний кабінет інституту. 1923–1924 рр. у зв'язку із перетворенням інституту у факультет соціального виховання викладав такі дисципліни: історія культури, історія праці, історія революційних рухів, основи радянського устрою. Також керував педагогічною практикою студентів зі суспільствознавства.

Під час роботи в інституті залучався й до адміністративної роботи, а саме: 1918–1919 рр. був секретарем ради, 1921–1922 рр. членом правління інституту, завідувачем фінансовою частиною, 1922–1923 рр. головою літературно-історичного відділу, а в 1923–1924 рр. головою секції суспільствознавства та завідувачем підготовчих курсів при Інституті народної освіти.

В. М. Федоренко був відомий і за межами інституту, брав активну участь у методичних нарадах та конференціях. Так, у травні 1917 р. він був у Москві, 1918 р. у Чернігові та Києві. 1919 р. у якості лектора брав участь у літніх учительських курсах у Трубчевську, 1920 р. на аналогічних курсах у Глухові. Був внесений у список наукових діячів Всеукраїнського комітету сприяння вченим (карточка за № 2719) [6, арк. 1–2].

Восени 1924 р. переїхав у Ленінград. На новому місці працював директором школи, завучем школи, викладачем середньоосвітніх шкіл та робітфаків. Викладав математику, оскільки у 1920-х роках історія як предмет була зліквідована.

Наприкінці 1930-х років знову почав вести предмет історія в школах Виборзького району міста Ленінград [7, арк. 1–2 зв.].

В. К. Федоренко в Ленінграді опублікував низку робіт з методики викладання історії та історії первісної культури, що ґрунтувалися на матеріалі зібраному в Глухові. 1925 р. було публіковано «Первые земледельцы» (Ленінград: Изд-во «Образование». Серія «Наша читальня», № 7, 40 сторінок). У 1926 р. вийшли ще дві книжки: «Чтения по истории первобытной культуры» (Ленінград, Изд-во «Образование», 111 сторінок; праця зберігається в бібліотеці Академії наук в Ленінграді, шифр № 3071) та «Детские работы по истории первобытной культуры» (Ленінград: Изд-во «Образование», 1926; праця зберігається в бібліотеці Академії наук в Ленінграді, шифр № Кб 2917) [8, арк. 1].

Окрім того, В. К. Федоренко писав історичні п'єси, які ставилися шкільними групами. П'єси «Иван Калита (Татарщина)» та «Монастырь» були написані та поставлені в Глухові. У свою чергу робота «Когда теряли цепи (Октябрь 1917 г.)» була поставлена в одній із ленінградських шкіл.

Під час війни перебував у блокадному Ленінграді, був у складі команди протиповітряної оборони. У січні 1942 р. помер від виснаження. Як і багато хто із містян, був похований у одній із братських могил Богословського або Пискарєвського кладовища [9, арк. 1–2].

Література

1. Історико-педагогічний музей Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка (далі – ПМГНПУ). – Авдасєв Валерій «Мильоны навеянных чар». Романтизм и судьба Василя Федоренко. – 7 арк. [машинопис].
2. Календарь Черниговской губернии на 1905 год / Издание Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1904. – Отдел 4. Адрес-календарь.
3. Календарь Черниговской губернии на 1906 год / Издание Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1905. – Отдел 4. Адрес-календарь.
4. Календарь Черниговской губернии на 1907 год / Издание Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1907. – Отдел 4. Адрес-календарь.

5. Календарь Черниговской губернии на 1908 год / Издание Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1907. – Отдел 4. Адрес-календарь.

6. ІПМГНПУ. – Посвідчення В. К. Федоренка видане Глухівським ІНО від 29 липня 1924 р. (копія).

7. ІПМГНПУ. – Автобіографія В. К. Федоренка за 1936 р. – 2 арк. [рукопис].

8. ІПМГНПУ. – Список друкованих робіт В. К. Федоренка (складений М. В. Федоренком). – 1 арк. [машинопис]

9. ІПМГНПУ. – Коротка біографічна справка на В. К. Федоренка складена М. В. Федоренком, 10 січня 1972 р. – 2 арк. [машинопис].

Олійник Анастасія

студентка ІІІ курсу,

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Науковий керівник:

Крижанівський Віталій Михайлович

кандидат історичних наук,

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ТВОРЦІ КІНОСТРІЧКИ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» ЯК ВТІЛЕННЯ НОВОЇ ЕПОХИ УКРАЇНСЬКОГО КІНО

Новою важливою сходинкою в українському кіно стали 60–70-ті роки ХХ ст. Великий внесок у прогрес кіномистецтва цього часу зробила стрічка С. Параджанова «Тіні забутих предків», що знята за мотивами твору М. М. Коцюбинського. Ця картина унікальна і як художнє явище, і як невід’ємна частина національного надбання. Слава української стрічки розійшлася далеко за межі СРСР. «Тіні...» отримали безліч нагород на міжнародних фестивалях у Римі, Салоніках, Мар-дель-Плата,

Британської кіноакадемії та ін. Талант С. Параджанова визнали відомі режисери (Ф. Фелліні, Г. Данелія).

Кінокартина «Тіні забутих предків» є найяскравішим прикладом «українського поетичного кіно». Цей напрям був заснований О. Довженком, проте асоціюється він з іменами Ю. Ілленка, С. Параджанова та І. Миколайчука. Саме стрічка «Тіні забутих предків» принесла їм шалену популярність та визнання в усьому світі.

Важливим компонентом шаленого успіху кінокартини став талант режисера Сергія Параджанова. «Тіні...» стали першим самостійним великим творчим успіхом режисера. У цій стрічці уперше в повній мірі проявилось багато характерних рис його творчості: містичність, мальовничість, пластика, образність, тонкий психологізм, ємна лаконічність, поетичність тощо [3].

Свій внесок в успіх фільму С. Параджанов зробив не лише як режисер, а й як сценарист. Разом із І. Чендеєм написав сценарій до фільму «Тіні забутих предків».

Проте успіх фільму мав й іншу сторону. Після виступу молоді інтелігенції (Івана Дзюби, В'ячеслава Чорновола та Василя Стуса) на прем'єрі кінострічки із закликами про національну самоідентифікацію режисера, акторський склад та й сам фільм почали переслідувати. Відтоді ім'я Сергія Параджанова фігурувало у зведеннях КДБ, що й спричинило його арешт у 1973 р. В'язень Параджанов рідко отримував листи від численних друзів, приятелів й учнів. Проте регулярно отримував міжнародні депеші від італійського кінорежисера Ф. Фелліні.

Утілити в життя усі шалені, та іноді здавалося б нереальні, ідеї Сергію Параджанову допоміг його друг, радянський кінорежисер, оператор, сценарист і політик – Юрій Ілленко. Він став відомим завдяки своїм кінострічкам «Криниця для спраглих», «Білий птах з чорною плямою» тощо. Проте справді світову славу принесла стрічка «Тіні забутих предків», де він виступив у ролі оператора. Саме за цей фільм Юрію Ілленку у 1991 р. було призначено Національну премію України імені Тараса Шевченка.

Ю. Ілленко народився в Україні, проте в ранньому дитинстві йому разом із батьками довелось переїхати до Росії,

де він ріс і навчався. Як зазначає перша дружина Ілленка, до приїзду в Карпати на зйомки «Тіней...» Юрій не розмовляв українською, проте саме ця картина змінила його життя. Після неї він працював лише на українських кіностудіях, викладав у Київському інституті театрального мистецтва імені Карпенка-Карого та останні роки життя був членом Всеукраїнського об'єднання «Свобода». Шлях батька повторили і його сини Пилип та Андрій, випробувавши себе як у кіно, так й у політиці.

Творчий доробок Юрія Ілленка як оператора складає 4 кінострічки, як режисера – 13 кінострічок, як сценариста – 1 кінострічка.

Не зважаючи на великий вклад Юрія Ілленка в розвиток українського кінематографу, на Батьківщині його талант був визнаний лише на завершенті творчої кар'єри митця. Більшість своїх нагород він отримав уже в часи незалежної України (член Академії мистецтв України – 1996 р., відзнака Президента України – 1996 р., орден «За заслуги» II ст. – 2008 р., Державна премія України імені Олександра Довженка – 2005 р.).

Кінострічка «Тіні забутих предків» подарувала Україні та світові нову зірку екрану – Івана Миколайчука, який зіграв головну роль. Його героєм був Іван Палійчук.

Кар'єра Миколайчука після виходу «Тіней» стрімко піднялась вгору й трималася на самій вершині аж до смерті актора. Талант юного митця був визнаний і закордоном «...Коли після прем'єри «Тіней» вони поїхали в Мар-дель-Плата на міжнародний кінофестиваль і там «Тіні» стали фільмом номер один, отримавши Гран-прі, – до Лариси Кадочникової та до Івана неможливо були протиснутися. До нього підійшов один із режисерів Голівуда та спитав: «Якщо ми вас запросимо приїхати на зйомки, приїдете?» – «Якщо влада дозволить...». Виявляється, із Голівуду Іванові прислали запрошення, але йому ніхто нічого не сказав!» – згадує дружина Івана Миколайчука [1]. Продовжуючи працювати в Київській кіностудії ім. О. Довженка, на професії актора Іван не зупинився. Дедалі частіше у фільмах він виступав як композитор, сценарист і режисер. Після прем'єри «Тіней забутих предків» Іван Миколайчук знявся у 35 фільмах, виступив режисером у фільмах «Вавилон ХХ» і «Така пізня,

така тепла осінь», сценаристом у 8 фільмах (найвідоміші з них «Білий птах з чорною плямою» та «Небилиці про Івана») та композитором у 2 фільмах – «Білий птах з чорною плямою» та «Вавілон ХХ».

За свої праці Іван Миколайчук був відзначений премією Ленінського комсомолу України імені Н. А. Островського (1967), Державною премією УРСР імені Т. Г. Шевченка (1988 – посмертно) та отримав звання заслуженого артиста Української РСР (1968).

Отже, картина принесла творцям не тільки світове визнання, але й створила безліч проблем. Доля кожного з них склалася по-різному, вони пройшли через безліч випробувань, але їх поєднувала національна свідомість, любов до краю, про який вони заявили з широкого екрану на увесь світ. Кожен із цих людей вніс свою частку у створення даного шедевру, уклав частинку своєї душі, що й допомогло зробити цю кінострічку унікальною й неповторною.

Література

1. Боль и правда об Иване. Жена Миколайчука вспомнила, что сыграл и о чем мечтал ее муж. – [Електронний ресурс] http://gazeta.zn.ua/CULTURE/bol_i_prawda_ob_ivane_zhena_mikolaychuka_vspomnila_o_chem_mechtal_ee_muzh.html.
2. Лариса Кадочникова: «Параджанов сказал Ильенко: «Ты, Юра, можешь уходить, а Кадочникову мне оставь!» // Бульвар Гордона. – 2015.
3. Загребельный П. А. Сергей Параджанов. – Харьков: Фолио, 2011.
4. Луговський В. Параджанов: невідомий маестро / В. Луговський. – К: Академія, 1998. – 176 с.
5. Параджанов С. Вечное движение / Сергей Параджанов // Искусство кино. – 1966. – № 12.

Федоров Ігор Олександрович

старший викладач,

Глухівський національний педагогічний університет

імені Олександра Довженка

ІДЕОЛОГ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1860–1870-х років ОЛЕКСАНДР КІСТЯКІВСЬКИЙ

У березні цього року минуло 184 роки з дня народження видатного українського вченого в галузі кримінального права юриста-правника, автора численних праць з кримінального права, історії права та судоустрою в Україні *Олександра Федоровича Кістяківського* (1833–1885).

Народився О. Ф. Кістяківський 26(14) березня 1833 р. у селі Городище Менського району Чернігівської області. Відомий український правознавець, археограф, історик та громадський діяч, доктор кримінального права з 1868 р., професор з 1869 р., Олександр Федорович – першовідкривач української правової науки. Навчався на юридичному факультеті Київського університету святого Володимира, а після закінчення перебував на службі в державних установах Санкт-Петербурга. У 1863 р. склав екзамен на кандидата права, знову повернувся до Києва та почав викладати в університеті святого Володимира. У 1867 р. захистив магістерську дисертацію, що відома як його наукова праця «Дослідження смертної кари», і є достатньо актуальною і нині. Пізніше були докторська дисертація, професорська «мантія». Згодом його обирають почесним членом Санкт-Петербурзького й Московського університетів, Московського юридичного товариства, дійсним членом Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії при Московському університеті, членом-кореспондентом Відділу Імператорського Російського географічного товариства. Поряд із професійною діяльністю, О. Ф. Кістяківський займається також громадською діяльністю, яка часто ставала для нього причиною неприємностей по службі. Правник-науковець є активним членом «Старої Громади» та історичного товариства Нестора-літописця. Близько

сходиться з багатьма відомими громадськими діячами. Зокрема: О. Русовим, В. Антоновичем, П. Чубинським [1, с. 264].

Перебуваючи в колі відомих діячів української історії та культури він сформував у собі стійкий світогляд з твердими переконаннями, що ґрунтувалися на засадах національної свідомості та гуманістично-філософських вчень. На його думку, український учений, інтелігент на ту пору природно не міг бути не націоналістом, якщо вважав себе українцем [3]. Олександр Федорович активно прилучився до складання Програми вивчення народних юридичних звичаїв, зокрема «Програма для збирання юридичних звичаїв та народних поглядів у галузі кримінального права» (1878).

Цей учений також залишив чималий спадок досліджень народної звичаєвості. Зокрема, досить дуже цікавою є його праця «До питання про цензуру звичаїв у народі». Але найціннішою і найвідомішою з поміж цих праць є зібраний, систематизований і вперше виданий ним у 1879 р. збірник законів і правил судового устрою під загальною назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ»; тих законів і правил, які були чинними у першій половині XVII ст. на Лівобережній Україні і які нині є видатною пам'яткою української культури та першим кодексом українського права.

До кола наукових інтересів О. Ф. Кістяківського входили проблеми кримінального права і процесу судочинства, історії права, адвокатури, кримінології, пенітенціарної практики.

Велику науково-дослідну і педагогічну роботу вчений поєднував з адвокатською практикою та громадською діяльністю. Олександр Федорович був визначний правознавець, який систематизував перший кодекс українського права присяжним повіреним, гласним Київської думи, головою Київського юридичного товариства (з 1879 р.), ректором Київського тюремного комітету (1865–1870), головою адміністрації Городищенських цукрових заводів (1881–1884). Серед основних праць О. Ф. Кістяківського слід назвати: «Нарис англійського кримінального процесу (за Міттермайером)» (1860), «Адвокатура у Франції, Англії та Німеччині» (1863), «Виклад основ кримінального права за Наказом імператриці

Катерини II» (1864), «Про недопущення обвинуваченому способів ухилення від слідства і суду» (1868), «Вплив Беккарія на російське кримінальне право» (1875), «Нариси волосного суду і народних юридичних звичаїв» (1872), «Найголовніші моменти розвитку науки кримінального права» (1876), «Розробка питання про пред'явлення цивільним судом питань цивільного права, які виникають при провадженні кримінального суду» (1877), «Дослідження про смертну кару». О. Ф. Кістяківський – автор «Елементарного підручника загального кримінального права» (1875), доповненого і перевиданого 1882 р. під назвою «Елементарний підручник загального кримінального права, з докладним викладом основ російського кримінального законодавства» [4, с. 69].

Названі праці суттєво збагатили юридичну науку. Їх визначальною рисою є прагнення автора до встановлення об'єктивної природи існуючих правових інститутів і визначення ефективних механізмів їх використання на користь суспільства. Праця вченого «Молоді злочинці та установи для їх виправлення з оглядом російських установ» (1878) не втратила актуальності й нині. У кожному правопорушнику О. Ф. Кістяківський бачив насамперед людину, яку треба виправляти вживанням доцільних заходів, оскільки «і найбільший злочинець здатний до виправлення». Він застерігав, що три чверті злочинців – це жертви несправедного суспільного життя.

За Радянської влади на родину Кістяківських було накинуто тінь забуття та замовчування. Навіть місце народження вченого в радянських довідкових джерелах зазначено з грубою помилкою, що довгий час заважало пошануванню його на малій батьківщині. Минає майже двадцять шість років як ми живемо в незалежній Українській державі. Але, на жаль, досі немає належного пошанування цій могутній талантом людині. Немає в Києві й вулиці його імені. Хоч по вулиці Горького 14-б і стоїть старовинний будинок, в якому свого часу мешкала сім'я Олександра Федоровича Кістяківського, та на ньому немає меморіальної дошки. Є й могила О. Ф. Кістяківського з пам'ятником великому вченому на старих ділянках Байкового

кладовища. А поряд могили двох його братів, дружини, дітей і внуків. У селі Городищі на Чернігівщині руйнується під дощами старовинна козацька церква, в якій свого часу 23 роки служив батько О. Ф. Кістяківського. Чотирнадцять років тому на Чернігівщині були знайдені могили його батьків і встановлені на них хрести. Тоді ж до 170-ої річниці з дня народження вченого за сприяння товариства «Чернігівське земляцтво», Менської районної ради та деканату юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в стінах університету був організований науковий Круглий стіл, на якому виступило чимало вчених та аспірантів з актуальними доповідями.

Визначальною рисою діяльності Кістяківського було прагнення до встановлення природи існуючих правових інститутів і визначення ефективних механізмів їх використання на користь суспільства. Безперечним його досягненням вважається те, що він одним з перших у вітчизняній науці став вивчати право як соціальне явище та послідовно впроваджував у правові дослідження історико-соціологічний підхід. Науковець відстоював, зокрема, демократичні погляди на завдання кримінального покарання, одним з перших у вітчизняній науці звернув увагу на питання необхідності скасування смертної кари. Саме тепер, коли для певної частини нашого суспільства гостро стоїть проблема вибору шляхів і методів відстоювання власних прав, коли серед значної частини інтелектуалів поширились ультраліберальні настанови, варто уважно подивитися на проблему політичного радикалізму очима одного з видатних представників української інтелігенції другої половини XIX ст. – Олександра Кістяківського.

Література

1. Смолій В. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
2. Бутич І. Л. Передмова // Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): у 2-х т. / І. Л. Бутич. Т. 1. – К., 1994 – С. 21.
3. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – НАН України: Ін-т укр. археогр. / Упоряд. В. С. Шандра та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 2 (1880–1885). – 583 с.

4. Линюк Л. Моє друге я (До виходу «Щоденника» О. Ф. Кістяківського) / Л. Линюк. – // Сіверян. літопис. – 1998. – № 2. – С. 68–73.

5. Ковальчук О. М. Історико-соціологічна теорія права у працях О. Ф. Кістяківського // Матеріали науково-теоретичної конференції «Історія розвитку правової думки у Київському університеті у рамках святкування 165-ої річниці Київського університету імені Тараса Шевченка» // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – К. – 2000. – № 39. – С. 23–29.

6. Ковальчук О. М. Викладання теорії права в перші роки заснування Київського університету / О. М. Ковальчук // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – 1990. – № 31. – С. 79–81.

Шляхов Олексій Борисович

доктор історичних наук, професор,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

**ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ МАРТИНОВ:
ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ГУБЕРНАТОРА
КІНЦЯ ХІХ ст.**

Історичні події – це, перш за все, історія людей, їх повсякдення, стереотипів поглядів і поведінки в різних умовах та обставинах. Це стосується і постатей відомих державних та громадських діячів, які діяли в українських землях Російської імперії в дореволюційний період. Однак в історичній літературі щодо цього існують численні лакуни. Зокрема, в історіографії вкрай слабо вивчено життя та діяльність катеринославського губернатора Д. М. Мартинова (1893–1897 рр.). Лише коротко згаданого питання торкалися у своїх студіях українські історики В. М. Заруба, О. М. Ігнатуша та І. О. Кочергін [1; 2; 3]. Тож спробуємо хоча б частково заповнити цю прогалину, висвітлити основні напрями політики, яку проводив Д. М. Мартинов на

посаді губернатора Катеринославщини та ті заходи, які вживалися ним для підтримання соціальної стабільності в регіоні.

Дмитро Миколайович Мартинов народився в 1850 р. Походив він із родини спадкових дворян Київської губернії. Після закінчення гімназії поступив на юридичний факультет Московського університету. Успішно завершивши навчання, отримав ступінь кандидата прав [1, с. 309]. Згодом склав іспит на офіцерський чин у 2-му Костянтинівському військовому училищі у Петербурзі. У 1870 р. в якості унтер-офіцера Д. М. Мартинов вступив на службу в лейб-гвардії Преображенський полк, а в 1871 р. отримав чин прапорщика. У 1875 р. став слухачем Воєнно-юридичної академії, яку закінчив наступного року по I розряду. У 1876 р. Д. М. Мартинов був призначений ротним командиром.

З початком російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Д. М. Мартинов був прикомандирований до 46-го Дніпровського піхотного полку і вирушив з ним на театр бойових дій на Балкани. Його частина входила до складу Рушукського загону і брала участь у багатьох зіткненнях з супротивником. Зрештою за бойові заслуги під час війни Д. М. Мартинов був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня з мечами та орденом Св. Анни 3-го ступеня з мечами та бантом [4]. Крім того, у цей час він отримав чин капітана. Повернувшись до Петербургу, Д. М. Мартинов у 1882 р. був призначений командиром роти Його Величності л-гв. Преображенського полку, а в 1887 р., як фаховий юрист, став головою полкового суду. Загалом він прослужив у гвардійській піхоті 17 років.

У 1888 р. вийшов у відставку в чині полковника і поступив на службу в Міністерство внутрішніх справ із призначенням Могільовським віце-губернатором [4]. У 1893 р. Д. М. Мартинов отримав чин дійсного статського радника та 30 серпня був призначений Могільовським губернатором. Утім на цій посаді він перебував дуже короткий час. Адже наприкінці 1893 р. подав у відставку катеринославський губернатор В. Шліппе і цар Олександр III вирішив призначити новим керівником Катеринославщини саме Д. М. Мартинова. Отже, 23 грудня 1893 р. він очолив Катеринославську губернію.

Перш за все зазначимо, що Д. М. Мартинов за своїми політичними переконаннями, без сумніву, був консерватором і відверто підтримував необхідність активного запровадження в губернії тих контрреформ (земської, міської, судової), які були проведені за правління Олександра III. Так, він беззастережно схвалював обмеження повноважень органів місцевого самоврядування – земств та дум. Не випадково у своєму звіті цареві в 1894 р. Д. М. Мартинов із задоволенням зазначав, що зараз «зникло колишнє безконтрольне панування міських установ» [5]. Своєю чергою, характеризуючи діяльність нових судових установ у повітах та волостях губернії, він підкреслював важливість здійснення судочинства на місцях саме представниками дворянства, земськими начальниками, наголошуючи, що їх суд є «швидким, правим, зрозумілим селянам». При здійсненні судочинства у судженнях земських дільничних начальників, зазначав він, «життєва правда переважає над процесуальною; рішення їх не заповнені нумерацією статей законів..., але суд земського начальника є судом доступним населенню, близьким до нього» [5].

Водночас у своєму звіті у Петербург у 1894 р. Д. М. Мартинов із непокоєнням звертав увагу імператора на суттєве скорочення дворянського землеволодіння в регіоні, зокрема на те, що більшість дворян-землевласників губернії віддало свої землі (більше як 700 тис. дес.) в оренду німецьким колоністам або місцевим селянам. Результатом цього, вважав губернатор, могло стати цілковите відчуження дворянських земель, що було «лише питанням часу». Причину вищезгаданого явища Д. М. Мартинов вбачав у підвищенні як продажної, так і орендної платні на землю. Також губернатор вказував на нестачу вільних робочих рук в губернії, що своєю чергою значно ускладнювало становище місцевих поміщиків. При цьому Д. М. Мартинов повідомляв, що «нерідко робітники, які наймалися переважно за усною угодою, залишають своїх господарів, від яких отримали задаток, та переходять до інших, спокушаючись більш високою платнею», а в підсумку землевласники зазнавали значних втрат [5, с. 4–5]. Зрештою, на думку Д. М. Мартинова, все це

вимагало нагального законодавчого врегулювання, оперативної реакції з боку відповідних державних структур.

Привертали увагу губернатора і міжнаціональні відносини в підвідомчій йому губернії, адже населення Катеринославщини було багатоетнічним за своїм складом. Зокрема, достатньо чисельною національною групою регіону були німці. При цьому Д. М. Мартинов у своїх звітах відзначав той факт, що «вже декілька років як встановився в суспільстві та в друці погляд безумовно ворожий німецьким поселенцям... Цей погляд, – підкреслював він в 1894 р., – ґрунтується головним чином на повідомленнях, в більшості випадків тенденційних та упереджених..., нагадує в сутності своїй травлю, і лише сіє недовіру і озлобленість між народностями» [5]. З іншого боку, Д. М. Мартинова турбувала замкнутість німецьких громад, їх недостатня інтеграція до російського суспільства. Зрештою влітку 1895 р. Д. М. Мартинов здійснив ревізію німецьким поселенням, які існували на території губернії. За її підсумками, у серпні 1895 р., начальник губернії відправив листа маршалку дворянства Олександрівського повіту графу І. В. Канкріну, в якому вказував на необхідність матеріального забезпечення праці російських учителів в училищах, які діяли в німецьких поселеннях. Адже, як зазначав у своєму листі губернатор, «оглядаючи губернію я не міг не звернути увагу на сумне явище – відчуження німецьких поселенців від усього російського. Не кажучи вже про те, що ці поселенці, які є підданими Росії, мешкаючи тут десятки років, не знають російської мови..., вони навіть у влаштованих ними... школах мають вчителів виключно майже німців, які вельми погано володіють російською мовою, і відповідно, які викладають всі навчальні предмети німецькою мовою». Тож за сприяння місцевої влади та дирекції училищ губернатор Д. М. Мартинов намагався встановити в німецьких поселеннях Катеринославщини у навчальній справі «нормальний порядок речей» і завдяки цьому сприяти асиміляції німецького населення краю. При цьому він наголошував, що в колишніх німецьких колоніях повинні бути діяти саме російські школи і щоб вони навчали «не лише тільки російському читанню та писанню... але слугували провідниками російських ідей і прагнень» [2, с. 69–70].

Крім того, 16 серпня 1895 р. Д. М. Мартинов видав циркуляр земським начальникам і повітовим земським управам Катеринославського, Новомосковського, Бахмутського і Олександрівського повітів, в якому вказував на необхідність активного сприяння місцевим сільським громадам у справі влаштування церковно-приходських шкіл поблизу німецьких поселень. Позаяк з точки зору губернатора багато сіл цих повітів знаходилися занадто далеко від православних культових споруд та «були оточені німецьким населенням і значною мірою заражені сектантством» [2, с. 69]. А це вже становило, на його думку, потенційну загрозу.

Так або інакше катеринославський губернатор тоді чимало переймався розвитком початкової освіти в краї. Зокрема, Д. М. Мартинов вважав вкрай позитивним той факт, що в школах було «не помітно і залишків того шкідливого лженародницького напрямку, яким було певний час заражене середовище народних вчителів». Адже зараз, підкреслював губернатор, «вони є скромними працівниками, які віддають усі сили свої на навчання селянських дітей грамоті, фізичним вправам...» [5, с. 7–9]. Водночас Д. М. Мартинов наголошував, що подальшому розвитку освіти «в сенсі якісному» заважала нестача добре підготовлених до своїх обов'язків вчителів, що хоча чисельність народних шкіл у губернії в той час значно зросла, «вони не могли задовольнити в них потребу» [5, с. 3].

Неодноразово увагу губернатора привертала й проблема соціально-класових відносин на Катеринославщині, яка наприкінці XIX ст. перетворилася на потужний індустріальний регіон, де перебувала велика кількість промислових робітників – металургів, шахтарів тощо. Своєю чергою в результаті високого рівня експлуатації на підприємствах губернії у пролетарських масах зростало невдоволення своїм становищем, відбувалися численні заворушення в робітничому середовищі. А це вже вимагало оперативного реагування губернської влади та безпосередньо її очільника. Так, у липні 1894 р. заворушення 600 шахтарів мали місце на Голубовських копальнях Слов'яносербського повіту. До того ж цей страйк супроводжувався грабунками та погромними діями. На придушення виступу гірників губернатор відправив

з Катеринослава три взводи козаків та батальйон піхоти. У підсумку 12 робітників було віддано під суд, а інші страйкарі зазнали покарань різками [6, с. 356].

Виступи робітників не обійшли в той час стороною і губернський центр, де в 1894 р. відбулися масові заворушення, у яких взяло участь до 2 тис. осіб, переважно працівників місцевих цегельних заводів та маргінальних елементів. За повідомленням губернатора Д. М. Мартинова, користуючись нечисельністю поліцейської охорони на майдані для народних гулянь Катеринослава, натовп «кинувся на дрібних торговців..., а потім, розділившись на окремі значні партії, рушив... різними вулицями, розбиваючи на своєму шляху камінням скло в будинках та руйнуючи трактири і лавки» [6, с. 350]. І лише втручання військових команд, викликаних на допомогу поліції, не дозволило цим безладам набути загрозливих масштабів. Врешті-решт, все це свідчило, що політична ситуація в губернії наприкінці XIX ст. була далекою від ідеальної і вимагала від губернської влади прийняття рішучих заходів для підтримання порядку та спокою в регіоні. Зокрема, у доповіді в Міністерство внутрішніх справ Д. М. Мартинов вказував на «відсутність у центрі гірничозаводських робітників належної влади», а також на «розпушеність та розгул п'яного натовпу» [6, с. 357].

Серед заходів, які вживалися Д. М. Мартиновим на посаді губернатора, привертає увагу і його діяльність з проведення на території Катеринославщини в січні 1897 р. загального перепису населення, за що згодом він отримав медаль «За труды по первой всеобщей переписи населения».

Утім 3 березня 1897 р. Д. М. Мартинов був звільнений з посади начальника Катеринославської губернії та призначений Варшавським губернатором. Тут він активно проводив політику русифікації краю [1, с. 309], сприяв поширенню православ'я, вважаючи саме таким чином зміцнити зв'язок польських земель із Російською імперією. Зрештою діяльність Д. М. Мартинова у Царстві Польському цілком задовольняла Петербург. Свідченням цього було отримання ним у цей час придворних чинів камергера (1899 р.) та гофмейстера (1903 р.), а також нагородження орденами Св. Станіслава 1-го ступеня (1898 р.),

Св. Анни 1-го ступеня (1902 р.) та Св. Володимира 2-го ступеня (1906 р.) [4].

На посаді Варшавського губернатора Д. М. Мартинов перебував до 20 січня 1907 р. Після звільнення призначений членом Сенату. Написав історію л-гв. Преображенського полка. Останні свідчення про Д. М. Мартинова стосуються жовтня 1917 р. Подальша доля колишнього очільника Катеринославщини, на жаль, невідома. Таким чином, своїм головним завданням в якості катеринославського губернатора Д. М. Мартинов вважав підтримання суспільно-політичної стабільності в регіоні, придушення революційного та інших опозиційних рухів. Чимало зусиль він також доклав, сприяючи культурно-освітньому розвитку губернії, зміцненню економічного становища дворянства.

Література

1. Заруба В. Н. Дворяне Екатеринославской губернии / В. Н. Заруба. – Д.: Лира, 2016. – 560 с.
  2. Ігнатуша О.М. Німецьке населення запорізького краю за документами Бердянської, Катеринославської, Мелітопольської та Олександрівської земських управ / О. М. Ігнатуша, О. С. Тедеев // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА Тандем-У, 1996. – Вип. 2. – С. 51–77.
  3. Кочергін І. О. Соціальна трансформація катеринославського дворянства (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.). – Д.: Герда, 2015. – 576 с.
  4. Памятная книжка Могилевской губернии за 1910 год. – Могилев: Губ. типография, 1910. – 695 с.
  5. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1893 год. – Екатеринослав, 1894.
  6. Робітничий рух на Україні. 1885–1894 рр.: зб. док. і матеріалів / Упоряд.: В. С. Шандра та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 440 с.
-

ДО АВТОРІВ ЗБІРНИКА

Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» приймає до друку у науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з документознавчої тематики і соціогуманітаристики

1. Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна бути актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8–12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті. Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6 – бібліографічні дані в романському алфавіті (**References**).

Блок 7 – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (додатково: службовий та домашній телефони);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англомовна анотація має бути написана якісною англійською мовою, без використання on-line – перекладачів. У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Цитовані посилання мають бути подані літерами латинського алфавіту.

3. Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

4. Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

5. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Довідки за телефонами: (063) 1990338; (097) 9231608

Електронна адреса кафедри: kaf.dz@ukr.net

Редакційна колегія

К АВТОРАМ СБОРНИКА

Уважаемые авторы!

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Социум. Документ. Коммуникация» статьи с документоведческой тематики и социогуманитаристики

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач (проблем), описание основных результатов исследования, полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи – 8–12 страниц, формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Размер – 12. Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык – украинский, русский, английский. Таблицы компактные, с названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных источников. Ссылки на других исследователей и на ту или иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных скобках.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех статей. Статья должна содержать введение: актуальность, степень исследования данной проблемы учеными, предмет исследования, цель исследования, задачи исследования, методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 – на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 – на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 – на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 4 – полный текст статьи.

Блок 5 – библиографические данные.

Блок 6 – Библиографические данные в романском алфавите (References).

Блок 7 – Данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 – данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

- предмет, цель работы;
- метод или методологию проведения работы;
- результаты работы;
- область применения результатов;
- выводы.

Объем аннотации не больше 1 страницы формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана на качественном английском языке, без использования on-line – переводчиков. При использовании on-line – переводчиков статья в печать не принимается.

3. Обязательными являются рецензия специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей – виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Справки по телефонам: (063) 1990338; (097) 9231608

Электронный адрес кафедры: kaf.dz@ukr.net

Редакционная коллегия

TO THE AUTHORS OF BULLETIN

Dear authors!

State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogic University» takes for publishing in scientific bulletin «Society. Document. Communication» articles about documentation studies and sociohumanitaristic

1. Conditions of publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8–12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory. References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDC; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6 – bibliography in Latin letters (References).

Block 7 – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational) institution, e-mail, (additionally working and home phone numbers).

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line translators, the article is not accepted for printing.

3. Review of the specialist in the corresponding branch of science for post-graduate students and for doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

4. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

5. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

Tel.: (063) 1990338; (097) 9231608

E-mail of the Department: kaf.dz@ukr.net

Editorial Board

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Збірник наукових статей
Випуск 3
Серія «Історичні науки»

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів.**

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст. Редакція матеріали не рецензує і не повертає.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове.**

Сайт збірника наукових статей: <http://sdc.phdpu.edu.ua>

Англомовний супровід збірника: Ю. В. Калужинська.

Підписано до друку 22.05.2017 р. Формат 60X84 1/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура Times New Roman.
Наклад 300. Зам. № 270 Ум. друк. арк. 6,2.
Виготівник ФОП Домбровська Я. М., свідоцтво про
державну реєстрацію № 2 340 000 0000 003646 від 15.07.2015 р.
08055, Київська обл., Макарівський р-н., с. Вільне,
вул. Чапаєва, 16а, e-mail: devis519@ukr.net
